

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ: ΔΙΕΘΝΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ, ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Η συμβολή της προσχολικής εκπαίδευσης στη δημιουργία του
Ευρωπαϊού Πολίτη στην Εκπαίδευση, τη Δημοκρατία και τα
Ανθρώπινα Δικαιώματα»**

ΤΟΠΑΛΙΔΟΥ ΦΩΤΕΙΝΗ

ΑΜ: 20021

**ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΔΕΣΠΟΙΝΑ
ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΗΣ: ΣΟΦΙΑ ΜΠΟΥΤΣΙΟΥΚΗ**

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2021

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μελέτη μέσω της βιβλιογραφικής ανασκόπησης κάνει αναφορά στη δημοκρατία, την ιδιότητα του πολίτη, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη συμβολή τους στην εκπαίδευση και πιο συγκεκριμένα στην προσχολική αγωγή. Τα παιδιά μέσα στο νηπιαγωγείο οφείλουν να μαθαίνουν να εκτιμούν τον εαυτό τους, να αλληλοεπιδρούν και να σέβονται τους άλλους. Η ικανότητα να ζούμε σε μια δημοκρατική κοινωνία δεν έρχεται εκ φύσεως ούτε και οι εθνικές και διεθνείς νομικές διαδικασίες επαρκούν ώστε να λειτουργήσει η κοινωνία μας στη βάση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Χρειάζεται η δημιουργία μιας κουλτούρας όπου ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα θα αποτελέσουν στάση ζωής και αναπόσπαστο μέρος της καθημερινότητας των πολιτών. Η εκπαίδευση και τα ερεθίσματα που θα δεχθούν τα παιδιά από την προσχολική ηλικία είναι πολύ σημαντικά για τη διαμόρφωση ενός ενεργού και δημοκρατικού πολίτη που είναι ευαισθητοποιημένος στο σεβασμό και την εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η καλλιέργεια δημοκρατικού ήθους και η ευαισθητοποίηση των παιδιών στα ανθρώπινα δικαιώματα στο νηπιαγωγείο, επιχειρείται κυρίως μέσα από την καλλιέργεια αξιών, δεξιοτήτων και στάσεων και όχι μόνο με τη μετάδοση γνώσεων. Σαν εκπαιδευτικός και μέσα σε δύσκολες περιόδους που διανύουμε, εν μέσω πανδημίας, αναρωτήθηκα πόσο συμβάλλω με τη στάση μου, τη συμπεριφορά μου, τα εργαλεία μάθησης και τις διδακτικές μεθόδους που διαθέτω στη δημιουργία μελλοντικών πολιτών που έχουν ενσυναίσθηση, σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ανθρώπινες αξίες μέσα σε μια δημοκρατική κοινωνία.

Abstract

The present study through the literature review refers to democracy, citizenship, human rights and their contribution to education and more specifically to preschool education. Children in kindergarten need to learn to value themselves, to interact and to respect others. The ability to live in a democratic society does not come from nature, nor are national and international legal procedures sufficient for our society to function on the basis of human rights. We need to create a culture where respect for human rights will be a way of life and an integral part of citizens' daily lives. The education and stimuli that children will receive from pre-school age are very important for the formation of an active and democratic citizen who is aware of the respect and implementation of human rights. The cultivation of democratic ethics and the awareness of children on human rights in kindergarten, is attempted mainly through the cultivation of values, skills and attitudes and not only through the transmission of knowledge. As a teacher and in difficult times, in the midst of a pandemic, I wondered how much I contribute to my attitude, my behavior, my learning tools and my teaching methods to create empathetic future citizens who respect human rights and human rights values within a democratic society.

Λέξεις κλειδιά: Δημοκρατία, Εκπαίδευση, Προσχολική Αγωγή, Δημοκρατική Παιδεία, Ιδιότητα του Πολίτη, Ευρωπαϊκή Ένωση, Συμβούλιο της Ευρώπης, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ανθρώπινα δικαιώματα, Δικαιώματα του Παιδιού, Νηπιαγωγείο, Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Σπουδών, Ενιαίο Πλαίσιο Σπουδών

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
1. ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	6
1.1 Είδη Εκπαίδευσης.....	6
1.2 Το δικαίωμα στην εκπαίδευση στην Ελλάδα	8
1.3 Η σημασία της προσχολικής εκπαίδευσης στην Ευρωπαϊκή Ένωση	9
1.4 Προγράμματα σπουδών για το Νηπιαγωγείο.....	10
1.5 Διαθεματικό Ενιαίο Πρόγραμμα Σπουδών του Νηπιαγωγείου	11
1.6 Νέο Πρόγραμμα Σπουδών στο Νηπιαγωγείο	13
1.7 Το παιχνίδι στο Νηπιαγωγείο.....	15
1.8 Εργαστήρια Δεξιοτήτων	16
1.9 Εισαγωγή της Αγγλικής Γλώσσας στο Νηπιαγωγείο	16
1.10 Διαπολιτισμική εκπαίδευση στην προσχολική εκπαίδευση.....	17
1.11 Συμπεράσματα	21
2. ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	23
2.1 Μοντέλα και θεωρίες της δημοκρατίας.....	23
2.2 Αρχές δημοκρατικού πολιτεύματος.....	27
2.3 Μοντέλα Δημοκρατίας.....	28
2.4 Παθολογία της δημοκρατίας.....	31
2.5 Δημοκρατία και Εκπαίδευση.....	32
2.6 Δημοκρατική Παιδεία.....	34
2.7 Ιδιότητα του Πολίτη	36
2.8 Η ιδιότητα του Ευρωπαίου Πολίτη	39
2.9 Κοινωνία πολιτών.....	41
2.10 Η Ευρωπαϊκή Ένωση για τη δημοκρατία και την ιδιότητα του πολίτη.....	41
2.11 Ο ρόλος της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση του δημοκρατικού πολίτη.....	44
2.12 Συμπεράσματα	45
3. ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ.....	47
3.1 Η ιστορία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων	49
3.2 Κύριες Συμβάσεις των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα	51
3.3 Επικύρωση των Συμβάσεων.....	52
3.4 Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου	53
3.5 Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού	54
3.6 Ανθρώπινα δικαιώματα και Ευρωπαϊκή Ένωση	56
3.7 Ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA)	58
3.8 Εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα (ΕΑΔ)	59
3.9 Μοντέλα εκπαίδευσης στα ανθρώπινα δικαιώματα	60
3.10 Συμπεράσματα	61
.....	63

4. Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, Η ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ ΚΑΙ ΤΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	63
4.1 Ο Ρόλος του Εκπαιδευτικού στην προσχολική εκπαίδευση για την δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη και τα ανθρώπινα δικαιώματα.	63
4.2 Η έννοια της Δημοκρατίας και της ιδιότητας του πολίτη στην προσχολική εκπαίδευση	66
4.3 Ανθρώπινα δικαιώματα στην προσχολική εκπαίδευση	70
4.4 Συμπεράσματα	72
5. Επίλογος	74
Βιβλιογραφία.....	Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το σχολείο είναι ο κυριότερος φορέας ανθρωπισμού, που στην ουσία σημαίνει σεβασμό στην ανθρώπινη φύση. Συνεπώς η **εκπαίδευση** τελευταία συνδέεται όλο και πιο στενά με τα **ανθρώπινα δικαιώματα**. Καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη και τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων διαδραματίζει η **δημοκρατία**. Η οικοδόμηση δημοκρατικότερων κοινωνιών περνάει μέσα από την γνώση, την απόκτηση δεξιοτήτων ζωής και κοινωνικών δεξιοτήτων από την προσχολική ηλικία. Γι' αυτό είναι σημαντική η συμβολή της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση μιας νέας ιδιότητας του πολίτη που ενσωματώνει την ιδέα του δημοκρατικού ανθρώπου και τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτή. Η εκπαίδευση για τη δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη και τα ανθρώπινα δικαιώματα προσανατολίζεται στην ανάπτυξη σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας καθώς διδάσκει στα παιδιά να είναι ενεργά και υπεύθυνα μέλη της κοινότητας στην οποία ανήκουν.

Ειδικότερα η εκπαίδευση της ιδιότητας του πολίτη βασίζεται στις αρχές και αξίες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα περιλαμβάνει την πολιτική κοινωνικοποίηση των παιδιών ως μια από τις βασικές θεματικές της. Η εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ιδιότητα του πολίτη αλληλοσυμπληρώνονται και συμβαδίζουν γιατί έχουν ως στόχο την εκπαίδευση για τη δημοκρατία και μπορούν να εισάγουν θεμελιώδεις αξίες και να συμβάλλουν στην ανάπτυξη και προώθηση της δημοκρατίας και της ειρήνης. Τα παιδιά από πολύ μικρή ηλικία πρέπει να μαθαίνουν και να ξαναμαθαίνουν τις δημοκρατικές αξίες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην καθημερινή ζωή, να τις εφαρμόζουν ώστε να γίνουν ενεργά και ολοκληρωμένα μέλη μιας κοινωνίας.

Πιο παλιά η αντίληψη που κυριαρχούσε για το νηπιαγωγείο ήταν ότι τα παιδιά ακούν μόνο παραμύθια, μαθαίνουν τραγουδάκια και περνούν ευχάριστα την ώρα τους. Σήμερα ότι η προσχολική ηλικία θεωρείται ως η πιο σημαντική περίοδος της ζωής του ανθρώπου γιατί διαμορφώνει την προσωπικότητά του, αναπτύσσει τις κοινωνικές του δεξιότητες και το μεγαλύτερο της πνευματικής του ανάπτυξης και ευφυΐας. Ως εκ τούτου το νηπιαγωγείο θεωρείται αναπόσπαστο κομμάτι της εκπαίδευσης αφού αποτελεί έναν από τους καλύτερους μηχανισμούς παροχής εκπαιδευτικών δυνατοτήτων για όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα οικογενειακής προέλευσης και κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου.¹

Στις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, οι βασικές αρχές της προσχολικής εκπαίδευσης είναι η **αυτενέργεια** του παιδιού, μέσω του **βιωματικού χαρακτήρα** μάθησης που βασίζεται στον πειραματισμό, την έρευνα, την αλληλεπίδραση, την ανακάλυψη και τη συνεργασία, μέσα από τα σχέδια εργασίας.

Σύμφωνα με το Χάρτη για την Εκπαίδευση, για τη Δημοκρατική Ιθαγένεια και την Εκπαίδευση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα: «Η εκπαίδευση διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στην προώθηση των βασικών αξιών του Συμβουλίου της Ευρώπης της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου, καθώς και στην πρόληψη των παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η εκπαίδευση

¹ Δάβολου, Μ., 2020, Η σημασία της υποχρεωτικής διητούς προσχολικής αγωγής και εκπαίδευσης στο Νηπιαγωγείο, Alfavita, Pianta R., 2009, https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/315578_i-simasia-tis-pohreotikis-dietoyis-prosholikis-agogis-kai-ekpaideysis-sto

γενικότερα θεωρείται ως άμυνα απέναντι στο ρατσισμό, τη βία, την ξενοφοβία, τον εξτρεμισμό, τη μισαλλοδοξία και τις διακρίσεις.²

Το νηπιαγωγείο σαν το πρώτο σχολείο και πρώτος φορέας κοινωνικοποίησης μπορεί να δημιουργήσει το κατάλληλο σχολικό κλίμα, στο οποίο ενθαρρύνεται η ενασχόληση όλων με τα κοινά και η διαχείρισή τους, υπηρετείται η δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα, προάγεται η μάθηση, ο πολιτισμός, και οι ενεργοί πολίτες. Ως εκ τούτου η ανάπτυξη ενεργών πολιτών συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας δίκαιης και αλληλέγγυας και δίκαιης Ευρώπης.

Η εκπαίδευση με τη μορφή επένδυσης στο ανθρώπινο κεφάλαιο θεωρείται ως μέσο διασφάλισης της κοινωνικής συνοχής και της οικονομικής ανάκαμψης στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ο Αντόνιο Γκουτέρες, Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ αναφέρει ότι η εκπαίδευση είναι το κλειδί της προσωπικής ανάπτυξης και του μέλλοντος των κοινωνιών, ξεκλειδώνει ευκαιρίες και μειώνει ανισότητες.

²Council of Europe, Education for Human Citizenship and Human Rights Education, (EDC/HRE), <https://www.coe.int/en/web/edc#TopOfPage>

1. ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Σκοπός του νηπιαγωγείου σύμφωνα τα προγράμματα σπουδών είναι η διασφάλιση των προϋποθέσεων για την ολόπλευρη ανάπτυξη των παιδιού, την ευημερία του και τη διαμόρφωση της ταυτότητας του δημοκρατικού πολίτη. Θέτει τις βάσεις για το μέλλον, εδραιώνει θεμελιώδεις αξίες που προάγουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ατομική και συλλογική υπευθυνότητα, την κοινωνική δικαιοσύνη σε μια ενταξιακή προοπτική.

Η σημασία της προσχολικής εκπαίδευσης, συνδέεται με τις ραγδαίες αλλαγές στην ανάπτυξη του εγκεφάλου και της συμπεριφοράς σε αυτή την ηλικιακή περίοδο(4-6 ετών) και την επίδραση των οργανωμένων εκπαιδευτικών διαδικασιών που ακολουθούν βασικά κριτήρια ποιότητας.³ Ο Bloom ότι το μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης πνευματικής ανάπτυξης πραγματοποιείται πριν την ηλικία των πέντε ετών, με το 50% της ευφυΐας να έχει αναπτυχθεί κατά τη διάρκεια των πρώτων τεσσάρων χρόνων.⁴ Στόχος είναι το πρόγραμμα του νηπιαγωγείου να βοηθήσει το κάθε παιδί να εξελίξει στον μέγιστο βαθμό τις δυνατότητές του, στη ζώνη της επικείμενης ανάπτυξής του. Λέγοντας Ζώνη Επικείμενης Ανάπτυξης εννοούμε σύμφωνα με τον Vygotsky, το κενό ανάμεσα στο τι μπορεί να κάνει ένα παιδί μόνο του και στο τι μπορεί να καταφέρει και να μάθει με τη συμβολή κάποιου μεγαλύτερου ή πιο έμπειρου ατόμου, σε ένα πλούσιο περιβάλλον μάθησης.⁵

Τα προσχολικά προγράμματα έχουν την ευθύνη να δημιουργούν ένα περιβάλλον που σέβεται τη διαφορετικότητα, υποστηρίζει τους δεσμούς των παιδιών με τις οικογένειες και την ευρύτερη κοινότητα και προάγει τη δημοκρατία και την ενεργό ιδιότητα του πολίτη, σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις πολιτισμικές ταυτότητες των παιδιών.

1.1 Είδη Εκπαίδευσης

Σύμφωνα με τον Bigge η μάθηση προκαλεί μόνιμη αλλαγή στο χαρακτήρα και τη συμπεριφορά του ατόμου, η οποία είναι αποτέλεσμα της πράξης και της εμπειρίας. Καθώς η μάθηση έχει προσωπικό και ατομικό χαρακτήρα, κάθε άτομο μαθαίνει με το δικό του μοναδικό τρόπο.⁶

Τα εκπαιδευτικά συστήματα διακρίνονται κυρίως σε τρεις βασικές κατηγορίες μάθησης σύμφωνα με τους Ahmed, Combs και Prosser:⁷

Τυπική εκπαίδευση: Είναι το δομημένο σύστημα εκπαίδευσης και επιμόρφωσης που παρέχεται από φορείς του κρατικού εκπαιδευτικού συστήματος που ξεκινάει από το νηπιαγωγείο μέχρι το πανεπιστήμιο. Εκτός από τις ακαδημαϊκές σπουδές

³ Lightfoot, C, Cole, M., & Cole, S.R., 2015, Η ανάπτυξη των παιδιών (Επιμ. Ζ. Μπαμπλέκου), Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg

⁴ Αλευριάδου Α., Βруниώτη, Κ., Κυρίδης, Α., Θεοδοσιάδου, Ε., Χρυσοφίδης, Κ., 2017, Οδηγός Ολοήμερου Νηπιαγωγείου, Πατάκης, σελ.9, Bloom, B. S. (1964), Stability and change in Human Characteristics, New York.

⁵ Βλέπε όπως 109, σελ.15-16

⁶ Bigge M, Θεωρίες Μάθησης, Πατάκης, Αθήνα, 1990,

⁷ Coombs P. H., The World Educational Crisis: A System Analysis, New York, Oxford University Press, 1968, σελ. 9, από την ιστοσελίδα:

<https://eclass.upatras.gr/modules/document/file.php/PN1453/Coombs.pdf>

περιλαμβάνει και προγράμματα τεχνολογικής και τεχνολογικής εκπαίδευσης. Η διαδικασία μάθησης είναι σχεδιασμένη με ορισμένη χρονική διάρκεια και χορηγείται πιστοποίηση. Συνδέεται κυρίως με σχολεία και εκπαιδευτικά ιδρύματα

Μη τυπική εκπαίδευση: Ορίζεται οποιαδήποτε οργανωμένη εκπαιδευτική δραστηριότητα, αναφορικά με τον χρόνο μάθησης, τη μαθησιακή υποστήριξη, τους μαθησιακούς στόχους εκτός του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος που στοχεύει στην ανάπτυξη ικανοτήτων και δεξιοτήτων συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων.

Σύμφωνα με τον γενικό διευθυντή Hope for children UNCRC Policy Center, Joseph Varughese, η μη τυπική εκπαίδευση είναι πολύ σημαντική και η παράβλεψη της ιδιαίτερας εκείνης που απευθύνεται σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Διότι επέτρεψε την ξеноφοβία και τον ρατσισμό να εισχωρήσουν στη συμπεριφορά των παιδιών. Οι δραστηριότητες μη τυπικής εκπαίδευσης είναι μέγιστης σημασίας και προωθούν τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αν εισάγουμε αυτές τις δραστηριότητες στο περιβάλλον του σχολείου μειώνουμε τα περιστατικά που διαταράσσουν την ψυχική υγεία των παιδιών.⁸

Άτυπη μάθηση: Είναι η διαδικασία που κάθε άτομο σε όλη τη διάρκεια της ζωής του, αποκτά γνώσεις, αξίες, στάσεις, δεξιότητες από τις επιδράσεις που δέχεται από το περιβάλλον του δηλαδή κάθε είδους δραστηριότητες αυτομόρφωσης από την καθημερινή ζωή οι οποίες σχετίζονται με την οικογένεια, την εργασία, τον ελεύθερο χρόνο, το παιχνίδι, τους συμμαθητές, τα βιβλία, οι εφημερίδες κλπ. Δεν υπάρχει σχεδιασμός ως προς το χρόνο υλοποίησης, διδακτική υποστήριξη ή μαθησιακοί στόχοι γι' αυτό και δεν οδηγεί σε επίσημη πιστοποίηση.

Στο άρθρο 2 του νόμου 3879/2010 δίνονται οι ορισμοί της τυπικής, της άτυπης, της μη τυπικής εκπαίδευσης καθώς και της δια βίου μάθησης που περιλαμβάνει και τις προηγούμενες τρεις μορφές εκπαίδευσης. **Δια βίου μάθηση** ορίζεται ως: «Όλες οι μορφές μαθησιακών δραστηριοτήτων στη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου, που αποσκοπούν στην απόκτηση ή την ανάπτυξη γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων, οι οποίες συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης προσωπικότητας, στην επαγγελματική ένταξη και εξέλιξη του ατόμου, στην κοινωνική συνοχή, στην ανάπτυξη της ικανότητας ενεργού συμμετοχής στα κοινά και στην κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη. Περιλαμβάνει την τυπική εκπαίδευση, τη μη τυπική εκπαίδευση και την άτυπη μάθηση». ⁹ Το νηπιαγωγείο είναι το πρώτο σκαλοπάτι της δια βίου εκπαίδευσης.

Βάσει του νόμου 1566/1985, σκοπός του νηπιαγωγείου είναι να βοηθήσει τα νήπια να αναπτυχθούν σωματικά, νοητικά, συναισθηματικά και κοινωνικά. Πιο συγκεκριμένα να μπορούν τα νήπια:

- Να οργανώνουν τις πράξεις τους και να καλλιεργούν τις αισθήσεις τους, κινητικές και νοητικές.
- Να οργανώνουν τις εμπειρίες τους και να τις εμπλουτίζουν από το κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον.

⁸ Όπως σελ. 8

⁹ e-Νομοθεσία.gr, Τράπεζα Πληροφοριών Νομοθεσίας, <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/n-3879-2010.html>

- Να αποκτήσουν την ικανότητα να κατανοούν σύμβολα, να εκφράζονται με αυτά στους τομείς της γλώσσας και των μαθηματικών αλλά και αισθητικά.
- Να αλληλοεπιδρούν με τους άλλους και να δημιουργούν διαπροσωπικές σχέσεις.
- Μέσα σε ένα οργανωμένο περιβάλλον να αναπτύσσουν πρωτοβουλίες αβίαστα και ελεύθερα και να λειτουργούν αμφίδρομα ατομικά αλλά και ως ομάδα.¹⁰

1.2 Το δικαίωμα στην εκπαίδευση στην Ελλάδα

Φυσικά δε θα μπορούσαμε να μιλάμε για δικαίωμα στην εκπαίδευση αν αυτή περιοριζόταν μόνο σε όσους διαθέτουν τα οικονομικά μέσα για να εκπαιδευτούν. Η εκπαίδευση είναι καθοριστικός παράγοντας για την εξέλιξη, ευημερία και ολοκλήρωση του ανθρώπου.

Τα κενά και η σχολική διαρροή, φαίνονται κυρίως στα δύο άκρα του φάσματος της εκπαίδευσης, στην προσχολική και την ανώτερη εκπαίδευση. Σύμφωνα με τη Unicef, σχεδόν εκατομμύρια παιδιά προσχολικής αγωγής δε φοιτούν σε σχολεία, καθώς και στις βαθμίδες της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Εκατομμύρια περισσότερα παιδιά είναι εντελώς αόρατα στα εκπαιδευτικά δεδομένα. Σε αυτά τα παιδιά προστίθενται και παιδιά με αναπηρίες, από μειονότητες όπως Ρομά, τα οποία μένουν συνήθως εκτός τάξης κυρίως στην προσχολική και δευτεροβάθμια εκπαίδευση.¹¹

Στο **Ελληνικό Σύνταγμα** το άρθρο 16 του Συντάγματος, αναφέρει την δωρεάν εκπαίδευση για όλους τους Έλληνες σε όλες τις βαθμίδες, στα κρατικά εκπαιδευτήρια. Μάλιστα θεωρεί μάλιστα την εκπαίδευση βασική αποστολή του κράτους, με σκοπό την επαγγελματική, πνευματική, φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της ηθικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλαση υπεύθυνων και ελεύθερων πολιτών.¹²

Να αναφέρουμε εδώ ότι παρά την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2019, δεν έγινε κάποια διόρθωση του άρθρου, το οποίο αναφέρεται μόνο στο δικαίωμα των Ελλήνων στην εκπαίδευση και δεν αναφέρεται σε άτομα άλλης εθνικότητας, παρά το γεγονός ότι στην Ελλάδα ζουν χιλιάδες μετανάστες και αλλοδαποί.

Σε Ευρωπαϊκό επίπεδο το δικαίωμα στην εκπαίδευση αναφέρεται στο Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ στο άρθρο 14. Σε διεθνές επίπεδο στο άρθρο 26 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Τα έτη υποχρεωτικής φοίτησης είναι τουλάχιστον εννιά.

Να τονίσω σε αυτό το σημείο, ότι το Νηπιαγωγείο είναι η εισαγωγική Βαθμίδα της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, με αντικατάσταση της παρ. 4 του άρθρου 3 του ν. 1566/1985 (Α' 167), από την έναρξη του διδακτικού έτους 2021-2022, η φοίτηση γίνεται διετή σε όλη σχεδόν την Ελληνική Επικράτεια. Το Ελληνικό κράτος,

¹⁰ Eurydice, Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, 12 Μαρτίου 2021, Επίσημος ιστότοπος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/primary-education-20_el

¹¹ Unicef, Europe and Central Asia, Education, UNICEF works to ensure all children are in school, that they enrol in time and are receiving a quality education, <https://www.unicef.org/eca/education>

¹² Βουλή των Ελλήνων, Άρθρο 16: Παιδεία, Τέχνη, Επιστήμη, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-16/>

προσαρμοσμένο στα σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα και τις σύγχρονες Ευρωπαϊκές και διεθνείς πρακτικές, θέσπισε το νόμο 4704/2020, στο άρθρο 34 που απευθύνεται όπως και πριν σε παιδιά πέντε ετών, αλλά εντάσσει πλέον υποχρεωτικά και τα παιδιά της ηλικίας των τεσσάρων (προνηπίων) στο νηπιαγωγείο.¹³

Στον ενιαίο τύπο δημόσιου νηπιαγωγείου, λειτουργεί και προαιρετικό ολοήμερο πρόγραμμα (Νόμος 2525/19970). Η λειτουργία του έχει σκοπό την κρατική μέριμνα ώστε να εξυπηρετήσει τους εργαζόμενους γονείς, να μειώσει τις κοινωνικές ανισότητες και να επιτύχει την ολοκληρωμένη προετοιμασία των νηπίων για την επόμενη βαθμίδα, το δημοτικό.¹⁴

1.3 Η σημασία της προσχολικής εκπαίδευσης στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η εκπαίδευση και η φροντίδα αποτελεί αυξημένη προτεραιότητα για πολλά κράτη μέλη. Ενώ η εκπαίδευση εδώ και πολλά χρόνια βρίσκεται ψηλά στην πολιτική της ατζέντα, η προσχολική αγωγή άρχισε να απασχολεί και να λαμβάνει προσοχή τα τελευταία χρόνια. Ως προσχολική εκπαίδευση νοείται οποιοδήποτε ρυθμισμένο σύστημα που παρέχει εκπαίδευση και φροντίδα για παιδιά ως την ηλικία της υποχρεωτικής πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, που διαφέρει από χώρα σε χώρα της ΕΕ.

Με πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το Συμβούλιο της Ευρώπης, λαμβάνοντας υπόψιν τη σημασία της **ποιοτικής προσχολικής εκπαίδευσης και φροντίδας (ΠΕΦ)**, εξέδωσε μια σύσταση τον **Μάιο του 2019**, με σκοπό να στηρίξει τα κράτη μέλη με σκοπό να βελτιώσουν την προσβασιμότητα και την ποιότητα των συστημάτων προσχολικής εκπαίδευσης των χωρών τους καθώς η προσχολική εκπαίδευση αποτελεί το πρώτο βήμα στη σκάλα της δια βίου μάθησης. Η Σύσταση του Συμβουλίου να υιοθετήσουν οι Υπουργοί Παιδείας υψηλής ποιότητας συστήματα εκπαίδευσης και φροντίδας είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ομάδας εμπειρογνομόνων της Ευρωπαϊκής για τη συνεργασία πολιτικής εκπαίδευσης και κατάρτισης για την ανταλλαγή εμπειριών και βέλτιστων πρακτικών. Η ομάδα εργασίας περιλάμβανε εκπροσώπους από οχτώ Ευρωπαϊκούς οργανισμούς με εμπειρία στην ΠΕΦ, τρεις διεθνείς οργανισμούς και εμπειρογνώμονες από 35 χώρες. Η έκθεση εξετάζει τους καλύτερους τρόπους εκπαίδευσης και κατάρτισης του εργατικού δυναμικού της ΠΕΦ μέσω της αρχικής τους κατάρτισης όσο και της συνεχούς επαγγελματικής τους ανάπτυξης. Η βελτίωση των συνθηκών εργασίας και της επαγγελματικής τους ανάπτυξης είναι καίριας σημασίας για την παροχή ισότιμης εργασίας στις υπηρεσίες, βελτιώνοντας παράλληλα την ισότητα παροχών.

Η εκπαίδευση και φροντίδα των παιδιών προσχολικής αγωγής καθοδηγούνταν κυρίως από κοινωνικοοικονομικές ανησυχίες για την απασχόληση, την ανταγωνιστικότητα και την ισότητα των φύλων. Πιο πρόσφατα έγγραφα πολιτικής της ΕΕ αναφέρουν τα δικαιώματα των παιδιών, ζητήματα ιθαγένειας, ισότητας εκπαιδευτικών ευκαιριών και κοινωνικής συνοχής.

¹³Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, Νόμος υπ' αριθ. 4704, 14 Ιουλίου 2020, αριθμός φύλλου 133, https://www.esos.gr/sites/default/files/articles-legacy/nomos_yp_arithm.47042020.pdf

¹⁴ Flowers N., Η μικρή πυξίδα Compasito, Εγχειρίδιο εκπαίδευσης στα ανθρώπινα δικαιώματα για παιδιά, μτφ. Αγγελίδης Σ., 2012, Directorate of Youth and Sport of the Council of Europe, σελ.20, ιστότοπος: <https://bit.ly/3n2cicX>

Από οικονομικής άποψης, οι πολιτικές της ΠΕΦ σε ευρωπαϊκό επίπεδο καθοδηγούνται από το κοινό ενδιαφέρον να εξασφαλίζουν μια έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη. Η κρίση εξαφάνισε χρόνια οικονομικής και κοινωνικής προόδου και εξέθεσε διαρθρωτικές αδυναμίες στην οικονομία της Ευρώπης.¹⁵

Σύμφωνα με την Επιτροπή, όλα τα παιδιά έχουν δικαίωμα σε προσιτή προσχολική εκπαίδευση και ποιοτικής φροντίδας. Παιδιά από μειονεκτικά περιβάλλοντα έχουν το δικαίωμα σε συγκεκριμένα μέτρα ώστε να τους παρέχονται ίσες ευκαιρίες. Τα νέα σημεία αναφοράς αναφέρουν ότι έως το **2020 τουλάχιστον το 95% των παιδιών ηλικίας μεταξύ τεσσάρων και υποχρεωτικής σχολικής ηλικίας θα πρέπει να συμμετέχουν στην προσχολική εκπαίδευση.**

Πιο συγκεκριμένα, ο **Ευρωπαϊκός πυλώνας κοινωνικών δικαιωμάτων στην 11^η αρχή του** (Έγγραφο 13129/17), ορίζει ότι όλα τα παιδιά έχουν δικαίωμα σε οικονομικά προσιτή και ποιοτική προσχολική εκπαίδευση. Αυτή η αρχή συνάδει με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EEC 326 της 26.10.2012, σελ. 391), όπου αναγνωρίζεται το δικαίωμα της εκπαίδευσης με τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού και με το στόχο της Βιώσιμης ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών που προβλέπουν ότι όλα τα αγόρια και κορίτσια θα πρέπει να έχουν πρόσβαση σε βρεφονηπιακή ανάπτυξη φροντίδα και προσχολική εκπαίδευση ως το 2030.¹⁶

Τόσο ερευνητές όσο και υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής θεωρούν την προσχολική εκπαίδευση αναπόσπαστο μέρος της εκπαιδευτικής αλληλουχίας και θεμέλιο των συστημάτων εκπαίδευσης καθώς αποτελεί προϋπόθεση για τη διαμόρφωση σταθερής βάσης για τη μάθηση και την ανάπτυξη υψηλού επιπέδου ικανοτήτων του ατόμου.¹⁷

Πρόσφατες έρευνες από διάφορους επιστημονικούς κλάδους υποδεικνύει σημαντικά οφέλη, εκπαιδευτικά, κοινωνικά, οικονομικά και αναπτυξιακά από τη συμμετοχή σε ποιοτική προσχολική εκπαίδευση. Τα οφέλη δεν περιορίζονται μόνο στα παιδιά που φοιτούν αλλά επεκτείνονται και στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Ενθαρρύνει και διευκολύνει την εύρεση εργασίας για τους γονείς, ειδικά των μητέρων. Σε κοινωνικό επίπεδο τα οφέλη είναι σε πολλά επίπεδα και μακροχρόνια όπως μειωμένες δαπάνες για πρόνοια, υψηλότερα φορολογικά έσοδα, αυξημένη κοινωνική συνοχή μέχρι και ποσοστά χαμηλότερης εγκληματικότητας. Σε ατομικό επίπεδο η συμμετοχή σε υψηλής ποιότητας προσχολικής εκπαίδευσης και φροντίδας συνδέεται με υψηλά οφέλη όπως υψηλά εκπαιδευτικά επιτεύγματα, ευκολότερη κοινωνική ένταξη.¹⁸

1.4 Προγράμματα σπουδών για το Νηπιαγωγείο

Η πρώτη συστηματική προσπάθεια εκσυγχρονισμού του αναλυτικού προγράμματος, έγινε με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στις αρχές της δεκαετίας το 1980. Η

¹⁵ European Commission, 1218/2010

¹⁶ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2019, Πρόταση σύστασης του Συμβουλίου σχετικά με συστήματα προσχολικής εκπαίδευσης και φροντίδας υψηλής ποιότητας, Διοργανωτικός φάκελος 2018/0127(NLE)

¹⁷ Όπως 127

¹⁸ European Commission, Tool kit for inclusive early childhood education and care, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021, σελ.7-9

εκπαιδευτική μεταρρύθμιση το 1997, είχε ως κεντρικό σημείο το Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (ΕΠΠΣ). Ένα νέο Διαθεματικό Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών, βασισμένο στο ΕΕΠΣ, δημιουργήθηκε το 1997.¹⁹ Η διαθεματική προσέγγιση εμφανίζεται πρώτη φορά στο ΔΕΠΠΣ του 2003 με θέματα εργασίας και θεματικές προσεγγίσεις.

Οι σύγχρονες τάσεις αγωγής διεθνώς και κατ' επέκταση στη χώρα μας για την προσχολική αγωγή δίνουν έμφαση στη διαθεματικότητα, απορρίπτει την κατάτμηση σε μαθήματα και προτάσσει τη μετάδοση της γνώσης στην ενοποιημένη της εφαρμογή. Η διαθεματικότητα είναι ένας τρόπος οργάνωσης του αναλυτικού προγράμματος που καταργεί τα ξεχωριστά μαθήματα ως πλαίσια οργάνωσης της σχολικής γνώσης και επιχειρεί να την προσεγγίσει σε ένα ενοποιημένο γνωστικό σύνολο.²⁰ Είναι μια συνειδητή προσπάθεια κατάκτησης και χρήσης των δεξιοτήτων και των γνώσεων από ξεχωριστές γνωστικές περιοχές οι οποίες περιπλέκονται στη διαδικασία της μάθησης σε ένα ενιαίο σύνολο γνώσης. Σύμφωνα με τον Dewey το παιδί αντιλαμβάνεται τον κόσμο ως ενιαίο και γι' αυτό είναι αδύνατο να τον κατακερματίσουμε διδακτικά.

1.5 Διαθεματικό Ενιαίο Πρόγραμμα Σπουδών του Νηπιαγωγείου

Το περιεχόμενο του Αναλυτικού Προγράμματος του Νηπιαγωγείου (ΔΕΠΠΣ) ορίζεται από το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Σπουδών (Φ.Ε.Κ. τ. Β'304/13-03-2003) και από τον Οδηγό Νηπιαγωγού που αποτελεί εργαλείο θεωρητικής και μεθοδολογικής υποστήριξης του εκπαιδευτικού έργου.

Το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών «είναι ένα οργανωμένο σύστημα εργασίας που σκιαγραφεί τι πρέπει να μάθουν τα παιδιά, τις διαδικασίες με τις οποίες επιτυγχάνονται οι γενικές επιδιώξεις που καθορίζονται, το τι πρέπει να κάνει ο εκπαιδευτικός και ταυτόχρονα θέτει το πλαίσιο μέσα στο οποίο πραγματοποιείται η διδασκαλία και η μάθηση».²¹

Σύμφωνα με το ΔΕΠΠΣ ο κατακερματισμός της γνώσης σε μαθήματα, η εξάσκηση και η επανάληψη ως πρακτικές μετάδοσης είναι παρωχημένες, δεν προετοιμάζουν τον πολίτη του αύριο. Στον αντίποδα τα **σχέδια εργασίας** και οι **θεματικές προσεγγίσεις** βασίζονται στην ολιστική αντίληψη της γνώσης με άξονα τα ενδιαφέροντα, την περιέργεια τις εμπειρίες, την προσωπική παρατήρηση, τον πειραματισμό και την ανακάλυψη από τα ίδια τα παιδιά.²² Ως σχέδια εργασίας νοούνται τα θέματα που επιλέγουν τα ίδια τα παιδιά και στηρίζονται στα ερωτήματά τους. Ως θεματικές προσεγγίσεις αναφέρονται οι διερευνήσεις θεμάτων που επιλέγονται από τον εκπαιδευτικό, ο οποίος έχει σχεδιάσει τους την πορεία και τους στόχους που θα

¹⁹ Μάνεση, Σ., 2011, Η διαθεματικότητα των αναλυτικών προγραμμάτων στην προσχολική και την πρώτη παιδική ηλικία, Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού, τ.10, σελ.30, Alahiotis & Karatzia-Stavlioti, 2006, Curriculum policy and cross-curricularity, Pedagogy, Culture and Society, σελ. 119-147

²⁰ Ντολιοπούλου Ε, Σουσιόγλου Κ, Απόψεις Νηπιαγωγών για την Εφαρμογή του ΔΕΠΠΣ στο Νηπιαγωγείο, <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/omep/article/viewFile/18227/16187>

²¹ Β' Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών για το Νηπιαγωγείο, http://users.sch.gr/simeonidis/paidagogika/27deppsaps_Nipiagogiou.pdf

²² Δαφέρμου Χ, Κουλούρη Π, Μπασαγιάννη Ε, Οδηγός Νηπιαγωγού Εκπαιδευτικοί Σχεδιασμοί Δημιουργικά Περιβάλλοντα Μάθησης, Υπουργείο Παιδείας Έρευνας Και Θρησκευμάτων, Διόφαντος, 2019, σελ.20

επιδιώξει να κατακτήσουν τα παιδιά, λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντά τους.²³

Βασικός σκοπός σύμφωνα με το ΔΕΠΠΣ είναι να υποστηρίξουμε τη νοητική, σωματική συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών και την κατάκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων. Προκειμένου να πετύχουμε την ολόπλευρη ανάπτυξη δίνεται έμφαση στον τρόπο δηλαδή στο πως μαθαίνουν τα παιδιά και όχι στη συσσώρευση γνώσεων. Τα παιδιά ενθαρρύνονται να κάνουν αναλύσεις, να διατυπώνουν υποθέσεις, να προβαίνουν σε προβλέψεις και να τις ελέγχουν, να κάνουν συνθέσεις και όταν υπάρχουν διαφωνίες σε ένα θέμα να κάνουν συζητήσεις και να καταλήγουν σε μια κοινή αποδεκτή λύση. Η γνώση βρίσκεται στην πραγματική ζωή και καλεί τον καθένα να τη συνθέσει δημιουργικά μέσα από διαφορετικούς δρόμους αναζήτησης. Η οργάνωση δραστηριοτήτων που συνδέονται με διαφορετικούς αναπτυξιακούς και γνωστικούς τομείς που αφορούν ένα θέμα δίνει τη δυνατότητα στα παιδιά να αντιληφθούν τη σφαιρική διάσταση της γνώσης.

Μια μαθητοκεντρική τάξη είναι και **δημοκρατική**. Όταν στα νηπιαγωγεία εφαρμόζονται πρακτικές διδασκαλίας με την ενεργό συμμετοχή των παιδιών τότε εκείνα προετοιμάζονται ώστε και στην ενήλικη ζωή τους να είναι μέλη μιας δημοκρατικής κοινωνίας, που ασκούν τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματά τους. Μέσα στα πλαίσια μιας δημοκρατικής τάξης τα παιδιά μαθαίνουν να εκθέτουν απόψεις, να λαμβάνουν από κοινού αποφάσεις, να συμμετέχουν σε ομαδικές εργασίες και να επικοινωνούν ώστε οι δημοκρατικές αξίες γίνονται βίωμα και βρίσκουν εφαρμογή στην καθημερινή ζωή. Στη διαμόρφωση λοιπόν της δημοκρατικής προσωπικότητας και του ενεργού πολίτη η προσχολική ηλικία και η εκπαίδευση διαδραματίζει βασικό ρόλο.²⁴

Στους βασικούς άξονες του ΔΕΠΠΣ αναφέρονται δεξιότητες και ικανότητες που επιδιώκονται και ενδεικτικές διαθεματικές δραστηριότητες και είναι:

- **Η Γλώσσα.** Περιλαμβάνει την ανάπτυξη του προφορικού λόγου των παιδιών και κυρίως την ανάπτυξη των επικοινωνιακών τους δεξιοτήτων. Την εξοικείωση τους με διαφορετικά είδη και τις λειτουργίες του γραπτού λόγου. Σχετικά πορίσματα από έρευνες από άλλες Ευρωπαϊκές χώρες για τη διδασκαλία της γλώσσας τονίζουν τον σημαντικό ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει το νηπιαγωγείο στην πρόληψη της σχολικής αποτυχίας, η οποία στις μικρές ηλικίες συνδέεται κυρίως με την έλλειψη εξοικείωσης των παιδιών με εκφάνσεις της γλώσσας που έχουν σχέση με τον γραπτό λόγο. Το ΔΕΠΠΣ
- **Τα Μαθηματικά.** Συνδέονται με ένα πλήθος ικανότητες και δεξιότητες των παιδιών όπως να επιλύουν απλά προβλήματα, να ομαδοποιούν υλικά και να κάνουν ταξινομήσεις, να κατανοούν χωροχρονικές έννοιες, να αντιστοιχίζουν ποσότητες με αριθμούς, να αναγνωρίζουν στερεά και ευθύγραμμα σχήματα, να γνωρίζουν τους αριθμούς, να σκέφτονται με τρόπους που χαρακτηρίζουν την μαθηματική επιστήμη.

²³ Όπως 22, σελ.87

²⁴ Σουνόγλου Μ, & Μιχαλοπούλου Α, Η έννοια του πολίτη στο έργο του John Rawls: προτάσεις και προοπτικές στο νηπιαγωγείο, 2014, Ηλεκτρονική επιστημονική περιοδική έκδοση OMEP, Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού, σελ.13, <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/omep/article/view/22188/19046>

- **Η Μελέτη Περιβάλλοντος.** Διευρύνει τις γνώσεις των παιδιών για το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον. Προσεγγίζονται βασικές γνώσεις και δραστηριότητες από το χώρο της γεωγραφίας, της ιστορίας, των θρησκευτικών, των φυσικών επιστημών, της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης αλλά και κοινωνική και πολιτική αγωγή.
- **Η Πληροφορική.** Έχει ως σκοπό να αντιληφθούν τα παιδιά τη χρησιμότητα του υπολογιστή και να αναπτύξουν δεξιότητες αξιοποίησής του.
- **Δημιουργία – Έκφραση.** Περιλαμβάνει τα εικαστικά, το θέατρο, τη μουσική, το χορό, τη φυσική αγωγή. Έχουν ως στόχο να κινητοποιήσουν τη φαντασία και τον πειραματισμό, να αφυπνίσουν την περιέργεια, να καλλιεργήσουν τη δημιουργικότητα των παιδιών. Ακόμη να αναπτύξουν τον αισθητικό γραμματισμό που οδηγεί σε εναλλακτικούς δρόμους έκφρασης και επικοινωνίας.

Άλλωστε η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού αναφέρεται στο άρθρο 12 στην ελευθερία γνώμης, στο άρθρο 13 στην ελευθερία έκφρασης και στο άρθρο 14 στην ελευθερία συνάντησης και ομαδικής συνεργασίας. Το νηπιαγωγείο οφείλει να προτρέπει τα παιδιά να αισθάνονται ότι έχουν την ελευθερία να εκφράζουν τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντά τους μέσα από τον προφορικό, τον γραπτό λόγο, την τέχνη και μέσα αναπαράστασης. Επίσης ένας από τους βασικούς στόχους του αναλυτικού προγράμματος είναι να μάθουν τα παιδιά να επικοινωνούν με τους άλλους, να αναπτύξουν την αίσθηση του ανήκειν στην ομάδα και ότι είναι αποδεκτά.

1.6 Νέο Πρόγραμμα Σπουδών στο Νηπιαγωγείο

Η τεχνολογική εξέλιξη, η πολυπολιτισμικότητα, η θέσπιση της δίχρονης υποχρεωτικής φοίτησης στην προσχολική αγωγή, οι προτεραιότητες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της παγκόσμιας κοινότητας όπως η μείωση των ανισοτήτων, η ανάπτυξη δεξιοτήτων, η δια βίου μάθηση οδήγησαν στη βελτίωση του **Προγράμματος Σπουδών του Νηπιαγωγείου**, συμπληρωματικά με το ΔΕΠΠΣ που προωθεί τους μαθητές να αναπτύξουν θετική στάση απέναντι στη μάθηση. Τα περιεχόμενα και οι στόχοι του Νηπιαγωγείου στο Νέο Πρόγραμμα Σπουδών περιλαμβάνουν οχτώ μαθησιακές περιοχές:

- Προσωπική και κοινωνική ανάπτυξη
- Φυσικές Επιστήμες
- Τεχνολογίες πληροφοριών και Επικοινωνιών (ΤΠΕ)
- Περιβάλλον και εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη
- Γλώσσα
- Φυσική Αγωγή
- Τέχνες
- Μαθηματικά

Οι ικανότητες που προωθεί το νέο πρόγραμμα σπουδών ορίζονται από την εθνική και ευρωπαϊκή στρατηγική για την παιδεία και είναι:

1. Η επικοινωνία
2. Η δημιουργική και κριτική σκέψη
3. Η προσωπική ταυτότητα και επικοινωνία
4. Οι κοινωνικές ικανότητες και τις ικανότητες που σχετίζονται με την ικανότητα του πολίτη.²⁵

Οι παραπάνω ικανότητες συνδέονται άμεσα μεταξύ τους καθώς η ανάπτυξη της μιας εξαρτάται από την άλλη. Οι ικανότητες αυτές αν αναπτυχθούν με αποτελεσματικό τρόπο στα πλαίσια της προσχολικής εκπαίδευσης δημιουργούν τις βάσεις ώστε τα παιδιά να γίνουν **ενεργοί πολίτες** και να λειτουργούν ευέλικτα στα διάφορα κοινωνικά περιβάλλοντα στα οποία θα βρεθούν κατά τη διάρκεια της ζωή τους.²⁶

Οι ικανότητες που σχετίζονται με την **ιδιότητα του πολίτη**, βοηθούν τα παιδιά να συμμετέχουν στην κοινωνική ζωή, να επικοινωνούν όλο και πιο αποτελεσματικά με τους άλλους ή σε ομάδες και να σέβονται τη διαφορετικότητα, να αποκτούν ενσυναίσθηση. Η εκπαίδευση που σχετίζεται με την ενεργό ιδιότητα του πολίτη δίνει στα παιδιά την ευκαιρία να αναπτύξουν κριτική σκέψη για παγκόσμια προβλήματα, για περιβαλλοντικά ζητήματα. Στο ίδιο πρόγραμμα σπουδών γίνεται εκτενή αναφορά για πρώτη φορά στη μαθησιακή περιοχή **κοινωνικές επιστήμες** που θέτουν τη βάση ώστε τα παιδιά να αποδίδουν αξία στη συμμετοχή τους μέσα στα πλαίσια μια δημοκρατικής τάξης.

Οι αρχές που προτείνει το πρόγραμμα σπουδών του νηπιαγωγείου λειτουργούν ως χάρτης για την ανάπτυξη ενός κοινού πλαισίου για την οργάνωση της μάθησης στο νηπιαγωγείο. Το πλαίσιο σύμφωνα με το Νέο Πρόγραμμα Σπουδών μπορεί να συνοψιστεί σε δέκα προτάσεις:²⁷

- Εστίαση στη ανάπτυξη ικανοτήτων για την επιτυχημένη και δυναμική συμμετοχή του παιδιού στη σύγχρονη κοινωνική ζωή ως ενεργός πολίτης.
- Προϋπόθεση είναι η καλή γνώση των αναπτυξιακών χαρακτηριστικών των παιδιών προσχολικής ηλικίας, για την οργάνωση του μαθησιακού περιβάλλοντος.
- Το παιδί βρίσκεται στο επίκεντρο της μαθησιακής διαδικασίας και έχει ενεργό συμμετοχή στη διαμόρφωσή της.
- Αναγνωρίζεται ο κοινωνικός χαρακτήρας της μάθησης και η σημασία των θετικών και υποστηρικτικών σχέσεων με τους σημαντικούς άλλους.
- Η επίδραση του πολιτισμού γίνεται αντιληπτή μέσα από την καθημερινή εμπειρία, και τον τρόπο που τα παιδιά, οι οικογένειες και οι νηπιαγωγοί αλληλοεπιδρούν.

²⁵ Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Νέο Σχολείο (Σχολείο 21^{ου} αιώνα) – Νέο Πρόγραμμα Σπουδών, 2014, Αθήνα, σελ. 9

²⁶ Aequitas, Τμήμα Εκπαίδευσης στα Ανθρώπινα Δικαιώματα, σελ. 19-20, Ιστότοπος: <https://www.aequitas-humanrights.org/el/ekpaideusi-sta-anthropina-dikaiwmata/>

²⁷ Πεντέρη, Ε. (2021). Αναπτύσσοντας την ταυτότητα του παγκόσμιου πολίτη στο νηπιαγωγείο: Η εισαγωγή της Αγγλικής γλώσσας. Προσκεκλημένη ομιλία στο πλαίσιο διαδικτυακής επιμορφωτικής Ημερίδας που διοργάνωσε το ΠΕ.Κ.Ε.Σ. ΑΜΘ

- Η μάθηση προσεγγίζεται ολιστικά, μέσα από ερεθίσματα που έχουν νόημα για τα παιδιά και αντλούν από τη σύγχρονη καθημερινή ζωή και την τοπική και ευρύτερη κοινότητα.
- Η φυσική περιέργεια των παιδιών για τον κόσμο και το παιχνίδι αποτελούν τη βάση για την οργάνωση μαθησιακών καταστάσεων.
- Η συνεργασία όλων των εμπλεκόμενων φορέων στην εκπαίδευση του παιδιού αποτελεί σημαντική προτεραιότητα του νηπιαγωγείου.
- Οι νηπιαγωγοί δημιουργούν κατάλληλες ευκαιρίες ώστε τα παιδιά να επικοινωνούν αυτά που σκέφτονται, αυτά που γνωρίζουν, και αυτά που μπορούν να κάνουν. Αξιολογούν, ανατροφοδοτούν και αναδιαμορφώνουν το εκπαιδευτικό πρόγραμμα.
- Το κοινό όραμα είναι σημαντική παράμετρος για τη διασφάλιση της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης στο νηπιαγωγείο.

1.7 Το παιχνίδι στο Νηπιαγωγείο

Στο νηπιαγωγείο τα παιδιά, έχουν την ευκαιρία να εκφραστούν, να πειραματιστούν, να εκφράζονται ελεύθερα και να δημιουργούν, να μάθουν μέσα από ευχάριστες δραστηριότητες με πυρήνα το παιχνίδι.

Το παιχνίδι σύμφωνα με το Δ.Ε.Π.Π.Σ και τα προγράμματα σπουδών, ελεύθερο ή οργανωμένο κατέχει πρωταρχικό ρόλο στο πρόγραμμα ως μέσο ανάπτυξης, κοινωνικοποίησης και μάθησης. Ο παιδαγωγός Froebel θεωρούσε το παιχνίδι ως ουσιώδη παιδαγωγική προσέγγιση της μάθησης. Σύμφωνα με τον Piaget, το παιδί ούτε παίζει ούτε μαθαίνει μόνο, αλλά μαθαίνει παίζοντας. Μέσα από το παιχνίδι δοκιμάζουν τις δυνατότητές τους, εμπλέκονται σε ρεαλιστικά και φανταστικά σενάρια, συγκρούονται αλλά και μαθαίνουν να διαχειρίζονται συγκρούσεις, αλληλοεπιδρούν με τους άλλους.²⁸ Το παιχνίδι δίνει στα παιδιά την ευκαιρία για μίμηση, φαντασίωση και επεξεργασία εντυπώσεων, να σχηματίσουν μια ιδέα για τον εαυτό τους και τους άλλους ανθρώπους. Το παιχνίδι διεγείρει τη φαντασία και τη διορατικότητα. Μπορεί επίσης να προκαλέσει και να τονώσει τις κινητικές δεξιότητες των παιδιών, την επικοινωνία, τη συνεργασία και επίλυση προβλημάτων, καθώς και την ικανότητα σκέψης με όρους εικόνων και συμβόλων.

Πολύ σημαντικό εργαλείο μάθησης για τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας θεωρούνται και τα παιχνίδια ρόλων που προωθούν την κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών. Είναι ακόμη σημαντικά για τη δημιουργία κοινωνικής κατανόησης και την επίλυση προβλημάτων.²⁹ Είναι σημαντικό ο εκπαιδευτικός να δίνει στα παιδιά χώρο, χρόνο και ηρεμία ώστε να μπορούν να πειραματιστούν και να εφεύρουν παιχνίδια

²⁸ Όπως 26, σελ. 29

²⁹ Αναστασοπούλου Ε., Ζυγούρη Ε., Κατζαρίδου Α., Κοινωνική μάθηση και κοινωνικές δεξιότητες: Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας για την εφαρμογή του Αναλυτικού Προγράμματος στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων, Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού, Τεύχος 13, 2014, σελ.19, <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/omep/article/view/17912/16319>

1.8 Εργαστήρια Δεξιοτήτων

Από το φετινό διδακτικό έτος σύμφωνα με την Υπουργική Απόφαση 94236/ΓΔ4 (Φ.Ε.Κ. 3567/4-08-2021) ορίζεται το Πρόγραμμα Σπουδών της διδακτικής ενότητας με τίτλο Εργαστήρια Δεξιοτήτων όλων των τύπων σχολικών μονάδων συμπεριλαμβανομένου και του Νηπιαγωγείου. Βασική επιδίωξη των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων να συνδυάσου την ανάπτυξη βασικών ικανοτήτων των μαθητών με το γνωστικό πεδίο των Προγραμμάτων Σπουδών με στόχο τη διάπλάσή τους σε υπεύθυνους και ελεύθερους πολίτες. Στην προσχολική αγωγή εντάσσονται τέσσερις υποχρεωτικές ενότητες που αφορούν:

1. Υγεία - Αυτομέριμνα, Οδική Ασφάλεια
2. Οικολογία – Παγκόσμια και Τοπική Φυσική Κληρονομιά
3. **Ανθρώπινα Δικαιώματα**
4. STEM – Εκπαιδευτική Ρομποτική

Τα **ανθρώπινα δικαιώματα** πλέον βρίσκονται στο επίκεντρο της εκπαίδευσης σε όλα τα εκπαιδευτικά συστήματα στην Ευρώπη αλλά και στον υπόλοιπο κόσμο. Για τον λόγο αυτό συμπεριλαμβάνονται ως υποχρεωτική ενότητα που οφείλουν οι εκπαιδευτικοί να συμπεριλάβουν ως θεματική στα πλαίσια της σχολικής χρονιάς. Η Εκπαίδευση για τα ανθρώπινα Δικαιώματα είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Κοινωνικά θέματα και ζητήματα που δύσκολα θίγει κάποιος, αποτελούν ευκαιρία από κοινού για εκπαιδευτικούς και μαθητές να ανακαλύψουν μηχανισμούς προώθησης και παραγωγής διακρίσεων και μέσα από δημοκρατική μάθηση να διαμορφώνουν δικές τους αντιλήψεις για τον κόσμο σε σχέση με την ισότητα, τη δικαιοσύνη, την ειρήνη.

1.9 Εισαγωγή της Αγγλικής Γλώσσας στο Νηπιαγωγείο

Σύμφωνα με την Υπουργική Απόφαση 80378/ΓΔ4 (Φ.Ε.Κ. 3311/26-07-2021) στο πρόγραμμα της Προσχολικής Αγωγής εισάγεται και η Αγγλική Γλώσσα μέσα από βιωματικές δραστηριότητες βιωματικού χαρακτήρα. Η διδασκαλία των Αγγλικών έχει ως σκοπό την ενίσχυση της πολυγλωσσικής επίγνωσης, τη διαπολιτισμική επικοινωνία και τη διαμόρφωση της ταυτότητας του ενεργού πολίτη στη σύγχρονη πολιτισμική Ευρώπη.

Πορίσματα ερευνών έχουν δείξει ότι τα παιδιά που μαθαίνουν από νωρίς μια δεύτερη ξένη γλώσσα, παρουσιάζουν υψηλότερη γνωστική και κοινωνική ανάπτυξη, έχουν περισσότερες πιθανότητες να γίνουν πολύγλωσσα, να έχουν μεγαλύτερη αυτοεκτίμηση και να αποκτήσουν υψηλές διαπολιτισμικές ικανότητες.³⁰ Σημαντικός

στόχος του Υπουργείου με την εισαγωγή των Αγγλικών στο νηπιαγωγείο είναι η αποδοχή της ετερότητας, ο περιορισμός της εκπαιδευτικής ανισότητας των δημόσιων έναντι των ιδιωτικών νηπιαγωγείων.

³⁰ Δημητρίου Α., Σακονίδης Χ., Εκπαιδευόντας πολίτες για ένα αειφόρο μέλλον: Ο ρόλος της προσχολικής και της πρώτης σχολικής εκπαίδευσης, Τόμος Α', Θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 2017, Αλεξανδρούπολη, σελ.65

Με αφορμή τα ερεθίσματα στην αγγλική γλώσσα και με στόχο την ενίσχυση της διαπολιτισμικής επικοινωνίας και πολυγλωσσικής επίγνωσης μπορεί να διαμορφωθεί ένα «κέντρο συνάντησης των πολιτισμών». Τα παιδιά προτείνουν το περιεχόμενο και τη λειτουργία αυτής της περιοχής δίνοντας έμφαση στις δικές τους πολιτισμικές εμπειρίες αλλά και στα ενδιαφέροντα (πχ. να ψάξουν τραγούδια από μια χώρα που τους ενδιαφέρει).³¹

1.10 Διαπολιτισμική εκπαίδευση στην προσχολική εκπαίδευση

Τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα βιώνει μια πολυδιάστατη κρίση, σε πολλά επίπεδα η οποία επιδέχεται πολλές αναγνώσεις. Σχετικές έρευνες επισημαίνουν ότι η οικονομική κρίση έχει προκαλέσει αντιδημοκρατικές τάσεις και ενισχύει τη ρατσιστική βία σε αρκετές Ευρωπαϊκές χώρες και ειδικότερα στην Ελλάδα.³² Ενώ η χώρα μας μέχρι και τη δεκαετία του 1970 ήταν χώρα αποστολής μεταναστών μετατράπηκε έπειτα σε χώρα υποδοχής. Αυτή η έξαρση του φαινομένου της μετανάστευσης στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση θέτει ένα μεγάλο ζήτημα αν οι μετανάστες που αποτελούν ετερότητα λόγω των διαφορετικών πολιτιστικών, γλωσσικών, εθνικών και θρησκευτικών καταβολών, μπορούν να ενταχθούν ομαλά στις χώρες υποδοχής τους.

Τα τεράστια προσφυγικά κύματα δημιούργησαν την ανάγκη για μιας προσπάθειας ευαισθητοποίησης γύρω από τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη διαπολιτισμική εκπαίδευση ώστε να αποφευχθεί το ξενοφοβικό κλίμα και η ρητορική μίσους. Ο όρος πολυπολιτισμικός και διαπολιτισμικός Αξίζει εδώ να αναφερθεί ότι στις αστικές περιοχές της Ευρώπης, σπάνια συναντάμε σχολεία ή ακόμη και τάξεις με ομοιογενές πολιτιστικό υπόβαθρο. Τα νηπιαγωγεία και τα σχολεία μαζί με τους γονείς και το ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον είναι χώροι κλειδιά για τη διαπολιτισμική μάθηση. Οι εκπαιδευτικοί μαζί με τους γονείς ως πρότυπα για τα παιδιά πρέπει να συμμετέχουν στην αλλαγή αντιλήψεων και νοοτροπιών με σεβασμό στη διαφορετικότητα. Η διαφορετικότητα αυτή των παιδιών από άλλα κοινωνικοπολιτισμικά περιβάλλοντα δε θα αποτελεί τροχοπέδη μέσα στο σχολικό πλαίσιο μέσω της ανάδειξης των κοινών στοιχείων, της συνάντησης των πολιτισμών στη βάση της αμοιβαιότητας και της ισότητας. Με τη συνεκπαίδευση παιδιών από διαφορετικά πολιτισμικά και γλωσσικά περιβάλλοντα, αποφεύγεται η περιθωριοποίηση και γίνεται αξιοποίηση των γνώσεων, των δεξιοτήτων των ταλέντων που φέρουν ήδη τα παιδιά από τις χώρες που προέρχονται.

Γενικά, επικρατεί η άποψη ότι τα νήπια δεν διακατέχονται από στερεότυπα και προκαταλήψεις. Η σύγχρονη έρευνα όμως στον τομέα αυτό αποδεικνύει το αντίθετο και αναφέρει ότι τα παιδιά νηπιακής ηλικίας τα εκδηλώνουν από τη στιγμή που εισέρχονται στην Προσχολική βαθμίδα εκπαίδευσης. Τα νήπια, λοιπόν, διακατέχονται από έντονα στερεότυπα, καταρρίπτοντας την παραπάνω λαθεμένη αντίληψη, της «ανοιχτής διάθεσης» γενικά απέναντι στη διαφορετικότητα και την ποικιλομορφία. Τα στερεότυπα αυτά και οι προκαταλήψεις μπορεί να σχετίζονται με την καταγωγή, αλλά και με το γένος και την εθνικότητα. Παράλληλα, τα νήπια δεν είναι τόσο ευέλικτα στην κατανόηση των στερεοτύπων, όπως συμβαίνει με τους

³¹Πεντέρη, Ε., Φιλοσοφία και λειτουργία του προγράμματος στο νηπιαγωγείο, 2020,Εισαγωγική Επιμόρφωση για την πιλοτική εφαρμογή της Εισαγωγής της Αγγλικής Γλώσσας στο νηπιαγωγείο: ΙΕΠ

³² Birdwell J., Feve S., & Vilba N., Democracy in Europe can no longer be taken for granted, 2013, London, Demos.

ενήλικες, ενώ είναι δύσκολο να διδάξεις έναν μαθητή/μια μαθήτρια νηπιακής ηλικίας να εγκαταλείψει μια προκατάληψη, καθώς η εμπειρία και το βίωμα είναι ισχυρότερο από την εκπαίδευση που λαμβάνει. Επιπλέον, η γλώσσα που χρησιμοποιείται προκειμένου να αποδοθούν νοήματα σχετικά με τα δύο φύλα (π.χ. «οι άντρες δεν κλαίνε»), διαμορφώνουν πεποιθήσεις που διαιωνίζουν κοινωνικά πρότυπα, τα οποία με τη σειρά τους αντανακλώνται σε κοινωνικές στάσεις και συμπεριφορές.

Προκειμένου να λάβουν χώρα αυτές οι αλλαγές η διαπολιτισμική εκπαίδευση δε μπορεί να θεωρείται ως μια απλή προσθήκη στα προγράμματα σπουδών παρά πρέπει να επεκταθεί και να αντικαταστήσει τα μονοπολιτισμικά, μονογλωσσικά προγράμματα και να οδηγήσει στην αλλαγή της νοοτροπίας που επικρατεί στην παραδοσιακή εκπαίδευση μέσω της βιωματικής μάθησης.³³

Το Συμβούλιο της Ευρώπης αναγνωρίζοντας τη μεγάλη σημασία της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στην εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έχει αναλάβει μια σειρά από πρωτοβουλίες για την προώθηση όπως η δημιουργία σχολικών δικτύων και ανταλλαγών μαθητών, η διαπολιτισμική κατάρτιση των εκπαιδευτικών.

Οι Ευρωπαίοι υπουργοί παιδείας στην Αθήνα το 2003, θεώρησαν αναγκαίο να προβούν σε μεταρρυθμίσεις και να εισάγουν τη διαπολιτισμική εκπαίδευση και την εκπαίδευση για τη δημοκρατική αγωγή του πολίτη στις εκπαιδευτικές πολιτικές τους. Προτείνουν να ληφθούν υπόψη στην ανάπτυξη προγραμμάτων σπουδών τα εξής:

- συμπερίληψη της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στα προγράμματα σπουδών σε όλα τα επίπεδα της βασικής εκπαίδευσης
- παροχή ποικίλων ευκαιριών μάθησης ώστε να ικανοποιηθούν οι διαφορετικές ανάγκες, τα διαφορετικά υπόβαθρα
- δημιουργία άμεσων και σκόπιμων διαπολιτισμικών συνθηκών μάθησης όπως συναντήσεις με το άγνωστο, το ξένο, το διαφορετικό
- εξέταση των πολιτισμικών διαφορών σε ένα ουσιαστικό πλαίσιο και προώθηση των ιδεών της μάθησης μέσα από τη διαφορετικότητα
- συμπερίληψη των ικανοτήτων και των κοινωνικών δεξιοτήτων που είναι απαραίτητες για την εκμάθηση της δημοκρατίας όπως η επίλυση συγκρούσεων χωρίς βία, η λήψη αποφάσεων μέσα από διάλογο
- μέτρηση σχολικών επιδόσεων στα μαθήματα που σχετίζονται με την εκμάθηση δημοκρατικής συμπεριφοράς όπως η πολιτική αγωγή, η ιστορία
- αξιολόγηση των βιωματικών συνθηκών μάθησης και των διαπολιτισμικών συναντήσεων από τη μη επίσημη εκπαίδευση

³³ Brotto F, Διαπολιτισμικές δεξιότητες για όλους- Προετοιμασία για τη ζωή μέσα σε ένα ετερογενή κόσμο, Εκδόσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, Επιμέλεια: Josef Huber, Στρασβούργο, Ιανουάριος 2012, μετάφραση: Χιονά Β, Καραβασίλης, Π., σελ.11, <https://rm.coe.int/intercultural-competence-for-all-gr/16808ce20b>

- ενθάρρυνση της ανάπτυξης των προγραμμάτων σπουδών στα σχολεία όπου θα λαμβάνονται υπόψη οι τοπικές ανάγκες, οι τοπικές συνθήκες και οι πολιτισμικές ιδιομορφίες.³⁴

Στην τρίτη Σύνοδο Κορυφής το 2005 στη Βαρσοβία το σχέδιο δράσης του Συμβουλίου της Ευρώπης τονίζει το σημαντικό ρόλο της εκπαίδευσης για μια ανθρωπιστική και χωρίς αποκλεισμούς Ευρώπη. Δίνει έμφαση στο ρόλο της εκπαίδευσης στα ανθρώπινα δικαιώματα για την προώθηση της πολιτιστικής ποικιλομορφίας.

Το 2008 κηρύσσεται ως «**Ευρωπαϊκό Έτος Διαπολιτισμικού Διαλόγου**» που αποβλέπει «στη βελτίωση της συνύπαρξης στις σημερινές διαφοροποιημένες κοινωνίες και την προαγωγή της ενεργούς ευρωπαϊκής ιδιότητας του πολίτη».³⁵

Η Λευκή Βίβλος για τον διαπολιτισμικό διάλογο η οποία εγκρίθηκε το 2008 αναγνωρίζει τη διαπολιτισμική εκπαίδευση ως έναν από τους πέντε βασικούς τομείς στους οποίους υπάρχει η ανάγκη για δράση προκειμένου να διασφαλιστούν και να αναπτυχθούν τα ανθρώπινα δικαιώματα, η δημοκρατία και το κράτος δικαίου αλλά και να προωθηθεί η αμοιβαία κατανόηση. Οι διαπολιτισμικές δεξιότητες δεν είναι έμφυτες, πρέπει να διδαχθούν, να ενισχυθούν αλλά και να διατηρηθούν καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου.³⁶

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση στην **Ελλάδα** αναφέρεται στο Κεφάλαιο Ι', άρθρο 34, Νόμος 2413, Φ.Ε.Κ. 124, τεύχος Α' 17-6-1996, με το οποίο θεσμοθετείται: «Σκοπός της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι η οργάνωση και λειτουργία σχολικών μονάδων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, για την παροχή εκπαίδευσης σε νέους με εκπαιδευτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές ή μορφωτικές ιδιαιτερότητες. Στα σχολεία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης εφαρμόζονται τα προγράμματα των αντίστοιχων δημόσιων σχολείων, τα οποία προσαρμόζονται στις ιδιαίτερες εκπαιδευτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές ή μορφωτικές ανάγκες των μαθητών τους».

Μία από τις προτεραιότητες του νέου Προγράμματος Σπουδών του νηπιαγωγείου είναι να προωθήσει την αναγνώριση και το σεβασμό της διαφορετικότητας.³⁷ Όμως οι εκπαιδευτικοί προσχολικής βαθμίδας δεν λαμβάνουν καμία εκπαίδευση πάνω σε ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και, ως εκ τούτου, βρίσκονται σε μειονεκτική θέση όταν πρόκειται να εισαγάγουν μια διαπολιτισμική προσέγγιση της γνώσης. Τονίζεται βέβαια, ότι μπορεί να συζητηθεί το διαπολιτισμικό περιεχόμενο στα μαθήματα κατάρτισης εκπαιδευτικών, ωστόσο, δεν αναφέρεται ρητά στα Α.Π.Σ.

³⁴ Verhellen, Eugeen, 1996, Ξεκλειδώνοντας τα δικαιώματα του παιδιού, Coram Children's Legal Centre, σελ.8 The Convention on the Rights of the Child, in Understanding Children's Rights, University of Ghent, σελ.52-54, ιστοσελίδα: https://coraminternational.org/wp-content/uploads/UCR-M1_gr.pdf

³⁵ Eur-Lex, Επίσημη Εφημερίδα Της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ευρωπαϊκό Έτος Διαπολιτισμικού Διαλόγου, 2008, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:I29017&from=EL>

³⁶ ΚΑΡΑΛΗΣ Θ., ΜΠΑΛΙΑΣ Σ., Ιδιότητα του Πολίτη και Δια Βίου Εκπαίδευση στις Σύγχρονες Δημοκρατικές Κοινωνίες σελ.2, ιστοσελίδα: <https://bit.ly/3bTfGRb>

³⁷ Δαφέρμου Χ, Κουλουρή Π, Μπασαγιάννη Ε, Οδηγός Νηπιαγωγού Εκπαιδευτικοί Σχεδιασμοί Δημιουργικά Περιβάλλοντα Μάθησης, Υπουργείο Παιδείας Έρευνας Και Θρησκευμάτων, Διόφαντος, 2019, σελ.23

Όσον αφορά το διαπολιτισμικό περιεχόμενο εκπαιδευτικών προγραμμάτων σε προσχολικό επίπεδο, η κατάσταση φαίνεται περισσότερο αισιόδοξη. Όμως, στα περισσότερα προγράμματα που εμπεριέχονται στοιχεία πολιτισμού, αυτά περιορίζονται στη μητρική κουλτούρα των μαθητών, η οποία δεν είναι αρκετή για την ανάπτυξη διαπολιτισμικής ευαισθησίας και ενσυναίσθησης.

Τα παιδιά του νηπιαγωγείου δεν αποτελούν μια ομοιόμορφη και ομοιογενή ομάδα όσον αφορά στη συναισθηματική ωριμότητα, στις γλωσσικές δεξιότητες, στα επίπεδα ευφυΐας, στις συμπεριφορές, στην κοινωνικότητα και αλλού. Ωστόσο, οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες που διενεργούνται σε προσχολικό επίπεδο, οφείλουν να σχεδιάζονται και να υλοποιούνται βάση κάποιων ενδεικτικών πλαισίων ώστε να έχουν αποδέκτες όλα τα νήπια, ανεξαρτήτου ηλικίας. Έτσι, λχ οι δραστηριότητες θα πρέπει να ποικίλουν και να χρησιμοποιούν ένα ευρύ φάσμα διδακτικών προσεγγίσεων, όπως οπτικές, ακουστικές, κιναισθητικές κ.α., να είναι σύντομες για να μη κουράζουν τους μαθητές της συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας, να εστιάζουν σε δραστηριότητες που ενισχύουν μυϊκές κινήσεις και τον οπτικό-κινητικό συντονισμό, ενώ συνίσταται η χρήση διδακτικών βοηθημάτων όπως κούκλες, παιχνίδια, οπτικά βοηθήματα, εικόνες και κάρτες κτλ. που να προσιδιάζουν στον πραγματικό κόσμο.

Η πολιτιστική εκπαίδευση συνίσταται στην ικανότητα για προβληματισμό. Τα παιδιά μαθαίνουν για την κουλτούρα τους, την κουλτούρα των άλλων και γενικότερα για την έννοια του πολιτισμού μέσω διαφορετικών μορφών όπως της τέχνης, της ιστορίας, της γλώσσας. Όλες αυτές οι μορφές προβληματισμού μαζί σχηματίζουν τι είναι πολιτιστική εκπαίδευση και αυτό εξηγεί γιατί η πολιτιστική αυτοσυνείδηση στην Ευρώπη είναι απίστευτα διαφορετική.

Η ανάπτυξη διαπολιτισμικών ικανοτήτων δεν αφορά μόνο στη διδασκαλία εθίμων και παραδόσεων διαφορετικών πολιτισμών. Είναι, πρώτα από όλα, ένα κίνητρο για εξάλειψη των προκαταλήψεων και διεύρυνση του «ανοίγματος» προς τη διαφορετικότητα. Είναι κάτι, λοιπόν, που δεν μπορεί να διδαχθεί ρητά, αλλά μπορεί να καλλιεργείται και να προωθείται μεταξύ των παιδιών. Ως εκ τούτου απαιτεί πολλή σκέψη και εκπαιδευτικό προγραμματισμό από την πλευρά του εκπαιδευτικού. Η εκμάθηση του πολιτισμού δεν πρέπει, προφανώς, να λειτουργεί σε βάρος της εκμάθησης των γλωσσών. Και για να αποτραπούν οι ανησυχητικές συνέπειες της έλλειψης ανοχής και αποδοχής της διαφορετικότητας, όπως αυτές διαπιστώνονται στην καθημερινότητά μας, η διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι χρήσιμο να εισαχθεί και να αποτελέσει αντικείμενο διαπραγμάτευσης από τη νηπιακή ηλικία και σε προσχολικό επίπεδο εκπαίδευσης. Πρακτικά, λοιπόν, η ανάπτυξη της διαπολιτισμικής ικανότητας σε μαθητές νηπιαγωγείου επηρεάζονται από παράγοντες όπως:³⁸

- νομικές θεωρήσεις που σχετίζονται με το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό στάδιο
- την οργάνωση της τάξης (διαμορφωμένο εκπαιδευτικό και ψυχαγωγικό πλαίσιο, χώρος για αυθεντικά υλικά και εκθέσεις που σχετίζονται με

³⁸ Amosa, W., & Gorski, P. C., Directions and mis-directions in multicultural education: An analysis of session offerings at the annual Conference of the National Association for Multicultural Education, (2012 *Personal Perspective*, σελ. 167–174, https://www.researchgate.net/publication/234767151_Directions_and_Mis-Directions_in_Multicultural_Education_An_Analysis_of_Session Offerings_at_the_Annual_Conference_of_the_National_Association_for_Multicultural_Education

διαφορετικούς πολιτισμούς, λεξικά, παιδική λογοτεχνία, ενημερωτικά δελτία κατάλληλα για την ηλικία των μαθητών, ξενόγλωσσες ταινίες και συλλογές τραγουδιών, υπολογιστής με πρόσβαση στο διαδίκτυο, εγκυκλοπαίδειες, κουίζ, επιτραπέζια και εκπαιδευτικά παιχνίδια κ.α.)

- σωστά επιλεγμένο διδακτικό υλικό και εγχειρίδια που βοηθούν την ανάπτυξη των νηπίων, ώστε να μπορέσουν να ανταποκριθούν σε πραγματικές πολιτιστικού πλουραλισμού
- ξενόγλωσσα παιχνίδια που μπορούν να μεταφέρουν αποτελεσματικά πολιτιστικό περιεχόμενο
- μαριονέτα/κούκλα persona που μπορεί να λειτουργήσει ως πολιτιστικός διαμεσολαβητής
- διαπολιτισμική μουσική εκπαίδευση

Η ανάπτυξη διαπολιτισμικών ικανοτήτων δεν αφορά μόνο στη διδασκαλία εθίμων και παραδόσεων διαφορετικών πολιτισμών. Είναι πρώτα από όλα, ένα κίνητρο για εξάλειψη των προκαταλήψεων και διεύρυνση του «ανοίγματος» προς τη διαφορετικότητα, είναι κάτι που δεν μπορεί να διδαχθεί ρητά, αλλά μπορεί να καλλιεργείται και να προωθείται μεταξύ των μαθητών.

1.11 Συμπεράσματα

Σκοπός του νηπιαγωγείου σύμφωνα τα προγράμματα σπουδών είναι η διασφάλιση των προϋποθέσεων για την ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού, την ευημερία του και τη διαμόρφωση της ταυτότητας του δημοκρατικού πολίτη. Εδραιώνει θεμελιώδεις αξίες που προάγουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ατομική και συλλογική υπευθυνότητα, την κοινωνική δικαιοσύνη σε μια ενταξιακή προοπτική. Η προσχολική εκπαίδευση αποτελεί προϋπόθεση για τη διαμόρφωση σταθερής βάσης για τη μάθηση και την ανάπτυξη υψηλού επιπέδου ικανοτήτων του ατόμου. Βάσει του **νόμου 1566/1985**, σκοπός του νηπιαγωγείου είναι να βοηθήσει τα νήπια να αναπτυχθούν σωματικά, νοητικά, συναισθηματικά και κοινωνικά.

Το περιεχόμενο του Αναλυτικού Προγράμματος του Νηπιαγωγείου (ΔΕΠΠΣ) ορίζεται από το **Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Σπουδών** (Φ.Ε.Κ. τ. Β' 304/13-03-2003) και από τον **Οδηγό Νηπιαγωγού** που αποτελεί εργαλείο θεωρητικής και μεθοδολογικής υποστήριξης του εκπαιδευτικού έργου. Βασικός σκοπός σύμφωνα με το ΔΕΠΠΣ είναι να πετύχουμε την ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού και δίνεται έμφαση στον τρόπο, δηλαδή στο πως μαθαίνουν τα παιδιά και όχι στη συσσώρευση γνώσεων.

Σύμφωνα με το **Νέο Πρόγραμμα Σπουδών του 2016** του Νηπιαγωγείου, οι ικανότητες που προωθεί ορίζονται από την εθνική και ευρωπαϊκή στρατηγική για την παιδεία και είναι: η επικοινωνία, η δημιουργική και κριτική σκέψη, η προσωπική ταυτότητα και επικοινωνία, οι κοινωνικές ικανότητες και τις ικανότητες που σχετίζονται με την ικανότητα του πολίτη. Οι ικανότητες αυτές αν αναπτυχθούν με αποτελεσματικό τρόπο δημιουργούν τις βάσεις ώστε τα παιδιά να γίνουν ενεργοί πολίτες, να λειτουργούν ευέλικτα στα διάφορα κοινωνικά περιβάλλοντα στα οποία θα βρεθούν κατά τη διάρκεια της ζωής τους.

Από το φετινό διδακτικό έτος σύμφωνα με την Υπουργική Απόφαση 94236/ΓΔ4 (Φ.Ε.Κ. 3567/4-08-2021) ορίζεται το Πρόγραμμα Σπουδών της διδακτικής ενότητας

με τίτλο Εργαστήρια Δεξιότητων, του Νηπιαγωγείου. Βασική επιδίωξη των Εργαστηρίων Δεξιότητων να συνδυάσουν την ανάπτυξη βασικών ικανοτήτων των μαθητών με το γνωστικό πεδίο των Προγραμμάτων Σπουδών με στόχο τη διάπλασή τους σε υπεύθυνους και ελεύθερους πολίτες. Μια από τις 4 υποχρεωτικές ενότητες αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η Εκπαίδευση για τα ανθρώπινα Δικαιώματα είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Τα παιδιά ασχολούνται με κοινωνικά θέματα και ζητήματα και διαμορφώνουν δικές τους αντιλήψεις για τον κόσμο σε σχέση με την ισότητα, τη δικαιοσύνη, την ειρήνη.

Γενικά, επικρατεί η άποψη ότι τα νήπια δεν διακατέχονται από στερεότυπα και προκαταλήψεις. Η σύγχρονη έρευνα όμως στον τομέα αυτό αποδεικνύει το αντίθετο και αναφέρει ότι τα παιδιά νηπιακής ηλικίας τα εκδηλώνουν από τη στιγμή που εισέρχονται στην Προσχολική βαθμίδα εκπαίδευσης. Οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες που διενεργούνται σε προσχολικό επίπεδο, οφείλουν να σχεδιάζονται και να υλοποιούνται βάση κάποιων ενδεικτικών πλαισίων ώστε να έχουν αποδέκτες όλα τα νήπια, ανεξαρτήτου ηλικίας, φύλου, καταγωγής, οικονομικής κατάστασης.

2. ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

2.1 Μοντέλα και θεωρίες της δημοκρατίας

Η δημοκρατία είναι καταρχάς ένα αμφιλεγόμενο και ιδιαίτερο πολίτευμα. Είναι λέξη ελληνική και η ετυμολογία της προέρχεται από τα συνθετικά «δήμος» που σημαίνει λαός, το σύνολο ή η συνέλευση ανθρώπων που έχουν πολιτικά δικαιώματα και «κράτος» που σημαίνει εξουσία, κυριαρχία, δύναμη που προέρχεται άμεσα ή έμμεσα από το λαό. Ο όρος επινοήθηκε κατά τον 5^ο π.χ. αιώνα στην κλασική Ελλάδα και χρησιμοποιήθηκε κατ' αντιδιαστολή με την ολιγαρχία και την αριστοκρατία. Οι ακρογωνιαίοι λίθοι της, περιλαμβάνουν την ελευθερία του συνέρχεσθε και του λόγου, την ισοτιμία, τη συμμετοχή στα κοινά και το δικαίωμα στη ζωή. Είναι κοινά αποδεκτό ότι στην αρχαία δημοκρατία, προτεραιότητα είχε η πόλη, το κοινό συμφέρον έναντι του ατόμου και της ελευθερίας του. Αντίθετα στη σύγχρονη δημοκρατία προτεραιότητα έχει το άτομο με τα δικαιώματα του και τις ελευθερίες του.

Σύμφωνα με τον ορισμό της UNESCO³⁹, «Δημοκρατία στην ευρύτερη έννοιά της σημαίνει έναν τρόπο ζωής σε μια κοινωνία, στην οποία κάθε άτομο δικαιούται εξίσου με τα άλλα άτομα να ενδιαφέρεται για τις δυνατότητες της ανεμπόδιστης συμμετοχής του στις αξίες της κοινωνίας αυτής».

Η λέξη δημοκρατία επινοήθηκε από τους αντιπάλους του πολιτεύματος, τους ολιγαρχικούς για να του προσδώσει μειωτική σημασία. Υποστήριζαν ότι δεν είναι ένα πολίτευμα ισότητας αλλά μια νέα μορφή εξουσίας του ανάγωγου όχλου και όχι κράτος των αρίστων.⁴⁰ Πιθανολογείται ότι το πολίτευμα αρχικά ονομάστηκε ισονομία, καθώς κύριο χαρακτηριστικό του ήταν η ισότητα (ίσος και νόμος) και όχι κράτος (-κρατία) δηλαδή εξουσία. Η έννοια της ισότητας σε μια τέτοια δημοκρατία, είχε αξία μόνο αν συνοδεύονταν από ελευθερία, τόσο ατομική όσο και πολιτική.⁴¹

Ακρογωνιαίος λίθος της δημοκρατίας θεωρείται η **πόλη-κράτος της Αθήνας**. Σύμφωνα με άρθρο της εφημερίδας των συντακτών⁴² από τις αρχές του 6^{ου} αιώνα π.χ. οι αγώνες του δήμου στην Αθήνα ανέδειξαν νομοθέτη τον Σόλωνα (594 π.χ.) και επέβαλαν ένα πολίτευμα στο οποίο πρώτη φορά τα κατώτερα και μεσαία στρώματα απέκτησαν πολιτικά δικαιώματα και συμμετείχαν στην εκλογή των αρχόντων και στα δικαστήρια. Στη συνέχεια συνέβαλαν στην ανατροπή της τυραννίας του Πεισίστρατου και αποφάσισαν σε συνέλευση και με διαβούλευση τις μεταρρυθμίσεις που φέρουν το όνομα του Κλεισθένη (508 π.χ.), οι οποίες αποτελούν τη γενέθλια πράξη του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ο Κλεισθένης φρόντισε να δημιουργηθούν περιφέρειες, στις οποίες ταξινομήθηκαν οι πολίτες σύμφωνα με την κατοικία τους. Η πόλη μοιράστηκε σε μικρές κοινότητες, δήμους με δικούς της

³⁹ Κυριακίδης Π., Παθολογία της δημοκρατίας, , Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών της Σχολής Επιστημών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1997,σελ. 55, <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/jret/article/view/939/957>

⁴⁰ Τερέζης, Χ., (Τερέζης, 1995) F. Wolf, Ο Αριστοτέλης και η πολιτική, Καρδαμίτσας, Αθήνα, 1995, σελ.136, ιστότοπος: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PPP619/Aristotle.pdf>

⁴¹ Καλογιάννης, Ν. Η ιδιότητα του Ευρωπαίου Πολίτη από την αρχαιότητα έως τη σύγχρονη Ευρωπαϊκή εκδοχή της: ιστορική εξέλιξη, χωροχρονικές εκφάνσεις και συνοδευτικές αξίες, Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης, τχ. 41, Δεκέμβριος 2013, σελ. 143-144, ιστότοπος: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/hpsa/article/viewFile/14541/13140>

⁴² Οικονόμου, Γ.,2016, εfsyn,Ο Αριστοτέλης για τη δημοκρατία, ανεξάρτητη συνεταιριστική εφημερίδα, ιστότοπος: https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/87056_o-aristotelis-gia-ti-dimokratia

άρχοντες και δική της διοίκηση. Έτσι ο κάθε πολίτης γράφτηκε στον κατάλογο ενός δήμου και το δημοτικό όνομα μαζί με το ατομικό του όνομα, αποδεικνυε την ιδιότητά του ως πολίτη⁴³. Ο Κλεισθένης με τις μεταρρυθμίσεις του, έδωσε δικαίωμα συμμετοχής στα κοινά και σε κατώτερες κοινωνικά τάξεις. Καθιέρωσε τον οστρακισμό ως μέτρο προστασίας του πολιτεύματος από επίδοξους τυράννους. Με τα μέτρα του, κάθε πολίτης μπορούσε να συμμετέχει στα πολιτικά αξιώματα. Δίκαια θεωρείται και ως εγκαθιδρυτής του δημοκρατικού πολιτεύματος. Έτσι ο Αθηναϊκός δήμος, επέβαλε τις απαραίτητες αλλαγές και εγκαθίδρυσε σταδιακά και σταθεροποίησε το πολίτευμα της δημοκρατίας.

Οι βασικές αρχές της Αθηναϊκής δημοκρατίας ήταν η ισότητα, η κλήρωση, η αμοιβή και η συμμετοχή. Το πιο ισχυρό πολιτειακό όργανο ήταν η εκκλησία του Δήμου και αποτελούνταν από όλους τους ενήλικες άνδρες που ήταν Αθηναίοι πολίτες. Η εκκλησία του Δήμου έλεγχε και όριζε τους άρχοντες. Πέραν αυτής υπήρχαν και άλλα όργανα όπως η Βουλή, η Πρυτανεία και τα Δικαστήρια. Για θέσεις υψηλής ευθύνης, λαμβάνονταν υπόψιν τα προσόντα των υποψηφίων και η επιλογή γινόταν από συγκεκριμένα πρόσωπα της εκκλησίας του Δήμου. Όσοι συμμετείχαν στην εκκλησία του Δήμου αποφάσιζαν κατά πλειοψηφία με ψήφισμα για όλες τις δημόσιες υποθέσεις. Δικαίωμα συμμετοχής σε αυτή είχαν όλοι οι ελεύθεροι πολίτες που είχαν εκπληρώσει τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις. Βέβαια πολλοί ερευνητές δεν συμφωνούν ότι η Αθήνα έφτασε σε πραγματική δημοκρατία, αφού δεν έδινε πολιτικά δικαιώματα στις γυναίκες και τους μετοίκους και υπήρχαν δούλοι. Συγκεντρώνονταν πέντε ως δέκα χιλιάδες πολίτες στην Πύκνα ή στο θέατρο του Διονύσου και οι εργασίες ξεκινούσαν νωρίς το πρωί και τελείωναν με τη δύση του ηλίου. Όλοι οι πολίτες είχαν το δικαίωμα να πάρουν τον λόγο και να εκφράσουν τη γνώμη τους για οποιοδήποτε ζήτημα, να ανταλλάσσουν πληροφορίες, να διατυπώσουν κρίσεις και αυτή ήταν η ουσία της Αθηναϊκής δημοκρατίας.

Ο Πλάτωνας στο έργο του «**Πολιτεία**», υποστήριζε ότι όσοι αδιαφορούν για τα κοινά είναι καταδικασμένοι να εξουσιάζονται από ανθρώπους κατώτερους τους. Στο σημαντικότερο έργο του την Πολιτεία, προσπαθεί να περιγράψει το ιδανικό πολίτευμα. Η δικαιοσύνη είναι η βασική αρχή της ιδανικής πολιτείας και ειδικότερα ο τρόπος με τον οποίο ο πολίτης μπορεί να ευδαιμονήσει στα πλαίσια της πόλης-κράτους. Καθώς⁴⁴ όμως η δικαιοσύνη εξαρτάται κυρίως από το εκάστοτε πολίτευμα, γίνεται κατανοητό ότι και η ευδαιμονία του ανθρώπου είναι άμεσα συνυφασμένη με τον τρόπο διακυβέρνησης που ασκείται κατά περίπτωση.

Ο φιλόσοφος **Αριστοτέλης** στα «**Πολιτικά**» (1253a) του, που είναι μία από τις πιο αξιόλογες περιγραφές της δημοκρατίας υποστηρίζει: «Είναι φανερό πως όσα πολιτεύματα αποσκοπούν στο κοινό συμφέρον, αυτά είναι ορθά, σύμφωνα με το γενικό δίκαιο, ενώ όσα αποβλέπουν μόνο στο ιδιαίτερο συμφέρον των αρχόντων είναι όλα εσφαλμένα και παρεκβάσεις των ορθών πολιτευμάτων διότι είναι

⁴³Lanni, A., Law and Justice in the Courts of Classical Athens, 2006, σελ.136

⁴⁴ Μπουλέκου, Μ., Η ιδεώδης πολιτεία και η κριτική του δημοκρατικού πολιτεύματος κατά τον Πλάτωνα, ιστότοπος: <https://bit.ly/3Hdt7d2>

Η Πολιτεία του Πλάτωνα, γράφτηκε περίπου το 308 π.χ. και έχει ασκήσει μεγάλη επιρροή στην πολιτική θεωρία. Στην Πολιτεία, ο Σωκράτης και άλλοι εξέχοντες Αθηναίοι και ξένοι συζητούν τη σημασία της δικαιοσύνης και εξετάζουν κατά πόσο είναι πιο ευτυχισμένος ένας δίκαιος άνθρωπος από έναν άδικο, κατασκευάζοντας μια ουτοπική πολιτεία, την "Καλλίπολη", με κυβερνώντες τους φιλόσοφους-βασιλείς.

αυταρχικά, ενώ η πόλη (κράτος) είναι κοινωνία των ελεύθερων ανθρώπων». Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Αριστοτέλης τη δημοκρατία, όπως την εννοούμε σήμερα και η οποία δεν διαφέρει από την «Πολιτεία» του, τη θεωρεί ως το ιδανικότερο πολίτευμα. Στα Πολιτικά του αναφέρει ότι τα κύρια γνωρίσματα της δημοκρατίας είναι η ελευθερία και η κυριαρχία της πλειοψηφίας. Το ζητούμενο σε μια δημοκρατία είναι η διατήρηση της ισορροπίας των μεταξύ των δύο παραπάνω των ατομικών ελευθεριών και της κυριαρχίας της πλειοψηφίας. Αντίθετα, τα μοναρχικά και τα ολιγαρχικά πολιτεύματα είναι εγωιστικά, σε αντίθεση με τη δημοκρατία, που έχει ως μόνιμο και σταθερό σημείο αναφοράς το κοινό καλό, το «εμείς».

Κατά τον Αριστοτέλη απορρέουν τρεις ιδανικές μορφές διακυβέρνησης, **η βασιλεία, η αριστοκρατία και η πολιτεία**. Όταν η διακυβέρνηση είναι εσφαλμένη ή παρηκμασμένη, έχουμε τις παρεκβάσεις, τρεις εκφυλισμένες μορφές διακυβέρνησης, **την τυραννία, την ολιγαρχία και την δημοκρατία**. Αυτή είναι η αρχαία ελληνική Πολιτειολογία, η οποία ακόμη και σήμερα δεσπάζει στο γνωστικό πεδίο της πολιτικής θεωρίας και της θεωρίας της δημοκρατίας.⁴⁵

Ο κορυφαίος πολιτικός ηγέτης της Αθήνας **Περικλής** διασφάλισε την Αθηναϊκή δημοκρατία, φημίζεται δε για τις ομιλίες του που ασπάζονται τις αξίες της δημοκρατίας. Υποστήριξε ότι κάθε πολιτεία οφείλει να διαθέτει μετρημένη ελευθερία και εσωτερική αξιοπρέπεια. Αναδεικνύει ως βασικούς πυλώνες της δημοκρατικής πολιτείας τα ίδια δικαιώματα την ικανότητα, το κύρος, την ελευθερία που διέπει τις σχέσεις των πολιτών και της πολιτείας, τον εσωτερικό σεβασμό, την έλλειψη καχυποψίας την υπακοή στους άρχοντες και τους νόμους.⁴⁶ Κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου σε έναν από τους λόγους του διακήρυξε: «Το Αθηναϊκό πολίτευμα ευνοεί τους πολλούς και όχι τους λίγους. Γι' αυτόν το λόγο ονομάζεται δημοκρατία».⁴⁷

Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι σημαντικός διαμεσολαβητής για τη διάδοση της δημοκρατίας θεωρείται και ο Μέγας Αλέξανδρος. Μέσα από τη δεκάχρονη εκστρατεία του, ουσιαστικά μεταλαμπάδευσε τις ιδέες του πολιτεύματος, σε κοινωνίες που ως τότε διαβιούσαν με απολυταρχικά και βασιλικά καθεστώτα.⁴⁸

Οι διάδοχοι του ως συνεχιστές των πολιτικών δεδομένων εφάρμοσαν όσο ήταν δυνατόν, τις ιδέες του πολιτεύματος. Επειδή η χρονολογική εξέλιξη δεν είναι δυνατόν να ανακοπεί, μετά την ελληνιστική εποχή έχουμε την εμφάνιση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και το σκηνικό που επικρατούσε ως τώρα αλλάζει. Μέχρι τότε η γεωγραφική περιοχή που στεγάζονταν η δημοκρατία ήταν τόσο η περιοχή του Ελλαδικού χώρου όσο και οι κτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου προς την ανατολή. Με την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία υφίσταται μεταφορά των δημοκρατικών ιδεών προς τη δύση και ιδιαίτερα στην περιοχή της Ρώμης. Μόνο όταν η Ρώμη αναβαθμίζεται

⁴⁵ Κουσκουβέλης Η., Εισαγωγή στην πολιτική, εκδόσεις πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2017, σελ.144

Τα **Πολιτικά** είναι σύγγραμμα τού [Αριστοτέλη](#), σε οκτώ βιβλία, με θέμα την επιστήμη της πολιτικής ζωής. Το θέμα προσεγγίζεται από την άποψη της πόλης - πολιτείας, θεωρώντας πως είναι εκείνη που συντελεί στην πληρέστερη ζωή του πολίτη.

⁴⁶ Στεργιόπουλος, Β., 2019, Πολύτιμα διδάγματα από την Αθηναϊκή δημοκρατία,

<https://www.in.gr/2019/02/18/apopsi/polytima-didagmata-apo-tin-athinaiki-dimokratia/>

⁴⁷ Έθνος, 2020, Περικλής: Θεμελιωτής της δημοκρατίας-πέντε σημαντικά επιτεύγματα του https://www.ethnos.gr/istoria/all-about-history/84925_periklis-o-themeliotis-tis-dimokratias-pente-simantika-epitevgmata

⁴⁸ Οικονόμου Β., 4/8/2020, Οι προβολές του Δημοκρατικού Πολιτεύματος από την αρχαιότητα στο σήμερα, Μέρος Α, Geopolitics & Daily News, <https://geopolitics.iisca.eu/?p=22884>

και γίνεται Αυτοκρατορία, αναγνωρίζεται και εφαρμόζεται η δημοκρατία ως οικουμενική ανθρωποκεντρική μορφή.⁴⁹

Η δημοκρατική προοπτική συνεχίζεται και μετά τη διάσπαση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και την αντικατάστασή της από την Βυζαντινή που κατά κύριο λόγο εφάρμοσε δημοκρατικές πολιτικές μιμούμενη το πνεύμα της αρχαίας Αθήνας.

Η δημοκρατία είναι το πολίτευμα που αναδύθηκε μέσα από το πνεύμα του Διαφωτισμού και τις διακηρύξεις για ελευθερία, ισότητα και αδελφοσύνη. Ο κεντρικός πυλώνας των ιδεολογικών κατευθύνσεων του κινήματος του Διαφωτισμού δεν ήταν άλλος από την αναγέννηση των ιδεών του αρχαίου ελληνικού κόσμου με κύριο πρόταγμα, αυτό της ελευθερίας και της δημοκρατίας.⁵⁰ Συνδέθηκε δε ήδη από τις απαρχές του με την ιδιότητα του πολίτη και τα δικαιώματα που η πολιτεία αναγνωρίζει και εξασφαλίζει στον πολίτη. Εφόσον κάθε άνθρωπος είναι ελεύθερος να σκέφτεται και να κρίνει και εφόσον ως πολίτης έχει ίσα δικαιώματα και ευκαιρίες με τους συμπολίτες του, δεν μπορεί παρά να συμμετέχει ισότιμα στις αποφάσεις που αφορούν τη ζωή και τον κόσμο του⁵¹. Με λίγα λόγια βασικά θεμέλια της δημοκρατίας είναι η ισότητα όλων των πολιτών απέναντι στους νόμους, η ελευθερία λόγου, τύπου, η ανεξιθρησκεία, η ύπαρξη ατομικών ελευθεριών, η καθολική μυστική ψηφοφορία, η εφαρμογή και η υποχρέωση υπακοής όλων στους νόμους.

Ο **Jean- Jacques Rousseau**, υποστηρίζει ότι η δημοκρατία, είναι ο καλύτερος τρόπος για να εξασφαλιστεί η γενική ευημερία, διατηρώντας όμως παράλληλα, την ατομική ελευθερία, σε ένα κράτος δικαίου. Στο «**Κοινωνικό Συμβόλαιο**», δίνει του όρους και την πλήρη αρχιτεκτονική μιας δημοκρατικής πολιτείας. Σύμφωνα με το Κοινωνικό Συμβόλαιο, η κοινότητα οφείλει να προστατεύσει το άτομο και την ιδιοκτησία του, να εγγυάται δηλαδή κάποιες επιδιώξεις. Πρώτον, την ελευθερία, με την έννοια ότι δεν επιβάλλουν τα άτομα τη βούλησή του στο σύνολο, αλλά το σύνολο στα άτομα. Δεύτερον την ισότητα. Υπό το καθεστώς του Κοινωνικού Συμβολαίου, δεν είναι μόνο φυσικά δίκαιη αλλά γίνεται και νόμιμη. Και τρίτον, την ιδιοκτησία, η οποία δε θα διασφαλίζεται μόνο πρακτικά αλλά και νομικά. Κάθε μέλος της κοινότητας, οφείλει να είναι κυβερνήτης και κυβερνώμενος ταυτόχρονα.⁵²

Χαρακτηριστική είναι και η φράση σε λόγο του Αβραάμ Λίνκολν (1863) για τη δημοκρατία που τη χαρακτήρισε «κυβέρνηση του λαού, από το λαό για τον λαό». Σύμφωνα με το βιβλίο: «Εκπαιδευόμαστε για τη δημοκρατία», οι τρεις παραπάνω ορισμοί μπορούν να ερμηνευτούν ως εξής:

- «του»: η εξουσία προέρχεται από το λαό. Λαός είναι η κυρίαρχη δύναμη που ασκεί εξουσία ή δίνει την εντολή για την άσκηση της, και οποιοσδήποτε είναι μέρος της εξουσίας μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνος από το λαό
- «από»: η εξουσία ασκείται είτε μέσω εκλεγμένων αντιπροσώπων ή απευθείας από τους πολίτες

⁴⁹ Βλέπε όπως 9

⁵⁰ Οικονόμου, Β., 2020, Οι προβολές του Δημοκρατικού Πολιτεύματος από την αρχαιότητα στο σήμερα, Μέρος Δ, Geopolitics & Daily News, <https://geopolitics.iisca.eu/?p=22884>

⁵¹ Σύγχρονος κόσμος, Πολίτης και Δημοκρατία, Β' Γενικού Λυκείου, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Διόφαντος, Αθήνα 2018, σελ.22

⁵² Κουσκουβέλης Η., 2017, Εισαγωγή στην πολιτική, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις πανεπιστημίου Μακεδονίας, σελ.204

- «για»: η εξουσία ασκείται για να εξυπηρετεί τα συμφέροντα του λαού, δηλαδή, το κοινό καλό.⁵³

2.2 Αρχές δημοκρατικού πολιτεύματος

Η **σύγχρονη συνταγματική δημοκρατία** περιλαμβάνει **σύνταγμα** συνήθως σε γραπτή μορφή, που θέτει το θεσμικό πλαίσιο για τη δημοκρατία, τις βασικές αρχές οργάνωσης και λειτουργίας της πολιτείας, καθορίζει την αρχή του πολιτεύματος και τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα. Η καθολική ψηφοφορία δίνει το δικαίωμα ψήφου σε όλους τους ενήλικες πολίτες, γυναίκες και άντρες. Όλοι οι πολίτες είναι ίσοι απέναντι στους νόμους και προστατεύονται ισότιμα από τους με την αρχή της **μη διάκρισης** και οφείλουν να εκπληρώνουν τα καθήκοντά τους όπως αυτά ορίζονται από τον νόμο. Σύμφωνα με την αρχή της ισοπολιτείας, κάθε πολίτης έχει το δικαίωμα να ασκεί διοικητικά, δικαστικά και κυβερνητικά καθήκοντα, αλλά ταυτόχρονα έχει υποχρέωση να συμμετέχει κατά ισότητα, δηλαδή ανάλογα με τις δυνάμεις του, στα δημόσια βάρη όπως στράτευση, φορολογία κλπ.⁵⁴

Το δημοκρατικό πολίτευμα χαρακτηρίζεται από την **αρχή της πλειοψηφίας**, από τη διαλεκτική σχέση πλειοψηφίας-μειοψηφίας στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Το κριτήριο της διαφοροποίησης μεταξύ πλειοψηφίας και μειοψηφίας είναι η δυνατότητα και το ποσοστό συμμετοχής στην άσκηση της εξουσίας, με κορύφωμα την πρόσβαση στην διαδικασία, στην παραγωγή και στην εκτέλεση αποφάσεων. Σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα κυβερνά η πλειοψηφία που προκύπτει από έγκυρες διαφανείς και καθορισμένες εκλογικές διαδικασίες. Η πλειοψηφία προστατεύει το πολιτικό σύστημα και δεν επιδιώκει την ανατροπή του μέσω της εξουσίας που ασκεί, ώστε να διατηρηθεί σε αυτήν με μη δημοκρατικό τρόπο.⁵⁵ Η μειοψηφία από την άλλη αποδέχεται το πολιτικό σύστημα, ελέγχει και ασκεί κριτική στην πλειοψηφία. Επικρατεί πολυφωνία και πλουραλισμός, μέσα από την ανταλλαγή διαφορετικών απόψεων και ιδεών που προωθεί την ελευθερία σκέψης, ιδεών και έκφρασης.

Το **κοινοβούλιο** αποτελείται από το σώμα των εκλεγμένων αντιπροσώπων το οποίο έχει τη δύναμη της νομοθεσίας δηλαδή να ψηφίζει νόμους που είναι δεσμευτικοί. Αν η πλειοψηφία μετατοπίζεται από κάποιες εκλογές στις επόμενες, μια νέα (Μάραντος)κυβέρνηση αναλαμβάνει καθήκοντα. Σε προεδρικά συστήματα επικεφαλής της κυβέρνησης είναι ο πρόεδρος που εκλέγεται χωριστά με άμεση ψηφοφορία. Μέσα στα όρια της δημοκρατίας το άτομο απελευθερώνεται, ζει και δρα με βάση την ισονομία, την ελευθερία σκέψης και έκφρασης και δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την αναζήτηση του δρόμου που οδηγεί στην ευδαιμονία. Η δημοκρατία είναι το μόνο πολίτευμα που έχει διαρκής μηχανισμούς αυτοαξιολόγησης και αναθεώρησης του Συντάγματος εκτός των θεμελιωδών ατομικών δικαιωμάτων.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα αναφέρονται στο Σύνταγμα και στη συνέχεια παραπέμπονται σε πολιτικά όπως κατοχυρώνονται συνταγματικά. Οι κυβερνήσεις που έχουν υπογράψει συμβάσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα, υποχρεώνονται να

⁵³Gollob, R., Kraft, P., Weidiger, W., Εκπαιδευόμαστε και εκπαιδούμε για τη δημοκρατία, Συμβούλιο της Ευρώπης, Δεκέμβριος 2010, σελ.14-15

⁵⁴ Μηλίτσης, Π., Μηλίτσης Γ., Πολιτική Παιδεία, Β΄ Γενικού Λυκείου, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Αθήνα, Πατάκης, σελ.44

⁵⁵Σύγχρονος κόσμος, Πολίτης και Δημοκρατία, Β΄ Γενικού Λυκείου, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Διόφαντος, Αθήνα 2018, σελ.130

υποστηρίζουν το εύρος των δικαιωμάτων που έχουν επικυρώσει, ανεξάρτητα από το αν αναφέρονται ρητά στο σύνταγμα.⁵⁶

Ο Αριστοτέλης στο τρίτο βιβλίο των Πολιτικών του αναφέρει: «Όταν υπάρχουν πολλοί, ο καθένας διαθέτει ένα μέρος αρετής και σύνεσης, έτσι ώστε όταν συναθροίζονται, το πλήθος γίνεται σαν ένας άνθρωπος, με πολλά πόδια και πολλά χέρια και πολλές αισθήσεις και το ίδιο συμβαίνει με το χαρακτήρα και τη νόηση».⁵⁷ Η κλασική δημοκρατία της αρχαίας Αθήνας και η κριτική της, άσκησαν τεράστια επιρροή στη νεότερη δυτική πολιτική σκέψη. Ο Γάλλος φιλόσοφος Μοντεσκιέ είπε: «Η τυραννία ενός πρίγκιπα σε μια ολιγαρχία δεν είναι τόσο επικίνδυνη για το δημόσιο συμφέρον όσο η απάθεια ενός πολίτη σε μια δημοκρατία».

Οι αρχές του δημοκρατικού πολιτεύματος διακρίνονται σε τρία μέρη:⁵⁸

- Η εξουσία πηγάζει η αλλιώς αντλεί τη νομιμότητά της από το λαό. Αν πάρουμε σαν δεδομένο ότι η λειτουργία του πολιτεύματος θα περιλαμβάνει μεταξύ άλλων την ύπαρξη κυβέρνησης, για να είναι η κυβέρνηση δημοκρατική θα πρέπει να είναι δημοφιλής, ή τουλάχιστον να τυχαίνει της αποδοχής των πολιτών.
- Η εξουσία ασκείται από τον λαό. Αυτό σημαίνει ότι για να είναι ένα πολίτευμα δημοκρατικό θα πρέπει με κάποιους τρόπους να εξασφαλίζει τη συμμετοχή των πολιτών στις πολιτικές διαδικασίες, τις διαδικασίες διακυβέρνησης και λήψης αποφάσεων. Πέρα από τις εκλογές για την ανάδειξη των οργάνων της πολιτείας, μπορεί λαμβάνει χώρα και η διενέργεια δημοψηφισμάτων.
- Η εξουσία εξυπηρετεί τα συμφέροντα του λαού. Αυτό σημαίνει ότι τα όργανα της πολιτείας που είναι φορείς εξουσίας (κυβέρνηση, βουλή) πρέπει να υπηρετούν και να προασπίζουν τα συμφέροντα του συνόλου της κοινωνίας, και όχι κάποιου εκτός της κοινωνίας ή κάποιων μόνο τμημάτων της. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να επιδιώκουν την ευρύτερη δυνατή συναίνεση και ταυτόχρονα με την αρχή της πλειοψηφίας πρέπει να υπάρχουν μηχανισμοί που προασπίζουν τα συμφέροντα της μειοψηφίας.

2.3 Μοντέλα Δημοκρατίας

Η σύγχρονη αστική κοινοβουλευτική δημοκρατία υπακούει στον κανόνα της πλειοψηφίας, εγκαθιδρύει το Σύνταγμα, εφαρμόζει γενικές εκλογές και υποστηρίζει τις αρχές της ελευθερίας και της ισονομίας, ενώ επίσης προστατεύει και ενισχύει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του ατόμου.⁵⁹

Η **άμεση ή συμμετοχική** δημοκρατία θέλει όλα τα μέλη της κοινότητας μέσω ψηφοφορίας, συνελεύσεων ή συζητήσεων στη λήψη αποφάσεων με τη φυσική τους παρουσία και την ενεργό συμμετοχή τους. Η⁶⁰ άμεση δημοκρατία προϋποθέτει

⁵⁶ Gollob, R., Weidinger W., Εκπαιδευόμαστε και εκπαιδееύουμε για τη δημοκρατία, Συμβούλιο της Ευρώπης, Δεκέμβριος 2010, σελ.17

⁵⁷ W. Kullmann, Ρεγκάκος Α. μτφ, Η πολιτική σκέψη του Αριστοτέλη, Αθήνα, 1996, Μορφωτικό ίδρυμα εθνικής τραπεζής, σελ.109

⁵⁸ Council of Europe, Education for Human Citizenship and Human Rights Education, (EDC/HRE), <https://www.coe.int/en/web/edc#TopOfPage>

⁵⁹ Σύγχρονος κόσμος, Πολίτης και Δημοκρατία, Διόφαντος, Αθήνα 2018, σελ.22

⁶⁰ Carr, W., & Hartnett, A., The politics of educational ideas, Open University Press, Buckingham, 1996, σελ.42

ενημερωμένους πολίτες, ικανούς να συμμετέχουν στη λήψη απόφασης, που δεν θεωρείται έργο κάποιων πολιτικών ειδημόνων αλλά ολόκληρου του πολιτικού σώματος.

Επειδή στις σύγχρονες κοινωνίες, η συμμετοχή όλων των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων δεν είναι εφικτή, το δημοκρατικό πολίτευμα συνδέθηκε με την αρχή της πλειοψηφίας και αυτή της αντιπροσώπευσης. Στην **αντιπροσωπευτική ή φιλελεύθερη** δημοκρατία οι πολίτες με εκλογές επιλέγουν ποιοι θέλουν να τους εκπροσωπούν στις πολιτικές δηλαδή στις νομοθετικές ή στις εκτελεστικές διαδικασίες. Οι αντιπρόσωποι με τη σειρά τους, υπηρετούν τα συμφέροντα των πολιτών, απόψεις, ιδέες, προτάσεις πολιτικής όπως διαφοροποιούνται και διαμορφώνονται στο σύνολο της κοινωνίας. Η ανάδειξη των κοινοβουλευτικών αντιπροσώπων γίνεται μέσα από τις εκλογές. Εφόσον το κοινοβούλιο, εκφράζει τη βούληση της πλειοψηφίας των πολιτών μέσω των ελεγμένων αντιπροσώπων, αποτελεί τον ανώτερο θεσμό σε κάθε δημοκρατικό καθεστώς. Υπάρχουν οι εξής τύποι αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας:

α) Κοινοβουλευτική δημοκρατία

Χωρίζεται σε δύο υποκατηγορίες:

- **Βασιλευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία.** Αρχηγός του κράτους είναι ο βασιλιάς και έχει πολύ περιορισμένη δικαιοδοσία στις υποθέσεις του κράτους.
- **Προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία.** Αρχηγός του κράτους είναι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ο οποίος είναι αιρετός και δεν έχει ουσιαστικές πολιτικές αρμοδιότητες.

Και στη Βασιλευόμενη και την Προεδρευόμενη δημοκρατία, ο αρχηγός του κράτους έχει ελάχιστες αρμοδιότητες. Το κοινοβούλιο δηλαδή η κυβέρνηση και ο πρωθυπουργός έχει τη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία. Η διαφορά τους, στη βασιλευόμενη είναι κληρονομικό αξίωμα, ενώ στην προεδρευόμενη είναι αιρετό.

β) Προεδρικό σύστημα

Και εδώ σύμφωνα με τον Διαμαντόπουλο υπάρχουν δυο κατηγορίες:

- **Προεδρική δημοκρατία.** Ο πρόεδρος της δημοκρατίας είναι όχι μόνο αρχηγός κράτους αλλά και αρχηγός της Κυβέρνησης. Υπάρχει Κοινοβούλιο που νομοθετεί, αλλά δεν μπορεί να ανατρέψει συνήθως τον Πρόεδρο πριν λήξει η θητεία του. Η διαφορά με τις άλλες δύο κοινοβουλευτικές δημοκρατίες (Βασιλευόμενη ή Προεδρευόμενη) είναι πως στις περισσότερες περιπτώσεις δεν υπάρχει η θέση του Πρωθυπουργού. Ο Πρόεδρος εκλέγεται άμεσα από τον λαό, είτε από ειδικό σώμα εκλεκτόρων που εκλέγονται από τον λαό, και έχει ουσιαστικές πολιτικές αρμοδιότητες.
- **Ημιπροεδρική δημοκρατία:** Το Ημιπροεδρικό σύστημα είναι κι αυτό ένας τύπος Προεδρικής δημοκρατίας. Στα ημιπροεδρικά συστήματα υπάρχει και πρόεδρος και πρωθυπουργός. Το κοινοβούλιο κατέχει τη νομοθετική εξουσία, ενώ ο πρόεδρος και ο πρωθυπουργός μοιράζονται την εκτελεστική εξουσία, με τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας να κατέχει τον κυρίαρχο ρόλο.

Η δημοκρατία είναι κυρίως συνυφασμένη με την πολιτική, ότι συνιστά ένα είδος πολιτεύματος και μια μορφή πολιτικής διακυβέρνησης. Ωστόσο η δημοκρατία δεν έχει μόνο πολιτική υπόσταση. Ο John Dewey υποστηρίζει ότι η δημοκρατία είναι πολλά περισσότερα από μια μορφή διακυβέρνησης, δεν εξαντλείται μόνο στην πολιτική σφαίρα, είναι πολλά περισσότερα, είναι πρωτίστως τρόπος ζωής.

Η ενεργή υποστήριξη της διεθνούς προαγωγής της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προαγωγή της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αποτελεί προτεραιότητα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, όπως ορίζεται και στις ιδρυτικές συνθήκες της ΕΕ.

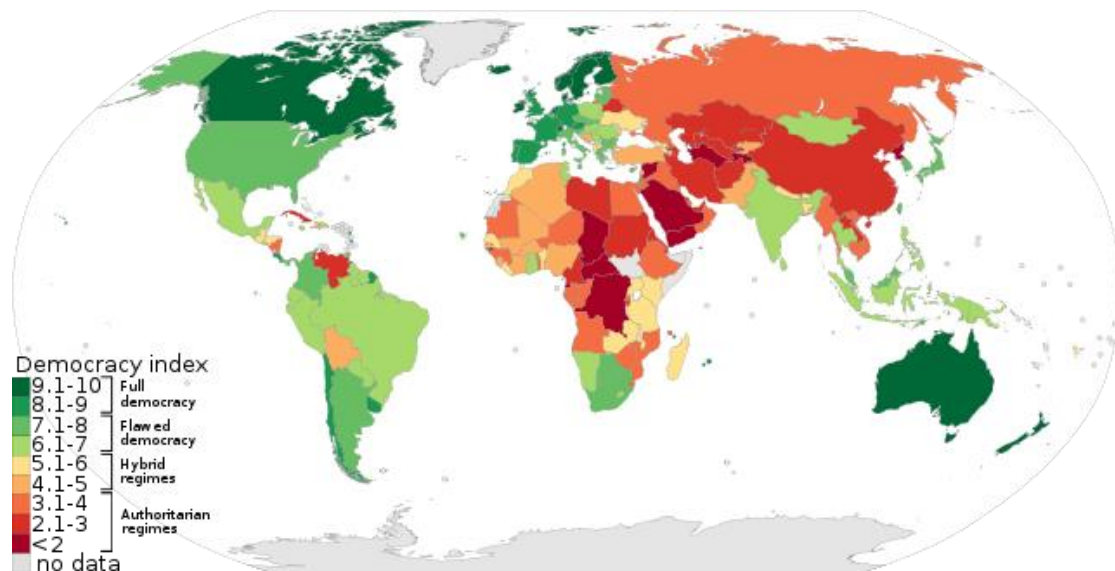
Σε ένα μεταβαλλόμενο συνεχώς γεωπολιτικό πεδίο, με έντονα φαινόμενα ξενοφοβίας και ρατσισμού, λόγω του μεταναστευτικού αλλά και κοινωνικών διακρίσεων λόγω των συχνών μετακινήσεων, αποδεικνύουν την επιτακτική ανάγκη, να καλλιεργηθεί στους ανθρώπους το δημοκρατικό ιδεώδες και ο σεβασμός προς τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η ΕΕ επενδύει στην ενδυνάμωση των υπερασπιστών της δημοκρατίας, έχοντας συστήσει ειδική ομάδα Ευρωβουλευτών για την παρακολούθηση της κατάστασης της δημοκρατίας εντός αλλά και εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ΕΕ καταβάλλει προσπάθειες για να αποτρέψει τις συγκρούσεις πριν ξεσπάσουν, παρεμβαίνει όταν οι κρίσεις κλιμακώνονται και υποστηρίζει τις προσπάθειες ειρήνευσης και εκδημοκρατισμού όταν οι πόλεμοι σταματούν.

Σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, οι ευρωβουλευτές συμβάλλουν στην προσπάθεια αυτή⁶¹

- διαμεσολαβώντας μεταξύ βουλευτών ξένων κοινοβουλίων,
- βοηθώντας πολιτικά κόμματα να αποτρέψουν τις συγκρούσεις,
- προάγοντας διακομματικούς διαλόγους και οικοδομώντας συναίνεση,
- διοργανώνοντας διεθνείς εκδηλώσεις με έμφαση στη διαμεσολάβηση και στην αποτροπή των συγκρούσεων.

Η δημοκρατία αποτελεί θεμέλιο της πολιτικής οργάνωσης σε όλη την Ευρώπη και φυσικά και στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η κρίση στους θεσμούς και τις αξίες η αύξηση των παθολογικών και ψυχολογικών φαινομένων και η συσσώρευση κοινωνικών προβλημάτων οφείλεται κατά ένα μεγάλο μέρος στην ελλιπή εφαρμογή της δημοκρατίας.

⁶¹Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Η υποστήριξη της δημοκρατίας σε ολόκληρο τον κόσμο, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/el/democracy-and-human-rights/global-democracy>

Εικόνα 1Η Δημοκρατία στον κόσμο

**Πλήρεις
δημοκρατίες**

9.01-10
8.01-9

**Ελλιπείς
δημοκρατίες**

7.01-8
6.01-7

**Υβριδικά
καθεστώτα**

5.01-6
4.01-5

**Ολοκληρωτικά
καθεστώτα**

3.01-4
2.01-3
0-2

2.4 Παθολογία της δημοκρατίας

Μελετώντας τα ιστορικά γεγονότα από την αρχαιότητα ως σήμερα, διαπιστώνουμε ότι οι δημοκρατίες και οι θεσμοί σε παγκόσμιο επίπεδο, περνούσαν και συνεχίζουν, να περνούν μια κρίση. Οι κοινωνικοί επιστήμονες, έχουν καταλήξει ότι η βάση πολλών φαινομένων κοινωνικής παθογένειας, η συσσώρευση κοινωνικών και ψυχολογικών προβλημάτων, καθώς και η ανεργία και η άνιση κατανομή αγαθών, βρίσκεται στην ελλιπή εφαρμογή της δημοκρατίας.

Η άμεση δημοκρατία δεν είναι εφικτή στις σύγχρονες κοινωνίες. Πηγή της παθολογίας είναι ότι η δημοκρατία είναι αντιπροσωπευτική. Αυτό συχνά συνεπάγεται την μη πραγματική αντιπροσώπευση του λαού. Οι φερόμενοι ως εκπρόσωποι του λαού, αντιπροσωπεύουν συχνά άλλα συμφέροντα και όχι της πλειοψηφίας.

Ένα άλλο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η δημοκρατία είναι η αυθαιρεσία και η αλαζονεία.⁶² Από τη στιγμή που παίρνει εντολή να κυβερνήσει κάποιο κόμμα, η εξουσία αυτή πολλές φορές γίνεται στα χέρια κάποιων, μέσο επιβολής με αυταρχικό τρόπο και όχι σύμφωνα με την πραγμάτωση των αρχών της δημοκρατίας.

Ο Πλάτωνας στα Πολιτικά του υποστήριζε ότι ο λαός δε διαθέτει την κατάλληλη γνώση και εμπειρία και επιπλέον δεν κατέχει σωστή πολιτική κρίση, οπότε γίνεται έρμαιο στην επιρροή του κάθε επιτήδειου πολιτικού. Πρωταρχική λοιπόν προϋπόθεση για τη δημοκρατία είναι η γνώση του πολίτη, που προκύπτει από την αντικειμενική πληροφόρηση. Η διαμόρφωση της πολιτικής βούλησης προϋποθέτει γνώση που προέρχεται από έγκυρη πληροφόρηση ώστε οι πολίτες πρέπει να έχουν ολοκληρωμένη και όχι μερική γνώση των γεγονότων που συνθέτουν τη δημόσια

⁶²Κυριακίδης Π., Παθολογία της Δημοκρατίας, 1997, Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών της Σχολής Επιστημών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, σελ.60

σφαίρα. Όταν η είδηση, παραποιείται, κατασκευάζεται ή αποσιωπάται γίνεται όργανο φαλκίδευσης της ελευθερίας και η λαϊκή κυριαρχία στερείται περιεχομένου. Γι' αυτό το δικαίωμα της πληροφόρησης αναγνωρίζεται ως θεμελιώδες συνταγματικό δικαίωμα.⁶³

Είναι γνωστό ότι σε προεκλογικές περιόδους, τα κόμματα δαπανούν τεράστια ποσά και για την προεκλογική τους εκστρατεία, για τη διακίνηση ψηφοφόρων τους και άλλου υλικού, με στόχο να προσελκύσουν όσο το δυνατόν περισσότερους ψηφοφόρους. Συχνά οι χρηματοδότες δεν είναι γνωστοί και οι δαπάνες αυτές δεν είναι διαφανείς. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τα κόμματα να είναι δέσμια και να εξυπηρετούν συμφέροντα που δεν προάγουν την αξιοκρατία και το κοινό συμφέρον.⁶⁴

Το χαρακτηριστικό της δημοκρατίας από την αρχαιότητα ήταν η ισονομία και η ισότητα των πολιτών. Η φιλοσοφική παράδοση από τον Αριστοτέλη μέχρι τον Kant και τον Hegel έχει πολύ άσχημη ιδέα για τις γυναίκες. Η υποστήριξη του περιορισμού των φορέων δικαιωμάτων στο μισό της ανθρωπότητας φαίνεται σήμερα αδικαιολόγητη - και μπορεί να αποδοθεί στην αδυναμία των φιλοσόφων να ξεπεράσουν τις αντιλήψεις της εποχής τους.⁶⁵

Αρνητικό στοιχείο για τη δημοκρατία αποτελεί και η κοινωνική ανισότητα. Σίγουρα κοινωνία χωρίς ανισότητες είναι κάτι ουτοπικό, όμως οι χαώδεις οικονομικές ανισότητες είναι πλήγμα για τη δημοκρατία. Το δικαίωμα της ισότητας χάνει το νόημά της, όταν μεγάλο μέρος του πληθυσμού χαρακτηρίζεται από αμάθεια, βρίσκεται κάτω από τα όρια της φτώχειας και στερείται βασικά αγαθά. Μια μορφή άμβλυνσης της κοινωνικής ανισότητας είναι η ενίσχυση του κράτους πρόνοιας. Μελέτες πολιτικών επιστημόνων έχουν δείξει ότι μεγάλο ποσοστό πολιτών με χαμηλό εισόδημα δεν λαμβάνουν μέρος στις εκλογές.

Άλλος ένα παράγοντας που έχει ως αποτέλεσμα την αποχή από τις εκλογές και την αδιαφορία των πολιτών για τα κοινά είναι φαινόμενα κακής διοίκησης, ο κακός προγραμματισμός, η αδιαφορία για τους αναξιοπαθούντες, η αδικία και η προνομιακή μεταχείριση. Ομάδες ανθρώπων που δεν νιώθουν να εκπροσωπούνται από τους υποψήφιους βουλευτές, δεν έχουν συχνά συμμετοχή στις εκλογές. Η δυσαρέσκεια φαίνεται και από τα σκόπιμα άκυρα ή λευκά ψηφοδέλτια.⁶⁶

2.5 Δημοκρατία και Εκπαίδευση

Σύμφωνα με τον John Lock η δημοκρατική εκπαίδευση παρέχει τα μέσα ώστε οι μαθητές να μαθαίνουν να αντιμετωπίζουν τα καθημερινά κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα σε ατομικό επίπεδο και να αποκτούν ένα συλλογικό αίσθημα ευθύνης απέναντι στην κοινωνία. Τίθεται αρχικά το ερώτημα γιατί είναι τόσο σημαντική η δημοκρατική παιδεία τόσο γενικά όσο και ιδιαίτερα στην νηπιακή ηλικία. Πρώτον η δημοκρατική συμμετοχή είναι σημαντικό κριτήριο και δικαίωμα υπηκοότητας: είναι το

⁶³Μαντζουράνης Γ., ΜΜΕ και Δημοκρατία, 18/12/2020, Efsyn.gr, Η εφημερίδα των συντακτών, ιστότοπος: https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/273519_mme-kai-dimokratia

⁶⁴Κυριακίδης Π., Παθολογία της Δημοκρατίας, 1997, Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών της Σχολής Επιστημών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, σελ.63

⁶⁵Δημούλης Δ. Η Ιδιότητα του Πολίτη και Πολιτικά Δικαιώματα, ιστότοπος: http://www.theseis.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=538

⁶⁶Βλέπε όπως 64, σελ.60

μέσο όπου παιδιά και ενήλικες μπορούν να συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση αποφάσεων που επηρεάζουν τους ίδιους ως μέλη της ευρύτερης κοινωνίας. Δεύτερον η δημοκρατία παρέχει τα μέσα για αντίσταση κατά των μορφών μορφές καταπίεσης και αδικίας που προκύπτουν από την απροσδιόριστη και μη λογική άσκηση εξουσίας. Η δημοκρατία είναι η καλύτερη άμυνα κατά του ολοκληρωτισμού είτε στην κυβέρνηση είτε σε άλλα ιδρύματα. Τρίτον η δημοκρατία δημιουργεί τη δυνατότητα για ποικιλομορφία και πλουραλισμό καθώς και το κατάλληλο περιβάλλον για την παραγωγή νέων ιδεών και πρακτικών.

Η δημοκρατία και η εκπαίδευση καλλιεργούν κοινωνικές και πολιτικές δεξιότητες όπως ο αλληλοσεβασμός, η ανοχή, η ενσυναίσθηση, η συνεργασία, η αλληλεγγύη, η αλληλοκατανόηση, ο διάλογος.

Για τον **John Dewey** η δημοκρατία είναι αδιαχώριστη από την εμπειρία της οποίας χαρακτηριστικό είναι η αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπων και του φυσικού κόσμου. Η αλληλεπίδραση αυτή λαμβάνει χώρα, μόνο αν συνδέεται το σώμα με τον νου, η σκέψη με τη φαντασία και το άτομο με την κοινωνία. Ο ⁶⁷ίδιος ο φυσικός κόσμος είναι μια δημοκρατία η οποία δεν υπόκειται σε καμιά υπερφυσική αυθεντία.

Η δημοκρατία στις ανθρώπινες σχέσεις είναι μια ιδανική διευθέτηση, η οποία δεν έχει επιτευχθεί ολοκληρωτικά, καθώς για να γίνει αυτό τα άτομα θα πρέπει να έχουν αποκτήσει ικανότητες για κριτική και ελεύθερη σκέψη, για διατύπωση και αξιολόγηση σκοπών και κυρίως για συνεργατική δράση. Συνεπώς η δημοκρατία προϋποθέτει την εκπαίδευση. Μάλιστα στόχος του έργου του «Δημοκρατία και εκπαίδευση» είναι να εξετάσει τις απαραίτητες αλλαγές ώστε στο περιβάλλον του σχολείου να οικοδομηθεί η δημοκρατική εκπαίδευση και να καλλιεργηθεί η δημοκρατική συνείδηση των μαθητών. Ο Dewey υποστηρίζει ότι η δημοκρατία δεν αποτελεί ένα αφηρημένο ιδεώδες και δεν περιορίζεται μόνο στην πολιτική σφαίρα. Ενισχύει τον ορισμό της δημοκρατίας ως τρόπο ζωής, αλληλεπίδρασης, και επικοινωνίας με τους άλλους. Στην έννοια της επικοινωνίας βασίζεται η άρρηκτη σχέση της δημοκρατίας με την εκπαίδευση και κατ' επέκταση η δημοκρατική σύλληψη της εκπαίδευσης.

Σε ένα δημοκρατικό σχολείο για να ευδοκιμήσει πρέπει η λειτουργία του να βασίζεται σε δύο βασικές αρχές:

A) Η πρώτη αρχή είναι η δημιουργία δημοκρατικών δομών, οι οποίες ρυθμίζουν την καθημερινή ζωή του σχολείου. Όλα τα μέλη δηλαδή της σχολικής κοινότητας, παιδιά, παιδαγωγοί και γονείς, έχουν το δικαίωμα στη συμμετοχή και λήψη αποφάσεων για την οργάνωση της σχολικής ζωής και την εκπαιδευτική πολιτική. Η λειτουργία της αρχής αυτής ελέγχεται από δείκτες δημοκρατικότητας όπως: η δημοκρατικότητα των εκπαιδευτικών, κατά πόσο είναι φορείς δημοκρατικών ιδεών και συμπεριφορών ώστε οι μαθητές να αποκτήσουν παρόμοιες συμπεριφορές. Η υποχρεωτική εκπαίδευση και η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη διάρκειά της. Η πρόσβαση σε όλες της βαθμίδες εκπαίδευσης από όλους, ανεξαρτήτως φύλου, οικονομικής και κοινωνικής προέλευσης.

B) Η δεύτερη αρχή είναι η δημιουργία ενός δημοκρατικού αναλυτικού προγράμματος και η λειτουργία του ελέγχεται από δείκτες δημοκρατικότητας όπως: η δημοκρατική σκοποθεσία των αναλυτικών προγραμμάτων. Η χρήση διδακτικών μεθόδων που προάγουν τις δημοκρατικές κοινωνικές και πολιτικές δεξιότητες, όπως

⁶⁷Χατζηγεωργίου Γ, Κείμενα παιδείας, John Dewey, Αθήνα, Ατροπός 2000, σελ.15

η συνεργασία, η αποδοχή του άλλου, η συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων. Η πρώιμη παρέμβαση και η υποχρεωτικότητα του νηπιαγωγείου. Η αντιστάθμιση των διαφορών που δημιουργούνται από κοινωνικές, οικονομικές ή άλλες ανισότητες με ενισχυτική διδασκαλία, τάξεις υποδοχής, ολοήμερα σχολεία, αντισταθμιστική αγωγή κ.α. Η ύπαρξη εξατομικευμένων προγραμμάτων παρέμβασης για τους μαθητές που το έχουν ανάγκη όπως ειδικά σχολεία, τμήματα ένταξης κ.α. Ο βαθμός παροχής συνεκπαίδευσης – συμπεριληπτικής εκπαίδευσης προς όλους τους μαθητές.⁶⁸

2.6 Δημοκρατική Παιδεία

Σύμφωνα με το Χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης: «Παιδεία της Δημοκρατίας» σημαίνει εκπαίδευση, επιμόρφωση, ευαισθητοποίηση, ενημέρωση, καθώς και όλες εκείνες οι πρακτικές και δραστηριότητες που αποσκοπούν, εφοδιάζοντας τους εκπαιδευόμενους με γνώσεις, δεξιότητες και κατανόηση και αναπτύσσοντας τις στάσεις και τις συμπεριφορές τους, στην ενδυνάμωσή τους έτσι ώστε να ασκούν και να υπερασπίζονται τα δημοκρατικά τους δικαιώματα και υποχρεώσεις στην κοινωνία, να εκτιμούν τη διαφορετικότητα και να διαδραματίζουν ενεργό ρόλο στη δημοκρατική ζωή, με στόχο την προώθηση και την προστασία της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου.⁶⁹

Δημοκρατική παιδεία όπως παρατίθεται στο ευρετήριο του οδηγού της Ευρωπαϊκής παιδείας του Alternative Education Resource Organization (Ευρωπαϊκή Κοινότητα για τη Δημοκρατική Παιδεία) εννοείται ως «η παιδεία κατά την οποία τα παιδιά οργανώνουν ελεύθερα τις καθημερινές τους δραστηριότητες και έχουν ίσα δικαιώματα με τους ενήλικες μέσω δημοκρατικού τρόπου λήψης αποφάσεων». Η δημοκρατική παιδεία εμπεριέχει εκπαιδευτικές και παιδαγωγικές πρακτικές, διαλογικές και κοινοτικές μορφές δημοκρατίας, τις προοδευτικές θεωρίες του John Dewey και νέες τεχνολογίες. Τα⁷⁰ κύρια χαρακτηριστικά της δημοκρατικής παιδείας είναι:

- **Ισχυρά Θεμέλια** σε μια κουλτούρα ισότητας και συνευθύνης. Ο σεβασμός φέρνει σεβασμό. Η εμπιστοσύνη χτίζει εμπιστοσύνη. Η συμπόνια γεννά συμπόνια. Η αποδοχή καλλιεργεί αποδοχή. Όταν ακούμε, μας ακούν.

- **Συλλογική Λήψη Αποφάσεων:** Όλα τα μέλη της κοινότητας, ανεξαρτήτως ηλικίας ή θέσης, έχουν τον ίδιο λόγο σε αποφάσεις που έχουν να κάνουν με τους κανόνες λειτουργίας, το πρόγραμμα μαθημάτων, την πρόσληψη δασκάλων και καθηγητών ή ακόμα και την οικονομική διαχείριση των πόρων σχολείου.

- **Αυτοκατευθυνόμενη – Ανακαλυπτική Μάθηση:** Οι μαθητές διαλέγουν τι θα μάθουν, πότε, πως και με ποιον. Η μάθηση μπορεί να λαμβάνει χώρα μέσα ή έξω από την τάξη, μέσω του παιχνιδιού ή της παραδοσιακής μελέτης. Το κλειδί είναι ότι η μάθηση πηγάζει από εγγενή κίνητρα και ακολουθεί τα ενδιαφέροντα του μαθητή.

⁶⁸ Ελευθεράκης Θ., Παιδαγωγικές Αντιλήψεις και Κοινωνική Δικαιοσύνη: Από τη Σχολική Κοινότητα του Μαρασλείου Διδασκαλείου (1923-26) στις Μαθητικές Κοινότητες του σύγχρονου Ελληνικού Σχολείου, Πανεπιστήμιο Κρήτης, http://foundation.parliament.gr/VoulhFoundation/VoulhFoundationPortal/images/site_content/voulhFoundation/file/Ekpaidey

⁶⁹ Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Δημοκρατία της Ευρώπης και την Εκπαίδευση στα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Συμβούλιο της Ευρώπης, 2010, Στρασβούργο, σελ.5

⁷⁰ Eudec Greece, Τι είναι δημοκρατική παιδεία; <https://www.eudec.gr/dimokratiki-paideia/>

Το σχολείο είναι ένας ζωντανός οργανισμός, που συνεχώς επαναπροσδιορίζεται και επανασχεδιάζεται, ώστε να ικανοποιεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τις ανάγκες του συνόλου. Ο Yacoob Hecht, ένας από τους πρωτοπόρους της δημοκρατικής εκπαίδευσης, αναφέρει: «Δεν έχουμε τις λύσεις, τις ψάχνουμε». Η δημοκρατία είναι στάση ζωής, δεν είναι αυτοτελές μάθημα, μαθαίνεται μέσα στην τάξη, μέσα από την πράξη.⁷¹

Σύμφωνα με τη «**Σύμπραξη Σχολείων για τη Δημοκρατία στην Εκπαίδευση**⁷² (ΣΣΔΕ)», ως δημοκρατική παιδεία νοείται η ανάπτυξη της προσωπικότητας και της μοναδικότητας του κάθε ανθρώπου όπως άλλωστε ορίζει και το άρθρο 5 του Ελληνικού Συντάγματος. Επίσης η εμπιστοσύνη στην ικανότητά του ατόμου να παίρνει αποφάσεις μέσα από συλλογικές διαδικασίες και να συνέρχεται σε κοινότητες και η ισότητα μεταξύ των ανθρώπων ασχέτως ηλικίας και φύλου είναι βασικές αρχές ενός δημοκρατικού σχολείου. Η ΣΣΔΕ δημιουργήθηκε από τη EUDEC GREECE που υποστηρίζεται από την European Democratic Education Community (EUDEC), μια Μη Κερδοσκοπική Κοινότητα που δραστηριοποιείται στην Ευρώπη για την προώθηση της Δημοκρατικής Εκπαίδευσης. Διευκολύνει τη δικτύωση μεταξύ ανθρώπων και πρωτοβουλιών που ασχολούνται με την ανάπτυξη δημοκρατικών εννοιών για την εκπαίδευση. Στόχος της είναι να εξασφαλίσει το δικαίωμα των παιδιών να κάνουν τις δικές τους επιλογές όσον αφορά στη μάθησή τους και σε όλους τους άλλους τομείς της καθημερινής ζωής τους, ώστε μεγαλώνοντας να δομήσουν μια στάση πολιτικής υπευθυνότητας και σεβασμού στα ανθρώπινα δικαιώματα.⁷³

Βασισμένη στη δημοκρατική εκπαίδευση η EUDEC Greece, υιοθετεί δύο βασικές αρχές. Η πρώτη είναι η ισοτιμία και η συνεργασία μαθητών και εκπαιδευτικών ως προς τον τρόπο λειτουργίας του σχολείου και η δεύτερη είναι το δικαίωμα των μαθητών να συναποφασίζουν σχετικά με τον ρυθμό, τον τρόπο και το περιεχόμενο της μάθησής τους. Η επίτευξη των αρχών αυτών προϋποθέτει καινοτόμες διδακτικές και μαθητοκεντρικές μεθόδους που προσβλέπουν στην καλλιέργεια της φαντασίας, της δημιουργικότητας, της κριτικής σκέψης, της συναισθηματικής νοημοσύνης και της ελεύθερης έκφρασης.⁷⁴

Σύμφωνα με τον χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης Παιδεία της Δημοκρατίας σημαίνει εκπαίδευση, επιμόρφωση, ευαισθητοποίηση, ενημέρωση, καθώς και όλες εκείνες οι πρακτικές και δραστηριότητες που αποσκοπούν εφοδιάζοντας τους εκπαιδευόμενους με γνώσεις, δεξιότητες και κατανόηση και αναπτύσσοντας τις στάσεις και τις συμπεριφορές τους, στην ενδυνάμωσή τους έτσι ώστε να ασκούν και να υπερασπίζονται τα δημοκρατικά τους δικαιώματα και υποχρεώσεις στην κοινωνία, να εκτιμούν τη διαφορετικότητα και να διαδραματίζουν ενεργό ρόλο στη δημοκρατική ζωή, με στόχο την προώθηση και την προστασία της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου.⁷⁵

Επίσης το Συμβούλιο της Ευρώπης ορίζει ως δημοκρατική την παιδεία που δίνει πρόσβαση σε όλους τους μαθητές που ανήκουν σε μειονεκτούσες ή ευάλωτες

⁷¹ Δεσποτάκης, Σ., Κωσταντίνου Α., 2018, Σύμπραξη σχολείων για τη δημοκρατία και την εκπαίδευση, EUDEC GREECE, Αθήνα, σελ.4-5

⁷² Βλέπε όπως 36, <https://www.eudec.gr/dimokratiki-paideia/#section-1>

⁷³ Βλέπε όπως 71 σελ.5

⁷⁴ Βλέπε όπως 71, σελ.6

⁷⁵ Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την παιδεία της δημοκρατίας και την εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα Ιστοσελίδα: <https://rm.coe.int/1680487828>

κοινωνικά ομάδες καθώς αναγνωρίζει τις κοινωνικές και εκπαιδευτικές ανάγκες όλων των μαθητών και εντάσσει όλους τους μαθητές ανεξάρτητα από το θρήσκευμα, την καταγωγή και το κοινωνικό τους υπόβαθρο. Επίσης κληροδοτεί τοπικές και παγκόσμιες πολιτιστικές αξίες και σέβεται την κοινωνική δικαιοσύνη και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Η εκπαίδευση για τη δημοκρατία δρα σε τρία επίπεδα. Μέσα στην **τάξη** αρχικά που είναι μία μικρή κοινωνία που έχει τη δυνατότητα να παρέχει τις πρώτες εμπειρίες για δημοκρατική παιδεία. Έπειτα η κοινωνική συμμετοχή στο **σχολείο** που είναι μία οργανωμένη κοινότητα. Και τέλος μέσα στην **κοινωνία** τα παιδιά βιώνουν τι σημαίνει συμμετοχή της προάσπισης των δικαιωμάτων τους.⁷⁶

Η δημοκρατία μπορεί να καλλιεργήσει άτομα με πλήρη επίγνωση των ιδιοτήτων και χαρακτηριστικών της ατομικότητάς τους. Η παιδεία μπορεί να συμβάλλει σε αυτό ενισχύοντας όλες εκείνες τις εσωτερικές αντιστάσεις του ατόμου απέναντι σε μηχανισμούς που τείνουν να εξαφανίσουν το διαφορετικό και να επιβάλλουν ομοιομορφία στη συμπεριφορά και τον τρόπο σκέψης.⁷⁷

2.7 Ιδιότητα του Πολίτη

Η έννοια του πολίτη έχει τις ρίζες της στην αρχαία Ελλάδα στα πλαίσια της πόλης κράτους, αφού είναι γεγονός ότι πρώτοι οι Αθηναίοι επινόησαν και βίωσαν την έννοια και τους θεσμούς της δημοκρατίας. Η Αθηναϊκή ιδιότητα του πολίτη εμπειρείχε τις θεμελιώδεις έννοιες της ελευθερίας και της ισότητας που είναι βασική προϋπόθεση για την ύπαρξη της δημοκρατίας.

Η ιδιότητα του Πολίτη επίσης είχε συνδεθεί κα με δικαιώματα και αξίες που παραπέμπουν σε διαφορετικά και εν δυνάμει αντιφατικά περιεχόμενα, όπως είναι η πολιτική αρετή, το κοινό καλό, τα ατομικά συμφέροντα, το εθνικό συμφέρον και η αξία της πολιτικής συμμετοχής.⁷⁸ Βασική προϋπόθεση για την απόκτηση της ιδιότητας του πολίτη στην αρχαία Αθήνα αποτελούσε η καταγωγή που απέρρεε από κληρονομικό δικαίωμα. Πολίτες νοούνταν οι ενήλικες άρρενες που ήταν ελεύθεροι, από Αθηναίους γονείς. Σπάνια αποκτούσε κάποιος την ιδιότητα του πολίτη με πολιτογράφηση. Οι γυναίκες και οι μέτοικοι δεν θεωρούνταν πολίτες.

Σύμφωνα με τον **Αριστοτέλη**, πολίτης είναι αυτός που συμμετέχει στις λειτουργίες του κράτους και μετέχει στη βουλευτική και δικαστική εξουσία. Προσδιορίζει τη φύση του ανθρώπου ως «πολιτικού ζώου», ενός ζωντανού οργανισμού, που δημιουργήθηκε για να ζει μέσα σε μια «πόλη». Αμοιβαία, η πόλη οφείλει να είναι σε θέση να διασφαλίσει την ανάπτυξη και ευημερία του.⁷⁹ Η ιδιότητα του πολίτη εκτός από πολιτικά δικαιώματα, παρείχε και προνόμια και οικονομικά οφέλη καθώς η Αθηναϊκή πολιτεία, καθιέρωσε μέτρα οικονομικής ενίσχυσης όπως παράδειγμα τα θεωρικά, που απευθύνονταν αποκλειστικά σε Αθηναίους πολίτες. Η έννοια του πολίτη κατά τον Αριστοτέλη, διαφέρει ανάλογα με το πολίτευμα και το είδος της συμμετοχής του στην εξουσία, ανάλογα με το εκάστοτε πολίτευμα. Οι έννοιες

⁷⁶Ζώντας και μαθαίνοντας τη δημοκρατία, 2015, ιστότοπος: <https://www.living-democracy.gr/about-the-project-living-democracy/>

⁷⁷Γιαννακόπουλος, Η., 03/04/2019, Παιδεία και δημοκρατία, δρόμοι παράλληλοι, SLpress.GR, <https://slpress.gr/idees/paideia-kai-dimokratia-dromoi-paralliloi/>

⁷⁸ Μπάλλιας, Σ., Ενεργός Πολίτης και εκπαίδευση, Αθήνα, 2008, Παπαζήση, σελ. 305

⁷⁹ Κουσκουβέλης Η., Εισαγωγή στην πολιτική, Θεσσαλονίκη 2017, εκδόσεις πανεπιστημίου Μακεδονίας, σελ.149

πολίτης και πολίτευμα είναι αλληλένδετες. Στη δημοκρατία ο πολίτης συμμετέχει στη διαχείριση και την άσκηση εξουσίας, εκδηλώνει με ενεργό τρόπο τη συμμετοχή του στα κοινά, κάτι που δε συμβαίνει στα ολιγαρχικά πολιτεύματα που υπακούει στις εντολές άλλων. Ενώ στα τυραννικά πολιτεύματα ο πολίτης έχει παθητική στάση, δέχεται ό,τι του επιβάλλουν, δείχνοντας τυφλή υπακοή. Ο Αριστοτέλης ορίζει ότι ο άριστος πολίτης της άριστης πολιτείας είναι ο **ενεργός πολίτης**. Δεν αρκεί απλά κάποιος να ενδιαφέρεται για τα κοινά αλλά να ασκεί εξουσία.⁸⁰ Η ενεργός συμμετοχή σημαίνει ότι ο πολίτης έχει τα μέσα να ασκήσει τα δικαιώματα που του παρέχει ο δημοκρατικός πολιτισμός και νιώθει πως τον αφορά η κοινότητα μέσα στην οποία ζει. Ταυτόχρονα ο άνθρωπος για να είναι ενεργός πολίτης χρειάζεται γνώση και πληροφόρηση και αυτό επιτυγχάνεται μέσα από την παιδεία και την εκπαίδευση.

Κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης, επανεμφανίστηκε το ιδεώδες της έννοιας του πολίτη, που εστιάζεται στην κατανόηση και εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων όπως προκύπτουν υπό το πρίσμα της νομικής διάστασης και της ηθικής συμπεριφοράς ως καθήκον. Επηρεασμένοι από τις ιδέες του διαφωτισμού και από φιλελεύθερες απόψεις, οι αντιπρόσωποι του Γαλλικού λαού, αναγνώρισαν σε όλους το δικαίωμα της ελευθερίας, της ισότητας, της ανεξιθρησκείας και της ιδιοκτησίας. Καταργήθηκαν οι τίτλοι ευγένειας και ορίζονταν ότι όλοι οι πολίτες ήταν δεκτοί σε υπηρεσίες, θέσεις και αξιώματα, ανάλογα με τις ικανότητές τους. Η εθνική συνέλευση της Γαλλίας, στις 26 Αυγούστου του 1789, συνέταξε το κείμενο της **«Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη»**, θέλοντας να εξαλείψει την αδικία, τη δυστυχία, την ανισότητα, και τη διαφθορά των κυβερνήσεων, θυμίζοντας σε όλους τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους ως πολίτες μιας οργανωμένης πολιτείας.

Η Γαλλική Επανάσταση έθεσε τα θεμέλια της σύγχρονης σύλληψης της έννοιας του πολίτη, καθώς πολίτης κάποιος διαμέσου του τόπου γέννησης ή καταγωγής και τα ατομικά και πολιτικά του δικαιώματα ήταν συνταγματικά κατοχυρωμένα.

Εκτός από τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την ιδιότητα του πολίτη απέναντι στο κράτος, ο όρος συνδέεται και με την ιθαγένεια ή την υπηκοότητα. Η ιθαγένεια περιγράφει ένα έθνος, τη γλώσσα του την πολιτιστική κουλτούρα, την ιστορία του, τη θρησκεία του. Σε μία χώρα υπάρχουν άνθρωποι διαφορετικής ιθαγένειας, ενώ άνθρωποι με την ίδια ιθαγένεια κατοικούν σε διαφορετικές χώρες και αποτελούν ως ομάδα ένα έθνος. Γι' αυτό τον λόγο η ιδιότητα του πολίτη δεν εξαρτάται από την ιθαγένεια. Λόγω των συνθηκών που επικρατούν παγκοσμίως τις τελευταίες δεκαετίες, με τις οικονομικές και τεχνολογικές εξελίξεις, με τις πολυπολιτισμικές κοινωνίες και τις εθνικιστικές εξάρσεις, υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον και συζητήσεις γύρω από την πολιτειότητα ή την ιδιότητα του πολίτη καθώς προκύπτουν νέα προβλήματα και νέες ανάγκες. Αναδεικνύεται έτσι μια νέα ιδιότητα του πολίτη η οποία πρέπει να μεταφράζει το αίτημα για δημοκρατική διαχείριση αυτών των προβλημάτων και αναγκών γιατί ακριβώς αφορούν τη ζωή του κάθε ένα. Κανένα άτομο και κανένα κράτος δε μπορεί

⁸⁰ Βενέτη Μ.Η έννοια του πολίτη και η συμβολή του Αριστοτέλη στη σύγχρονη πολιτική σκέψη, 01/08/2017 08:14 EEST, **Updated** 01/08/2017 08:19 EEST, https://www.huffingtonpost.gr/maria-veneti/-_12662_b_17570060.html

να ικανοποιήσει τα συμφέροντά του, αν αδιαφορεί για το κοινό καλό και τους άλλους.⁸¹

Κατά την μεταπολεμική περίοδο ο **Marshall** διατύπωσε τη θεωρία ότι η ιδιότητα του πολίτη είναι μια κοινωνική θέση που απονέμεται σε όλους όσους είναι πλήρη μέλη μιας κοινότητας και είναι ίσοι ως προς τα δικαιώματα και υποχρεώσεις. Πολλοί άσκησαν κριτική στον Marshall ότι δίνει έμφαση στα δικαιώματα των πολιτών χωρίς να τονίζει τις υποχρεώσεις που αυτοί έχουν απέναντι στο κοινωνικό σύνολο. Προτείνει τη διάκριση της ιδιότητας του πολίτη σε τρία μέρη:

- Το ατομικό στοιχείο που περιλαμβάνει όλα τα δικαιώματα που είναι απαραίτητα για την ατομική ελευθερία στη σκέψη, το λόγο, την έκφραση, την πίστη. Τα δικαστήρια συνδέονται άμεσα με τα ατομικά δικαιώματα.
- Το πολιτικό στοιχείο, το δικαίωμα συμμετοχής στα πολιτικά δρώμενα, του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι και στην άσκηση πολιτικής δύναμης. Τα όργανα της τοπικής διοίκησης και το κοινοβούλιο συνδέονται με την πολιτική πλευρά του πολίτη.
- Το κοινωνικό στοιχείο που σχετίζεται με το δικαίωμα στο μέσο επίπεδο διαβίωσης σε όλο το φάσμα των δικαιωμάτων ενός ατόμου, στην ίση πρόσβαση στην ασφάλεια την οικονομικής ευημερίας, την εκπαίδευση, την υγειονομική περίθαλψη, τη στέγη και την εξασφάλιση του ελάχιστου εισοδήματος.⁸²

Ο **Oldfield** από άλλη την διακρίνει την ιδιότητα του πολίτη με δύο μορφές, τη νομική και την πρακτική. Η πρώτη αναφέρεται στα δικαιώματά του ως μέλος μιας κοινωνίας, που του επιτρέπει να παίρνει μέρος στα κοινά, να είναι δηλαδή πολίτης. Η δεύτερη αναφέρεται στη λειτουργία κάθε μέλους ως πολίτη μέσα στα πλαίσια της κοινωνίας, να ενεργεί ως πολίτης. Έτσι κάθε άνθρωπος διαθέτει την ιδιωτική μορφή ω άτομο και τη δημόσια ως πολίτης.⁸³

Ο Banks υποστηρίζει, ότι η ιδιότητα του πολίτη, είναι μια ρευστή, σύνθετη, δυναμική και αμφισβητούμενη έννοια στα έθνη κράτη και τα προγράμματα αγωγής του πολίτη πρέπει να είναι προσανατολισμένα, μέσα σε κλίμα σεβασμού και ισότητας, στη μετάδοση δημοκρατικών αξιών.⁸⁴

Για να είναι ένας πολίτης ενεργός και υπεύθυνος κατά τον Oxman χρειάζεται βασικά στοιχεία όπως: γνώση, κατανόηση, δεξιότητες και στάσεις και αξίες. Να γνωρίζει και δείχνει κατανόηση σχετικά με τις αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης, την αλληλεξάρτηση και την παγκοσμιοποίηση, να σέβεται διαφορετικότητα. Να σέβεται τους άλλους και τις ιδέες τους, να μην καταβάλλεται από εμπάθεια, να έχει κριτική σκέψη και να μπορεί να υποστηρίζει κάτι αποτελεσματικά, να επιλύει τις διαφωνίες

⁸¹ ΚΑΡΑΛΗΣ Θ., ΜΠΑΛΙΑΣ Σ., Ιδιότητα του Πολίτη και Δια Βίου Εκπαίδευση στις Σύγχρονες Δημοκρατικές Κοινωνίες σελ.7, ιστοσελίδα: <https://bit.ly/3bTfGRb>

⁸² Marshall T. H., Bottomore T., μτφ. Στασινοπούλου Ο., Ιδιότητα του πολίτη και κοινωνική τάξη, Αθήνα 1996, Gutenberg, σελ.62

⁸³ Νικολάου Σ. Κριτική δημιουργική διαλεκτική σκέψη στην εκπαίδευση: θεωρία και πράξη, Αθήνα 13-14 Μαΐου 2006, Ελληνικό Ινστιτούτο Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης, (ΕΛΛ. Ι. Ε.Π. ΕΚ.), 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο

⁸⁴ Banks A. J. Εισαγωγή στην πολιτισμική εκπαίδευση, Παπαζήση, Αθήνα, 2004,

χωρίς βία. Να αμφισβητεί τις ανισότητες και την αδικία, να ενδιαφέρεται για το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη.⁸⁵

Γενικότερα μπορούμε να πούμε ότι τα χαρακτηριστικά της ιδιότητας του πολίτη μπορούν να ταξινομηθούν σε πέντε κατηγορίες: την αίσθηση της ταυτότητας, την απόλαυση ορισμένων δικαιωμάτων, την αντίστοιχη εκπλήρωση των υποχρεώσεων, ένα βαθμό εμπλοκής και ενδιαφέροντος στα κοινά και την αποδοχή βασικών κοινωνικών αξιών.⁸⁶ Η ιδιότητα του πολίτη δεν είναι θέμα εθνικότητας και δε σταματά μόνο στην ενεργό συμμετοχή αλλά περιλαμβάνει πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα.⁸⁷

2.8 Η ιδιότητα του Ευρωπαίου Πολίτη

Οι πολίτες των κρατών μελών της ΕΕ, αυτοδικαίως θεωρούνται και πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στα πλαίσια της ΕΕ η ιδιότητα του ευρωπαίου πολίτη, συνδέεται με ζητήματα που αφορούν την ευρωπαϊκή συνείδηση και ταυτότητα, τους θεσμούς της ΕΕ, την ευρωπαϊκή ταυτότητα και τα δημοκρατικά ελλείμματα στους κόλπους της Ευρώπης.

Πριν από το Μάαστριχτ, η έννοια του ευρωπαίου πολίτη, περιορίζονταν στην ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων, αγαθών, προϊόντων, υπηρεσιών. Με την υπογραφή της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση στο Μάαστριχτ το 1992, δημιουργήθηκε η Ευρωπαϊκή ιθαγένεια που έθεσε ως στόχο να ενισχύσει και να προστατέψει τα συμφέροντα και δικαιώματα των υπηκόων των κρατών της Ένωσης. Επιδίωξη είναι η γεφύρωση του χάσματος που δημιουργείται όταν οι δράσεις της ΕΕ αφορούν ολόένα και περισσότερο τους πολίτες της ΕΕ την ίδια στιγμή που η άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η εκπλήρωση των καθηκόντων και η συμμετοχή στις δημοκρατικές διαδικασίες εξακολουθούν να αποτελούν σχεδόν αποκλειστικά εθνική υπόθεση.⁸⁸ Το άρθρο 9 ορίζει ως πολίτη της Ένωσης είναι κάθε πρόσωπο που έχει και την υπηκοότητα κράτους μέλους. Η ιθαγένεια της Ένωσης προστίθεται στην Εθνική ιθαγένεια και δεν την αντικαθιστά. Η ιθαγένεια της Ένωσης περιλαμβάνει καθήκοντα και δικαιώματα επιπροσθέτως εκείνων που απορρέουν από την ιθαγένεια ενός κράτους μέλους.

Οι Ευρωπαίοι πολίτες σύμφωνα με το άρθρο 21 της ΣΛΕΕ επιτρέπεται να διαμένουν και να μετακινούνται ελεύθερα και να διαμένουν σε όλα κράτη μέλη. Σύμφωνα με το άρθρο 22, έχουν το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, στις δημοτικές εκλογές και στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, στο κράτος το οποίο διαμένουν. Κάθε πολίτης έχει το δικαίωμα να συμμετέχει στο δημοκρατικό βίο της Ένωσης καθώς και το δικαίωμα προξενικής προστασίας από άλλο κράτος μέλος, όταν βρίσκεται στο έδαφος μιας τρίτης χώρας, την οποία η χώρα προέλευσής του δεν

⁸⁵ Zahabioun S., Yousefy, A., Yarmohammadian, H.M. Keshtiaray, N., 2013, Global Citizenship Education and Its Implications for Curriculum Goals at the Age of Globalization, σελ.203

⁸⁶ Καπλάνη, Γ., Ζαφειρόπουλος, Κ., 2017, Διερεύνηση των αντιλήψεων των νηπιαγωγών για την ιδιότητα του Ευρωπαίου Πολίτη στο Νηπιαγωγείο, Τόμος Α΄: Θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις, σελ. 172, Cogan, J., Derricott, R., 1998, Citizenship for the 21st Century, An international Perspective on Education, London, Cogan Page

⁸⁷ Βλασσόπουλος, Γ., 2017, Η «Ιδιότητα του Πολίτη»: Η σύνδεσή της με την Εθνική Ταυτότητα και Δημοκρατία, Social Policy.gr, σελ.6

⁸⁸ Θεματολογικά δελτία για την Ευρωπαϊκή Ένωση, Ευρωπαϊκό κοινοβούλιο, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/home>

διαθέτει προξενικές αρχές.⁸⁹ Ακόμη έχουν το δικαίωμα για καταγγελίες και αναφορές και πρωτοβουλίες.

Η έννοια της ιδιότητας του πολίτη, δεν αφορά μόνο ζητήματα νομιμότητας των δικαιωμάτων και πολιτικής έκφρασης. Η γενική ιδέα της ΕΕ για την ιδιότητα του πολίτη, είναι η ενεργός συμμετοχή και η αφοσίωση στην κοινότητα, που ευνοεί τη δημιουργία, γνώσης, υπευθυνότητας, κοινού πολιτισμού και κοινής ταυτότητας. Για να γίνει πραγματικότητα η ενεργός συμμετοχή του πολίτη, απαιτείται ένα δίκτυο πολιτειακών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων ώστε ο πολίτης να έχει τα μέσα να ασκήσει τα δικαιώματά που του παρέχει ο δημοκρατικός πολιτισμός και να νιώθει ότι νοιάζεται για την κοινότητα στην οποία είναι μέλος. Ταυτόχρονα οι πολίτες χρειάζονται γνώση και πληροφόρηση ώστε να δραστηριοποιηθούν και να αποκτήσουν εμπειρίες στα ζητήματα που τους αφορούν.

Είναι γεγονός, ότι λόγω της εισόδου στην ΕΕ ανθρώπων από το εξωτερικό και της κινητικότητας που υπάρχει μεταξύ των κρατών μελών, η Ευρώπη έχει να αντιμετωπίσει μια νέα μορφή κοινωνίας, με πολίτες από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα, μια πολυπολιτισμική κοινωνία. Αυτό σημαίνει το να μάθει κανείς να ζει θετικά με τη διαφορά και την ποικιλία, γίνεται βασικό συστατικό στοιχείο, της άσκησης της ιδιότητας του πολίτη στην Ευρώπη. Για αυτούς τους λόγους έγιναν προσπάθειες στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τον καθορισμό των υποχρεώσεων και των δικαιωμάτων του πολίτη. Η έννοια της ιδιότητας του πολίτη γίνεται περισσότερο δυναμική και ρευστή, συμμορφούμενη προς τη φύση των ίδιων των Ευρωπαϊκών κοινωνιών.⁹⁰

Ένα αρνητικό στοιχείο σχετικά με την «ιθαγένεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης» όπου με τις περίπλοκες κατηγοριοποιήσεις της, σχετικοποιεί την έννοια της ιδιότητας του πολίτη, καθώς δημιουργεί νέες ενδιάμεσες κατηγορίες «ημιπολιτών» χωρίς να προβλέπεται στο ορατό μέλλον η εξίσωση τους με τους έχοντες την ιθαγένεια του κράτους διαμονής. Παράλληλα δε οι αλλοδαποί που διαμένουν σε χώρες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας χωρίζονται σε δύο βασικές κατηγορίες, ανάλογα με το εάν έχουν την ιθαγένεια ενός άλλου κράτους μέλους ή ενός «τρίτου» κράτους⁹¹

Η ιδιότητα του πολίτη δεν περιορίζεται μόνο σε εθνικό επίπεδο αλλά σε διεθνές αφού οφείλει να δείχνει ενδιαφέρον για ζητήματα που αφορούν ολόκληρο τον κόσμο, όπως η προστασία του περιβάλλοντος, οι διεθνείς συμβάσεις για τα δικαιώματα των ανθρώπων, η άνιση κατανομή του πλούτου και των φυσικών πόρων. Μέσω της εκπαίδευσης γίνεται προσπάθεια να καλλιεργηθεί «η οικουμενική συνείδηση των πολιτών» και να προωθηθεί ο εθελοντισμός. Η ΕΕ εφαρμόζει προγράμματα στα κράτη μέλη, που έχουν σκοπό μέσα από την ενεργό και δημοκρατική συμμετοχή των πολιτών, να προωθήσουν την πολυπολιτισμικότητα και το σεβασμό της διαφορετικότητας.⁹²

Οι σημερινές συνθήκες αναδεικνύουν με μεγαλύτερη ένταση την ανάγκη για μεγαλύτερο μερίδιο ευθύνης και συμμετοχής των πολιτών, στη διακυβέρνηση των

⁸⁹ Ενοποιημένη Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 30.3.2010, <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW134/%CE%A3%CE%95%CE%95.pdf>

⁹⁰ Προς μια Ευρωπαϊκή Διάσταση Εκπαίδευσης και Ενεργού Συμμετοχής του Πολίτη, Λουξεμβούργο, 2000, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, σελ.9-10

⁹¹ Eudec Greece, Τι είναι δημοκρατική παιδεία; σελ.3, <https://www.eudec.gr/dimokratiki-paideia/>

⁹² Μπάλιας Στ., Ενεργός πολίτης και εκπαίδευση, Αθήνα, 2008, Παπαζήση, σελ.330

σύγχρονων χωρών, δηλαδή για εκδημοκρατισμό της κοινωνίας, μέσα από την ενίσχυση της κουλτούρας της κοινωνίας πολιτών.⁹³

2.9 Κοινωνία πολιτών

Με την έννοια του ενεργού πολίτη, σχετίζεται και η Κοινωνία Πολιτών. Η Κοινωνία Πολιτών είναι ένας χώρος όπου οι οργανωμένοι πολίτες αξιοποιούν την ελευθερία του συνεταιρίζεσθε ως θεσμικό αντίβαρο στον κρατικό αυταρχισμό, ως δύναμη εκδημοκρατισμού από τα κάτω, ως μέθοδος παραγωγής κοινωνικού κεφαλαίου, ως σχολείο δημοκρατίας.⁹⁴ Ο όρος δηλώνει όλες τις μορφές κοινωνικής δράσης ατόμων ή ομάδων που δεν συνδέονται ούτε διοικούνται από το κράτος. Σύμφωνα με το Hegel η κοινωνία των πολιτών συνιστά το ενδιάμεσο στάδιο ηθικής πραγμάτωσης, μέσα στους θεσμούς, τοποθετημένη ανάμεσα στην οικογένεια και το κράτος.⁹⁵

Πιο συγκεκριμένα, ως κοινωνία πολιτών προσδιορίζεται ένα πεδίο της κοινωνικής σφαίρας, που διακρίνεται από το κράτος και αναφέρεται σε αυτόνομες ομάδες και ενώσεις, όπως, για παράδειγμα, οι μη κυβερνητικοί οργανισμοί, οι ομάδες συμφερόντων, οι ομάδες πίεσης, αλλά ακόμη οι ίδιες οι οικογένειες και οι επιχειρήσεις.⁹⁶

Το άρθρο 15 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναγνωρίζει τη σημασία της συμμετοχής της κοινωνίας των πολιτών ως αναγκαία για την ορθή διακυβέρνηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το άρθρο 11 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση τονίζει την ανάγκη για τακτικό και ανοικτό διάλογο της ΕΕ με την κοινωνία των πολιτών.

2.10 Η Ευρωπαϊκή Ένωση για τη δημοκρατία και την ιδιότητα του πολίτη

Οι αλλαγές τις τελευταίες δεκαετίες στο γεωπολιτικό σκηνικό της Ευρώπης, η αυξανόμενη μετανάστευση, ιδιαίτερα στα πλαίσια της ελεύθερης κυκλοφορίας των πολιτών στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η μεγάλη συρροή προσφύγων, συντέλεσαν στην δημιουργία μειονοτικών ομάδων που οδήγησαν με τη σειρά τους σε φαινόμενα ξενοφοβίας, ρατσισμού και κοινωνικών διακρίσεων. Η αύξηση της ανεργίας και της φτώχειας που οφείλονται στις σύγχρονες εξελίξεις, είναι προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει σήμερα η Ευρώπη, συμπεριλαμβανομένης της ένταξης των προσφύγων, της ανόδου του βίαιου εξτρεμισμού, της εγκληματικότητας, της δυσπιστίας απέναντι στη δημοκρατία, τους πολιτικούς θεσμούς, τους πολιτικούς και τις μορφές διακυβέρνησης. Όλα τα παραπάνω καθιστούν την εκπαίδευση για τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα πιο επιτακτική από ποτέ. Γι' αυτόν τον λόγο δόθηκε έμφαση στην εκπαίδευση ενός δημοκρατικού Ευρωπαίου πολίτη που σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα όλων και το κράτος δικαίου.

⁹³ Giddens A., Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2001

⁹⁴ Πύργος Α. Κοινωνία Πολιτών, ο Τρίτος Δρόμος της Πολιτικής, 24 Απριλίου 2017, social policy. gr,

⁹⁵ Ελευθεράκης Θ., Παιδαγωγικές Αντιλήψεις και Κοινωνική Δικαιοσύνη: Από τη Σχολική Κοινότητα του Μαρασλείου Διδασκαλείου (1923-26) στις Μαθητικές Κοινότητες του σύγχρονου Ελληνικού Σχολείου, Πανεπιστήμιο Κρήτης, σελ.6

⁹⁶ Κουσκουβέλης Η., Εισαγωγή στην πολιτική, Θεσσαλονίκη 2017, εκδόσεις πανεπιστημίου Μακεδονίας, σελ.88

Από την ίδρυση του Συμβουλίου της Ευρώπης το 1949, τα κράτη μέλη του έχουν αφιερωθεί «στις πνευματικές και ηθικές αξίες που αποτελούν την κοινή κληρονομιά των λαών τους και την πραγματική πηγή της ατομικής ελευθερίας, της πολιτικής ελευθερίας και του κράτους δικαίου, αρχές που αποτελούν τη βάση κάθε γνήσιας δημοκρατίας » (Καταστατικό του Συμβουλίου της Ευρώπης). Το συμβούλιο της Ευρώπης αναπτύσσει προγράμματα, στρατηγικές και εργαλεία για την προώθηση της εκμάθησης της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁹⁷

Η Συνθήκη του Άμστερνταμ το 1997, προβλέπει την ενθάρρυνση της ενεργού συμμετοχής του πολίτη στη ζωή της Κοινότητας, με βάση την ολοκληρωμένη προσέγγιση της διά βίου εκπαίδευσης και τη συμπληρωματικότητα της ιθαγένειας της Ένωσης και της ιθαγένειας του κράτους μέλους. Μία από τις προτεραιότητες των πολιτικών ενεργειών του μέλλοντος είναι να έρθει η Ευρώπη πιο κοντά στους πολίτες της. Για τον σκοπό αυτόν, η δράση στον τομέα της εκπαίδευσης, της κατάρτισης και της νεολαίας προσφέρει ένα προνομιακό μέσο για την προαγωγή της ενεργού συμμετοχής μέσα στη μεγάλη ποικιλία πολιτισμών, οικονομιών, πολιτικών και κοινωνιών της Ευρώπης.⁹⁸ Η Συνθήκη ακόμη προωθεί την ιθαγένεια της Ένωσης, όχι μόνο με τη νομική έννοια του όρου, αλλά μέσα από την ολοκλήρωση του ιδανικού της Ευρώπης, η οποία θα είναι κοντά στους πολίτες.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης, θέλοντας να ενισχύσει την κοινωνική δικαιοσύνη και το κράτος δικαίου, ανακήρυξε το 2005 ως «**Ευρωπαϊκό Έτος της Πολιτικής Παιδείας**». Σε αυτό παρουσιάστηκε ένας διευρυμένος ορισμός της ιδιότητας του πολίτη που δεν περιορίζεται μόνο στα τυπικά δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την ιδιότητα αυτή, αλλά συνδέεται στενά με πολιτικές αξίες όπως η δημοκρατία, κοινωνική δικαιοσύνη, ανθρωπίνια δικαιώματα, ανοχή της διαφορετικότητας, ισότητα, συμμετοχή, εταιρική σχέση, αλληλεγγύη, κοινωνική συνοχή. Το να φέρει κάποιος την ιδιότητα του πολίτη, σημαίνει πολλά περισσότερα από την τυπική συμμετοχή στις εκλογές, σημαίνει την πλήρη συμμετοχή του στο κοινωνικό γίνεσθαι. Η ανάπτυξη της υπεύθυνης πολιτικής συμπεριφοράς, μπορεί να ενθαρρυνθεί από πολύ μικρή ηλικία.⁹⁹

Η εκπαίδευση των μαθητών προσανατολίζεται προς τρία βασικά θέματα: **τον πολιτικό γραμματισμό, την κριτική σκέψη και καλλιέργεια στάσεων και αξιών και τέλος την ενεργή συμμετοχή.** Ο πολιτικός γραμματισμός περιλαμβάνει τη μάθηση των πολιτικών και κοινωνικών θεσμών καθώς και τα ανθρωπίνια δικαιώματα. Τη μάθηση των εθνικών συνταγμάτων, ώστε να προετοιμαστούν για να ασκήσουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους, να γνωρίσουν την πολιτιστική και ιστορική τους κληρονομιά και την γλωσσική και πολιτιστική πολυμορφία της κοινωνίας αναπτύσσοντας πιο αποτελεσματικές στρατηγικές κατά της ξενοφοβίας και του ρατσισμού. Τέλος η ενεργή συμμετοχή να προωθηθεί με την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, της αυτοπεποίθησης και του σεβασμού των άλλων, ενισχύοντας τους μαθητές να συμμετέχουν ενεργά σε διεθνές, εθνικό, τοπικό επίπεδο αλλά και στο σχολικό περιβάλλον, προσφέροντάς πρακτική εμπειρία της δημοκρατίας στο σχολείο. Επίσης οι μαθητές ενθαρρύνονται αναπτύξουν πρωτοβουλίες για δράσεις

⁹⁷ Γενική διεύθυνση Δημοκρατίας, <https://www.coe.int/en/web/democracy/about-dg-democracy>

⁹⁸ Προς μια Ευρωπαϊκή Διάσταση Εκπαίδευσης και Ενεργού Συμμετοχής του Πολίτη, Λουξεμβούργο, 2000, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, σελ.5

⁹⁹ Παντζής Β. Ανθρώπινα δικαιώματα, ιδιότητα του πολίτη και εκπαίδευση στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Δ. Ε. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, 2011,σελ. 141

σε συνεργασία με άλλους φορείς όπως δημόσιους και διεθνής οργανισμούς, κοινότητες, τοπικές ενώσεις κ.α.¹⁰⁰

Ένα από τα προγράμματα αυτά που εκπονήθηκε είναι ο χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την **Παιδεία της Δημοκρατίας και την Εκπαίδευση στα Ανθρώπινα Δικαιώματα** (EDC/HRE) το 2010 για όλες τις χώρες μέλη. Ο χάρτης αναπτύχθηκε σε διάστημα αρκετών ετών ως αποτέλεσμα ευρείας διαβούλευσης και είναι μη δεσμευτικός. Το πρόγραμμα αυτό βρίσκεται σε εξέλιξη και στην Ελλάδα και συμμετέχουν σχολεία της πρωτοβάθμιας αλλά και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, και βοηθάει στη διάδοση καλών πρακτικών και τη βελτίωση προτύπων, δεξιοτήτων, αξιών και γνώσεων και την ενδυνάμωση των εκπαιδευόμενων ώστε να έχουν την ετοιμότητα να αναλάβουν δράση στην κοινωνία, προωθώντας και υπερασπίζοντας τα ανθρώπινα δικαιώματα, το κράτος δικαίου και την δημοκρατία.¹⁰¹

Η εκπαίδευση του δημοκρατικού πολίτη αναγνωρίζεται ως ένα από τα κύρια μέσα βοήθειας των νέων ανθρώπων να αναπτύξουν τις κοινωνικές και πολιτικές τους ιδιότητες για τη διαμόρφωση μιας μελλοντικής, δημοκρατικής κοινωνίας που αποτελεί σημαντική πρόκληση για τα περισσότερα εκπαιδευτικά Ευρωπαϊκά συστήματα.¹⁰²

Στην Ευρωπαϊκή έκθεση τον Μάιο του 2020, σχετικά με την ποιότητα της σχολικής εκπαίδευσης, με βάση τις εργασίες της ομάδας εργασίας, επισημαίνει πόσο δύσκολο είναι να προαχθεί η πολιτιστική και κοινωνική πολυμορφία και ότι είναι αναγκαίο να «ευαισθητοποιηθούν οι εκπαιδευτικοί στον ρόλο που επιτελούν στην ανάπτυξη του μαθητή ως πολίτη». Σε δύο δείκτες υποστηρίζει την ανάγκη διαπαιδαγώγησης ενός δημοκρατικού πολίτη αλλά και της συμμετοχής του μαθητή στην προσχολική εκπαίδευση.¹⁰³

Η Γενική Διεύθυνση Δημοκρατίας («DGII») έχει ως στόχο τη διασφάλιση και την πραγματοποίηση της γνήσιας δημοκρατίας. Υποστηρίζει το Συμβούλιο της Ευρώπης σε τομείς που είναι ζωτικοί για την βιωσιμότητα της δημοκρατίας: διασφάλιση του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας χωρίς διακρίσεις βάσει των προτύπων για τα ανθρώπινα δικαιώματα, βελτίωση της λειτουργίας των δημοκρατικών θεσμών και ενίσχυση των δημοκρατικών ικανοτήτων των πολιτών της Ευρώπης και της προθυμίας τους να συμμετάσχουν στη δημοκρατική διαδικασία και την προώθηση του σεβασμού της διαφορετικότητας στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, σε πνεύμα αλληλεγγύης και ανοχής, με βάση τα ανθρώπινα δικαιώματα και τα νομικά πρότυπα του Συμβουλίου της Ευρώπης.¹⁰⁴

Το **πρόγραμμα NDICI για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατία (2021-2027)** είναι ο διάδοχος του ευρωπαϊκού μέσου για τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα (EIDHR). Βοηθά τους εταίρους, ιδίως οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών και άλλους μη κυβερνητικούς φορείς, να γίνουν μια αποτελεσματική

¹⁰⁰ Citizenship Education at School in Europe, Eurydice, 2005, The information network on education in Europe, σελ.10,

https://www.indire.it/lucabas/lkmw_file/eurydice///Citizenship_schools_Europe_2005_EN.pdf

¹⁰¹ Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Παιδεία της Δημοκρατίας και την Εκπαίδευση στα Ανθρώπινα Δικαιώματα, <https://rm.coe.int/1680487828>

¹⁰² Eurydice, 2012,

¹⁰³ Μπουζάκης Σ., Εκπαίδευση, Δημοκρατία και Ανθρώπινα Δικαιώματα, Διάδραση, 2011.σελ.15

¹⁰⁴ Γενική Διεύθυνση Δημοκρατίας, <https://www.coe.int/en/web/democracy/home>

δύναμη για την προστασία και την προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών, της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου παγκοσμίως. Το πρόγραμμα υποστηρίζει δράσεις σε τοπικό, εθνικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο.

Με βάση¹⁰⁵ τα επιτεύγματα των προηγούμενων σχεδίων δράσης στις 25 Μαρτίου 2020, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και ο Υπάτος εκπρόσωπος Ζοζέπ Μπορέλ, ανακοίνωσαν **το σχέδιο δράσης της ΕΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατία για την περίοδο 2020-2024**. Το εν λόγω σχέδιο αποβλέπει την προώθηση ταχύτερης και αποτελεσματικότερης λήψης αποφάσεων και μέτρων που πρέπει να ληφθούν από τα κράτη-μέλη και την ΕΕ σύμφωνα με τις θεμελιώδη αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι καταστάσεις κρίσης λόγω της πανδημίας του κορονοϊού, θέτουν ιδιαίτερες προκλήσεις για την αποτελεσματικότερη προστασία και άσκηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δοκιμάζοντας την αρχή της δημοκρατίας.

2.11 Ο ρόλος της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση του δημοκρατικού πολίτη

Η ιδιότητα του πολίτη, εκτός από το νομικό της περιεχόμενο, έχει και ουσιαστικό περιεχόμενο που επιτυγχάνεται μέσα από την εκπαίδευση. Ο ρόλος του ενεργού πολίτη, αντιστοιχεί σε κείνη του ενεργού μαθητή. Μοντέλα που είναι προσανατολισμένα σε παπαγαλίστικη, μηχανική μάθηση και περιορίζονται μόνο σε εντολές, είναι ανεπαρκή για τη δημιουργία του ενημερωμένου, υπεύθυνου και ενεργού πολίτη που απαιτούν οι σύγχρονες δημοκρατίες.¹⁰⁶

Ο Πλάτωνας στα κείμενά του υποστηρίζει πως η παιδεία σχετίζεται με την ανάπτυξη του χαρακτήρα και του μυαλού του ατόμου, καθώς και με την καλλιέργεια της αίσθησης της δικαιοσύνης και της υπακοής της πόλης-κράτους.¹⁰⁷ Στις σύγχρονες κοινωνίες, η εκπαίδευση για τη διαμόρφωση του δημοκρατικού πολίτη, βασίζεται στην κοινωνική δέσμευση, στην αυτονομία, προωθεί την ενεργητική και ερευνητική στάση του μαθητή, τη δημιουργικότητα, την κριτική σκέψη και το ενδιαφέρον για την κοινότητα. Οι δημοκρατικές αξίες αποτελούν τον πυρήνα της εκπαίδευσης για τη διαμόρφωση του δημοκρατικού πολίτη.

Σύμφωνα με τον Marshall η εκπαίδευση είναι δικαίωμα του κάθε πολίτη, αφού διαπλάθει το χαρακτήρα του. Δεν είναι μάλιστα μόνο ατομική υποχρέωση αλλά και καθήκον κοινωνικό, διότι η πρόοδος της κοινωνίας, εξαρτάται από το σύνολο των ατόμων που την απαρτίζουν. Το κράτος μπορεί να χρησιμοποιεί καταναγκαστικό χαρακτήρα και να υποχρεώνει τα παιδιά να πηγαίνουν σχολείο, διότι οι αμόρφωτοι δεν έχουν σωστή κρίση να εκτιμήσουν διάφορες καταστάσεις.¹⁰⁸

Ο Banks τονίζει το σημαντικό ρόλο της εκπαίδευσης σχετικά την ιδιότητα του πολίτη και αναφέρει ότι η διαφορετικότητα και η ενότητα στα πολυπολιτισμικά κράτη, θα πρέπει να συνυπάρχουν σε μια λεπτή ισορροπία, καθώς η ενότητα σε αυτά χωρίς τη

¹⁰⁵ Social policy.gr30/03/2020/ ανθρώπινα-δικαιώματα-και-δημοκρατία, από την πηγή: ec.europa.eu, ιστότοπος: <https://bit.ly/3krXtyN>

¹⁰⁶ Μηλίτσης, Π., Μηλίτσης Γ., Πολιτική Παιδεία, Β΄ Γενικού Λυκείου, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Αθήνα, Πατάκης, σελ.24

¹⁰⁷ Heater D., A History of Education for Citizenship, London, 2004, Routledge Falmer, σελ.12-13

¹⁰⁸ Χατζηγεωργίου Γ, Κείμενα παιδείας, John Dewey, Αθήνα, Ατροπός 2000, σελ.38

διαφορετικότητα, οδηγεί στην καταπίεση ομάδων και η διαφορετικότητα χωρίς την ενότητα στη διάσπαση του έθνους κράτους.¹⁰⁹

Οι βάσεις και οι αρχές της πολιτικής και δημοκρατικής συμπεριφοράς τίθενται από πολύ μικρή ηλικία και σχεδόν ολοκληρώνονται στην εφηβική ηλικία. Μαζί με την οικογένεια και τις ομάδες συνομήλικων, το σχολείο αποτελεί τη βάση για την απόκτηση στοιχείων πολιτικής και δημοκρατικής κουλτούρας. Το σχολικό περιβάλλον αποτελεί και χώρο αντιπαραθέσεων, διενέξεων, παρεξηγήσεων και συχνά βίαιων πράξεων. Η συζήτηση και η μελέτη γύρω από τους τρόπους αντιμετώπισης των βίαιων συγκρούσεων και των διαφωνιών στη βάση δημοκρατικών κανόνων, αποτελεί χρήσιμο οδηγό για την αγωγή του πολίτη όχι μόνο στη θεωρία αλλά και στην εφαρμογή τους. Όσο περισσότερο συμμετέχει το άτομο στα σχολικά και κοινωνικά δρώμενα με τρόπο ουσιαστικό τόσο ενδυναμώνεται και αποκτά τη δυνατότητα να αναπτύσσει πρωτοβουλία, υπευθυνότητα και αυτενέργεια.

Οι υποχρεώσεις που πρέπει να διαχέονται στο περιβάλλον του σχολείου και συνδέονται με την ιδιότητα του πολίτη χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: τις γνωστικές, τις ηθικές- αξιακές και τις πρακτικές. Τα παιδιά μέσω των συγκρούσεων αποκτούν νέες δομές γνώσης που συντελούν στην πρόοδο της διανοητικής και κοινωνικής τους εξέλιξης. Η γνωστική διάσταση της ηθικής συντελείται μέσω της επικοινωνίας και της γλώσσας. Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης επιτυγχάνεται με την συνεργατική σχολική εργασία που βοηθάει το μαθητή να καλλιεργήσει τις κοινωνικές δεξιότητες και την κρίση του, να απαλλαγεί από τον εγωκεντρισμό του και να αξιολογήσει στρατηγικές για την επίλυση προβλημάτων.¹¹⁰

2.12 Συμπεράσματα

Η σύγχρονη συνταγματική δημοκρατία περιλαμβάνει σύνταγμα συνήθως σε γραπτή μορφή, που θέτει το θεσμικό πλαίσιο για τη δημοκρατία, τις βασικές αρχές οργάνωσης και λειτουργίας της πολιτείας, καθορίζει την αρχή του πολιτεύματος και τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα. Η δημοκρατία είναι κυρίως συνυφασμένη με την πολιτική, συνιστά ένα είδος πολιτεύματος και μια μορφή πολιτικής διακυβέρνησης. Ωστόσο η δημοκρατία δεν έχει μόνο πολιτική υπόσταση.

Η δημοκρατία στις ανθρώπινες σχέσεις είναι μια ιδανική διευθέτηση, η οποία δεν έχει επιτευχθεί ολοκληρωτικά, καθώς για να γίνει αυτό τα άτομα θα πρέπει να έχουν αποκτήσει ικανότητες για κριτική και ελεύθερη σκέψη, για διατύπωση και αξιολόγηση σκοπών και κυρίως για συνεργατική δράση. Συνεπώς η δημοκρατία προϋποθέτει την εκπαίδευση. Η δημοκρατία και η εκπαίδευση καλλιεργούν κοινωνικές και πολιτικές δεξιότητες όπως ο αλληλοσεβασμός, η ανοχή, η ενσυναίσθηση, η συνεργασία, η αλληλεγγύη, η αλληλοκατανόηση, ο διάλογος.

¹⁰⁹ Marshall T. H., Bottomore T., μτφ. Στασινοπούλου Ο., Ιδιότητα του πολίτη και κοινωνική τάξη, Αθήνα 1996, Gutenberg σελ.291

¹¹⁰ Καπλάνη, Γ., Ζαφειρόπουλος, Κ., 2017, Εκπαιδεύοντας πολίτες για ένα αειφόρο μέλλον, Ο ρόλος της προσχολικής και της πρώτης σχολικής εκπαίδευσης, Διερεύνηση των αντιλήψεων των νηπιαγωγών για την ιδιότητα του Ευρωπαίου Πολίτη στο Νηπιαγωγείο, Τόμος Α': Θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις, 10^ο Συνέδριο ΟΜΕΡ-ΔΠΘ, Αλεξανδρούπολη, σελ. 172

Οι έννοιες της δημοκρατίας και της εκπαίδευσης είναι άρρηκτα συνδεδεμένες εδώ και αιώνες: η δημοκρατία ως βασική αξία και πρακτική στην εκπαίδευση και η εκπαίδευση ως μέσο ενίσχυσης και διατήρησης της δημοκρατίας.

Δημοκρατική παιδεία όπως παρατίθεται στο ευρετήριο του οδηγού της Ευρωπαϊκής παιδείας του Alternative Education Resource Organization (Ευρωπαϊκή Κοινότητα για τη Δημοκρατικής Παιδείας) εννοείται ως «η παιδεία κατά την οποία τα παιδιά οργανώνουν ελεύθερα τις καθημερινές τους δραστηριότητες και έχουν ίσα δικαιώματα με τους ενήλικες μέσω ενός δημοκρατικού τρόπου λήψης αποφάσεων».

Ένα δημοκρατικό σχολείο για να ευδοκιμήσει πρέπει η λειτουργία του να βασίζεται σε δύο βασικές αρχές. Η πρώτη αρχή είναι η δημιουργία δημοκρατικών δομών, οι οποίες ρυθμίζουν την καθημερινή ζωή του σχολείου. Η δεύτερη αρχή είναι η δημιουργία ενός δημοκρατικού αναλυτικού προγράμματος.

Ως Δημοκρατική παιδεία νοείται η ανάπτυξη της προσωπικότητας και της μοναδικότητας του κάθε ανθρώπου όπως άλλωστε ορίζει και το άρθρο 5 του Ελληνικού Συντάγματος. Η Δημοκρατική Παιδεία οδηγεί στην ανάπτυξη σκεπτόμενων νέων ανθρώπων, θωρακισμένων με δεξιότητες να επιλύουν προβλήματα μέσω της συνεργασίας, με ευέλικτο και δημιουργικό τρόπο.

Η ενεργή υποστήριξη της διεθνούς προαγωγής της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προαγωγή της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αποτελεί προτεραιότητα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, όπως ορίζεται και στις ιδρυτικές συνθήκες της ΕΕ. Ένα από τα προγράμματα που εκπονήθηκε είναι ο χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Παιδεία της Δημοκρατία και την Εκπαίδευση στα Ανθρώπινα Δικαιώματα (EDC/HRE) το 2010 για όλες τις χώρες μέλη. Το πρόγραμμα NDICI για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατία (2021-2027) είναι ο διάδοχος του ευρωπαϊκού μέσου για τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα (EIDHR).

Εικόνα 2 Ricardo Levins Morales

3.ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Ανθρώπινα δικαιώματα είναι τα εγγενή, θεμελιώδη, οικουμενικά δηλαδή ανεξάρτητα από τη φυλή, το φύλο, την κοινωνική τάξη, την καταγωγή, αναφαίρετα δικαιώματα που κάθε άνθρωπος έχει από τη φύση του, μόνο και μόνο επειδή είναι άνθρωπος. Αντικατοπτρίζουν τις βασικές ανάγκες που απορρέουν από το φυσικό δίκαιο, και κατοχυρώνουν βασικά πρότυπα χωρίς τα οποία, οι άνθρωποι δεν μπορούν να ζήσουν με αξιοπρέπεια. Το φυσικό δίκαιο είναι ανεξάρτητο από την ανθρώπινη κοινωνία και είναι αμετάβλητο και αιώνιο.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα επηρεάζουν όλους τους τομείς της ζωής μας. Στη ρίζα σχεδόν κάθε προβλήματος των σύγχρονων κοινωνιών- φτώχεια, κοινωνική και οικονομική ανισότητα, βία, μόλυνση του περιβάλλοντος, πόλεμοι- βρίσκεται η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Ο όρος «δικαίωμα» είναι αμφιλεγόμενος, και αποτελεί αντικείμενο ιδεολογικής και φιλοσοφικής αντιδικίας, αλλά και διαμάχης μεταξύ της κουλτούρας των διαφόρων πολιτισμών και κυρίως του ισλαμικού κόσμου με τον δυτικό πολιτισμό.

Στη σύλληψή τους αρχικά τα ανθρώπινα δικαιώματα ήταν περιορισμένα στη σφαίρα των αστικών και πολιτικών ζητημάτων. Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, αναγνωρίστηκε η ανάγκη να επεκταθούν και στην οικονομική, πολιτισμική και κοινωνική σφαίρα. Από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα και έπειτα πολλοί μελετητές κάνουν λόγο και για μια τρίτη γενιά δικαιωμάτων τα συλλογικά δικαιώματα.

Ο νομικός Karel Vasak, το 1979, διέκρινε τα δικαιώματα σε **τρεις κατηγορίες**. Οι διαιρέσεις ακολουθούν τις λέξεις κλειδιά της Γαλλικής Επανάστασης: **Ελευθερία, Ισότητα, Αδελφότητα**.

α) **Ατομικά και πολιτικά δικαιώματα**

Η πρώτη αποτελείται από τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και κινούνται γύρω από τις βασικές αξίες της προστασίας και ελευθερίας του ατόμου που του επιτρέπει να σκέφτεται και να πράττει χωρίς εμπόδια ή περιορισμούς. Έχουν στόχο να προστατεύσουν τους ανθρώπους από την εξουσία των ισχυρών και του κράτους. Ταυτόχρονα το κράτος μέσα από τους θεσμούς προστατεύει τις ελευθερίες και τα δικαιώματα αυτά. Όταν συμβαίνει αυτό έχουμε το λεγόμενο «κράτος Δικαίου». Τα ατομικά δικαιώματα ή δικαιώματα πρώτης γενιάς είναι τα εξής:

- Η ελευθερία. Όπως αναφέραμε σημαίνει τη δυνατότητα κάθε ανθρώπου να πράττει με τη δική του βούληση.
- Η ισότητα. Όλοι έχουν την ίδια ηθική αξία και τα ίδια δικαιώματα.
- Η ευτυχία. Κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα στην ευτυχία.
- Η ασφάλεια. Το δικαίωμα αυτό συνδέεται με το δικαίωμα στη ζωή και με ό,τι μα ανήκει.
- Η ιδιοκτησία. Περιλαμβάνει την ιδιοκτησία του εαυτού μας και την ιδιοκτησία μας, δηλαδή όσα έχουμε αποκτήσει.
- Η αξιοπρέπεια. Η αξιοπρέπεια του ανθρώπου αποτελεί τη βάση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, προϋποθέτει την ελευθερία της βούλησης και την ηθική, σωματική και φυσική ακεραιότητα, χωρίς την άσκηση οποιασδήποτε μορφής βίας.
- Τα πολιτικά δικαιώματα. Το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, της συνάθροισης, η ίδρυση πολιτικών κομμάτων και συνεταιρισμών.¹¹¹

β) κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα

Η δεύτερη αποτελείται από κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα ή δικαιώματα δεύτερης γενιάς και απορρέουν από μια αντίληψη κοινωνικής δικαιοσύνης, σύμφωνα με την οποία η κοινωνία οφείλει να προσφέρει σε κάθε μέλος της, τις απαραίτητες υλικές προϋποθέσεις, δικαιώματα για τροφή, στέγαση και υγειονομική περίθαλψη, με στόχο να εξασφαλίσει αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης για όλους και να μειώσει τις κοινωνικές ανισότητες. Τα κοινωνικά δικαιώματα προϋποθέτουν όχι την απομάκρυνση του κράτους από το άτομο, αλλά την παρέμβαση του.¹¹²

γ) Συλλογικά δικαιώματα

Τα δικαιώματα τρίτης γενιάς ή συλλογικά δικαιώματα, είναι τα δικαιώματα εκείνα που αναγνωρίζονται όχι μεμονωμένα σε άτομα αλλά σε ομάδες. Τα αποκαλούν και «αναδυόμενα» δικαιώματα διότι βρίσκονται ακόμη στη διαδικασία της αναγνώρισης. Αντιμετωπίζουν τον άνθρωπο ως σημείο αναφοράς ολόκληρου του πλανήτη και εκφράζονται σε πολλά έγγραφα του διεθνούς δικαίου και συνδέονται με ζητήματα εθνικής κυριαρχίας. Τα δικαιώματα προκύπτουν από την παγκοσμιοποίηση, την τεχνολογική εξέλιξη και έχουν στόχο την προστασία προσωπικών δεδομένων, την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, την ειρήνη, το δικαίωμα στην πολιτιστική κληρονομιά.

¹¹¹ Περράκης Σ. Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Σιδέρη, 2009, Αθήνα, σελ.14-16

¹¹² Όπως 111

Η **Marie-Benedict Dembour** υποστηρίζει ότι υπάρχουν τέσσερις σχολές σκέψης για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Οι τέσσερις αυτές σχολές αντλούνται από τους κλάδους της φιλοσοφίας, της πολιτικής, του δικαίου και της ανθρωπολογίας αντίστοιχα. Η πρώτη είναι η **φυσική σχολή** που υποστηρίζει ότι τα άτομα κατέχουν τα ανθρώπινα δικαιώματα απλώς και μόνο επειδή είναι ανθρώπινα όντα και τα διαθέτουν από τη φύση από τη στιγμή της ύπαρξής τους. Η **σχολή των διαβουλεύσεων**, θεωρεί τα ανθρώπινα δικαιώματα ως ιδανικά που οι φιλελεύθερες κοινωνίες θέλουν να ακολουθήσουν. Τα ανθρώπινα δικαιώματα έχουν υπάρξει ύστερα από συμφωνία των μελών της κοινωνίας και ο συνταγματικός νόμος είναι μια μορφή έκφρασης των συμφωνημένων ανθρώπινων δικαιωμάτων. Οι νόμοι θέτουν ορισμένους περιορισμούς σε αυτά τα δικαιώματα, προκειμένου να διασφαλίσουν ότι τα δικαιώματα άλλων δεν θα περιθωριοποιηθούν. Η **σχολή της διαμαρτυρίας** συμμαρτυρεί την άποψη ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι μέσο για την υπεράσπιση των άπορων, καταπιεσμένων και αδικημένων γ' αυτό και ο αγώνας για την υπεράσπισή τους είναι αέναος διαρκής. Τέλος η **σχολή του λόγου**, υποστηρίζει ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα υπάρχουν μόνο και μόνο επειδή γίνεται λόγος για αυτά και η εφαρμογή τους δεν αποτελεί πανάκεια για τα δεινά στον κόσμο και τα θεωρεί ως επιβολή ιμπεριαλιστικών απόψεων και ιδεών.¹¹³

3.1 Η ιστορία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

Τα ανθρώπινα δικαιώματα, είναι μια έννοια δυναμική και όχι στατική, είναι αποτέλεσμα εθνικών και κοινωνικών συγκρούσεων και εξελίχθηκαν σταδιακά και όχι όλα μαζί ταυτόχρονα στην ίδια ιστορική συγκυρία.

Θεωρώ ότι είναι σημαντικό να γίνει αναφορά σε μια σύντομη ιστορική αναδρομή σε γεγονότα που θεωρούνται σταθμοί, στην κατάκτηση των ανθρώπινων δικαιωμάτων, ξεκινώντας από τον **Κύλινδρο του Κύρου** το 539 π.χ. που θεωρείται ο πρώτος χάρτης των δικαιωμάτων των ανθρώπων. Ο Κύρος ο Μέγας αφού κατέκτησε τη Βαβυλώνα, ελευθέρωσε όλους τους σκλάβους και διακήρυξε την ανεξιθρησκεία.¹¹⁴ Πρόκειται για μια πήλινη πινακίδα, που το περιεχόμενό της συνάδει με τα τέσσερα πρώτα άρθρα της Οικουμενικής Διακήρυξης του Ανθρώπου και έχει μεταφραστεί και στις έξι επίσημες γλώσσες του ΟΗΕ.¹¹⁵

Η **Magna Charta** ή «**Μεγάλος Χάρτης των Ελευθεριών**» το 1215, όριζε τα δικαιώματα των πολιτών ενώ ταυτόχρονα κατέστησε το βασιλιά υποτελή στο νόμο και περιόριζε τις εξουσίες του. Θεωρείται ένα από τα σημαντικότερα έγγραφα στην ιστορία της δημοκρατίας.

Το 1628 δημιουργήθηκε από το Αγγλικό Κοινοβούλιο η **Αναφορά Δικαίου** (Petition of Rights), το οποίο διατύπωσε τις ελευθερίες και τα δικαιώματα του λαού και εξασφάλισε το απαραβίαστο του πολίτη. Το 1689 με το **Bill of Rights**, κατοχυρώθηκε

¹¹³ Dembour M. What are Human Rights, Four School of Thoughts. Human Rights Quarterly, 2009, The Johns Hopkins University Press, ιστότοπος: <https://pdfcookie.com/documents/dembour-marie-benedicte-what-are-human-rights-four-schools-of-thought-1dvm7y77ogvy>

¹¹⁴ Νεολαία υπέρ των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Κάνοντας τα Ανθρώπινα Δικαιώματα μια Παγκόσμια Πραγματικότητα, Η προϊστορία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, <https://gr.youthforhumanrights.org/what-are-human-rights/background-of-human-rights.html>

¹¹⁵ Δικαιώματα του Ανθρώπου, Εθνικό Σχέδιο Δράσης, Γενική Γραμματεία Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Υπουργείο Δικαιοσύνης, Αθήνα, Μάρτιος 2014, Εθνικό Τυπογραφείο, σελ. 19

το κοινοβούλιο από τις αυθαιρεσίες του βασιλιά και η Αγγλία πέρασε στο πολίτευμα που ισχύει μέχρι σήμερα, τη συνταγματική βασιλεία.¹¹⁶

Τα αγγλικά δικαιώματα ίσχυαν και στις αγγλικές αποικίες στην Αμερική. Η **Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας**, ψηφίστηκε από το κοινοβούλιο των Ηνωμένων Πολιτειών στις 4 Ιουλίου 1776, η οποία δημιούργησε τη διάθεση στους λαούς, να αγωνιστούν εναντίον της φεουδαρχίας και της απολυταρχίας. Δημιούργησε τον πυρήνα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων: το δικαίωμα στη ζωή το δικαίωμα, στην ελευθερία, το δικαίωμα στην επιδίωξη της ευτυχίας, το δικαίωμα στην επανάσταση, την ελεύθερη διακίνηση, το δικαίωμα για νομική προστασία, το δικαίωμα του εκλέγειν. Το αμερικάνικο σύνταγμα πρόσθεσε ένα νέο στοιχείο, να αναζητηθεί και να αποκτηθεί η προσωπική ευτυχία ως δικαίωμα που αφορά όλους τους ανθρώπους.

Εμπνευσμένη από την διακήρυξη της Αμερικάνικης ανεξαρτησίας, το 1789, το πιο σπουδαίο γραπτό μνημείο της Γαλλικής Επανάστασης, η **Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη**, ήταν μια τολμηρή, επαναστατική πρόκληση για τον απολυταρχικό φεουδαρχικό κόσμο. Όριζε ως ιερά και αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα του ατόμου και πολίτη την προσωπική ελευθερία, την ελευθερία σκέψης, λόγου, την αντίσταση στη βία και όριζε ως ακατάλυτο το δικαίωμα στην ιδιοκτησία.¹¹⁷

Ο Β΄ παγκόσμιος πόλεμος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην παγίωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και την ανάγκη προάσπισης της ανθρωπίνης ύπαρξης. Μετά τα φρικτά εγκλήματα που διαπράχθηκαν η διεθνής κοινότητα θέλησε να μην επιτρέψει να συμβεί ποτέ ξανά η αγριότητα και η κτηνωδία του φονικού πολέμου. Οι φρικαλεότητες αυτές έκαναν τους ανθρώπους να αναζητήσουν τρόπους ώστε τα ανθρωπίνια δικαιώματα να αποκτήσουν παγκόσμια ισχύ. Αυτός ήταν και ένας λόγος που οδήγησε στη δημιουργία του **Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών**. Μέσα από την ένωση των κρατών, τα ανθρωπίνια δικαιώματα, θα έπρεπε να μην αποτελούν ζήτημα ενός μεμονωμένου κράτους αλλά της διεθνούς κοινότητας.

Η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, το 1948 συνέταξε την **Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου** (ΟΔΔΑ), που σηματοδοτεί την έναρξη της προσπάθειας για οικουμενική επικράτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹¹⁸ Στη διακήρυξη αυτή διατυπώθηκε για πρώτη φορά η αξία της **παιδείας και της εκπαίδευσης** για την προώθηση και θεμελίωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μάλιστα όρισε την εκπαίδευση ως ένα από τα βασικά δικαιώματα στο άρθρο 26. Συνολικά αποτύπωσε τριάντα εγγενή δικαιώματα για όλα τα ανθρωπίνια όντα που αποτελούν μέρος του συντάγματος των δημοκρατικών χωρών.

Το¹¹⁹ 1950 το Συμβούλιο της Ευρώπης υιοθέτησε την **Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου** (ΕΣΔΑ), και τέθηκε σε ισχύ το 1953. Είναι η πρώτη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης και θεωρείται ο ακρογωνιαίος λίθος της. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση εξέφρασε τη μεταπολεμική δέσμευση στην ανθρωπίνη

¹¹⁶ Όπως 58

¹¹⁷ Ημεροδρόμος, 26 Αυγούστου 2020, 1789: Η Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, <https://www.imerodromos.gr/1789-i-diakiryxi-twn-dikeomaton-tou-anthropou-ke-tou-pol>

¹¹⁸ Πανταζής Β, Ανθρωπίνια Δικαιώματα και Διακρίσεις, 2015, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και Βοηθήματα, από την ιστοσελίδα:

https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/1630/1/07_chapter_7.pdf

¹¹⁹ Aequitas, Τμήμα Εκπαίδευσης στα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Ιστότοπος:

<https://www.aequitas-humanrights.org/el/ekpaideusi-sta-anthropina-dikaiwmata/>

αξιοπρέπεια και δημιούργησε το Ευρωπαϊκό δικαστήριο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το οποίο με τη νομολογία του ερμηνεύει τη Σύμβαση υπό το πρίσμα των σημερινών συνθηκών.¹²⁰ Η Σύμβαση εντάσσει συνοπτικά τα δικαιώματα σε τέσσερις ενότητες: α)δικαιώματα του ανθρώπου ως μέλος της κοινωνίας, β)προσωπικές ελευθερίες, γ)δικαστικές εγγυήσεις και δ)περιουσιακά δικαιώματα. Η κύρωσή της αποτελεί προϋπόθεση για την ένταξη στην ΕΕ.

Το 1966, η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, υιοθέτησε το διεθνές Σύμφωνο για τα **Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα** και το Σύμφωνο για τα **Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα**. Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα επικεντρώνεται στο δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία λόγου, τη θρησκευτική ελευθερία και το δικαίωμα ψήφου. Το Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα επικεντρώνεται στην εκπαίδευση, την υγεία, τη στέγη και την τροφή. Αυτά τα Σύμφωνα τέθηκαν σε ισχύ το 1976 και μαζί με την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, αποτελούν το **Διεθνή Χάρτη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων**.

Ο **χάρτης των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου**, επικυρώθηκε το Δεκέμβριο του 2000, όμως κατέστη νομικά δεσμευτικός για τα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τις εθνικές κυβερνήσεις από το 2009 και συνάδει με την ΕΣΔΑ. Λαμβάνει υπόψιν τα δικαιώματα που προκύπτουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις και τις κοινές διεθνείς υποχρεώσεις των χωρών της ΕΕ. Ο χάρτης παρέχει σαφήνεια και διαφάνεια στα θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες και δημιουργεί νομική ασφάλεια στην ΕΕ. Κατανέμεται σε επτά κεφάλαια που αναφέρονται στην αξιοπρέπεια, την ελευθερία, την ισότητα, την αλληλεγγύη, την ιθαγένεια, τη δικαιοσύνη.¹²¹

3.2 Κύριες Συμβάσεις των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα

Η διεθνής κοινότητα ευαισθητοποιείται τα τελευταία χρόνια όλο και πιο πολύ, για τα ανθρώπινα δικαιώματα συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, όχι γιατί οι συγκεκριμένες ομάδες πληθυσμού έχουν διαφορετικά ή λιγότερα δικαιώματα αλλά γιατί παρουσιάζονται ως ευάλωτες λόγω κυρίως κοινωνικών και ιστορικών συγκυριών με περιορισμένη πολιτική ισχύ.

Τα **Ηνωμένα Έθνη**, προκειμένου να υπερασπιστούν τα ανθρώπινα δικαιώματα, έχουν υιοθετήσει και άλλα έγγραφα που σκοπό έχουν να προφυλάξουν και να προστατεύσουν αυτές τις ευάλωτες ομάδες πληθυσμού όπως πρόσφυγες από βασανιστήρια, γενοκτονίες, φυλετικές διακρίσεις ως προς το φύλο, την ηλικία, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, την καταγωγή, άτομα με αναπηρία. Επίσης μία από τις ευάλωτες ομάδες είναι και τα παιδιά. Μερικά από τα πιο σημαντικά έγγραφα είναι:

- η **Συνθήκη για το Καθεστώς των Προσφύγων** το 1951.
- η Διεθνή Σύμβαση για την εξάλειψη **κατά όλων των Μορφών Φυλετικής Διάκρισης** το 1965.

¹²⁰ Λευκή Βίβλος για τον Διαπολιτισμικό Διάλογο, «Ζώντας μαζί ως ίσοι με αξιοπρέπεια», Στρασβούργο, 7 Μαΐου 2008, Φ09.22/4153, σελ. 17, https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/WhitePaper_ID_GreekVersion.pdf

¹²¹ EUR-LEX, Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:I33501&from=EL>

- η Συνθήκη για την Εξάλειψη όλων των μορφών **Διάκρισης κατά των Γυναικών** το 1979. Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει την ισότητα των φύλων σε υψηλή θέση στο πολιτικό της θεματολόγιο.
- η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά των **Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης Μεταχείρισης** το 1988.
- η **Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Παιδιών** (ΔΣΔΠ) το 1989, σύμφωνα με την οποία όλα τα παιδιά γεννιούνται με βασικά δικαιώματα και ελευθερίες.
- Η **Σύμβαση για τα Άτομα με Ειδικές Ανάγκες** το 2006.

Να αναφέρω εδώ ότι η χώρα μας έχει κυρώσει τις κυριότερες περισσότερες συμβάσεις στο πλαίσιο του ΟΗΕ και υπόκειται σε περιοδική αξιολόγηση των εκάστοτε επιτροπών για τον έλεγχο της εφαρμογής τους.

3.3 Επικύρωση των Συμβάσεων

Για την εφαρμογή όλων αυτών των συμβάσεων, έχουν δημιουργηθεί διάφοροι μηχανισμοί προστασίας τους σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο, από περιφερειακούς και κυβερνητικούς οργανισμούς αφού υπάρχουν δικαιώματα που παραβιάζονται ή δεν γίνονται αποδεκτά από όλα τα κράτη. Η επικύρωση μιας σύμβασης από ένα κράτος, σημαίνει ότι αποδέχεται και τις εξής υποχρεώσεις:

- Να στηρίζει τη σύμβαση, με σεβασμό, προωθώντας και παρέχοντας τα δικαιώματα που θεσπίζει, και να μην προβαίνει σε οποιαδήποτε ενέργεια που η συνθήκη απαγορεύει.
- Να αλλάξει οποιονδήποτε νόμο της χώρας που είναι αντίθετος ή που δεν πληροί τις προδιαγραφές που καθορίζονται από τη σύμβαση.
- Να παρακολουθείται από μια ειδικά σχεδιασμένη αρχή για να αποδείξει ότι, πράγματι, τηρεί τις υποχρεώσεις της.
- Να αναφέρει σε τακτά χρονικά διαστήματα για την πρόοδό της στην κατοχύρωση αυτών των ανθρώπινων δικαιωμάτων στη ζωή των πολιτών της με την υποβολή περιοδικών εκθέσεων, σχετικά με τη συμμόρφωσή τους στις υποχρεώσεις που απορρέουν από τις συμβάσεις.¹²²

Από τη στιγμή που μια χώρα επικυρώνει μια σύμβαση, οι πολίτες μπορούν να ζητήσουν από την κυβέρνηση να λογοδοτήσει για αυτά τα οποία έχει δεσμευτεί να πράξει σύμφωνα με τη σύμβαση. Είναι λοιπόν σημαντικό οι πολίτες μιας χώρας να γνωρίζουν ποιες συμβάσεις έχει επικυρώσει η χώρα τους και να γνωρίζουν το περιεχόμενο των συμβάσεων αυτών, ώστε να προστατεύουν τα δικαιωμά τους.

Παρά το γεγονός ότι την πρωταρχική ευθύνη για την εφαρμογή των δικαιωμάτων την έχουν τα κράτη, υπάρχουν και άλλοι φορείς που είναι εξίσου σημαντικοί στην προστασία και την εφαρμογή τους σε όλο τον κόσμο, η μη κυβερνητικοί οργανισμοί. Τα μέσα ενημέρωσης, ο επιχειρηματικός κόσμος, η ακαδημαϊκή κοινότητα καλούνται

¹²² Flowers N., Η μικρή πυξίδα Compasito, Εγχειρίδιο εκπαίδευσης στα ανθρώπινα δικαιώματα για παιδιά, μτφ. Αγγελίδης Σ., 2012, Directorate of Youth and Sport of the Council of Europe, σελ.20, ιστότοπος: <https://bit.ly/3n2cicX>

να συνεργαστούν με τις κυβερνήσεις, τους κυβερνητικούς και μη κυβερνητικούς οργανισμούς, τους θεσμούς του κράτους για την επίτευξη των στόχων που διακηρύττουν η Οικουμενική Διακήρυξη του Ανθρώπου, ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών και οι άλλοι καταστατικοί χάρτες.¹²³

Ωστόσο οι διεθνείς και εθνικές πράξεις και νομοθεσίες δεν επαρκούν προκειμένου να λειτουργήσει η κοινωνία στη βάση της δικαιοσύνης, της δημοκρατίας και της ισότητας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η εκπαίδευση είναι αναγκαία για να καλλιεργηθεί μια κουλτούρα κοινωνικής δικαιοσύνης και αποδοχής και αλληλεγγύης.

3.4 Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Στον απόηχο του β' παγκοσμίου πολέμου και με σκοπό τη διάσωση των μελλοντικών γενεών από τον όλεθρο των πολέμων, στις 24 Οκτωβρίου 1945 δημιουργήθηκε ο διακυβερνητικός οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών από 51 χώρες, με σκοπό να διατηρήσουν την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο, μέσα από τη διεθνή συνεργασία. Σήμερα ο ΟΗΕ αποτελείται από 193 κράτη που είναι Μέλη.

Η επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, υπό την προεδρία της Eleanor Roosevelt, επέβλεψε τη δημιουργία της **Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου**, που συντάχθηκε από αντιπροσώπους από όλα τα μέρη του κόσμου. Τα κράτη μέλη της επιτροπής υποσχέθηκαν να συνεργαστούν για την προώθηση της διακήρυξης και ζήτησαν από όλα τα Κράτη Μέλη να δημοσιεύσουν τη διακήρυξη και να πράξουν τις κατάλληλες ενέργειες, ώστε να τεθεί σε κοινή θέα, να διαβαστεί και να παρουσιαστεί σε σχολεία και άλλους εκπαιδευτικούς οργανισμούς, ανεξάρτητα από την πολιτική κατάσταση των χωρών. Έτσι τα περισσότερα από τα δικαιώματα της διακήρυξης αποτελούν σήμερα συνταγματικούς νόμους των δημοκρατικών χωρών.¹²⁴

Στα **τριάντα άρθρα** της Διακήρυξης κατοχυρώνονται τα θεμελιώδη δικαιώματα και οι ελευθερίες που πρέπει να στοχεύουν όλοι οι λαοί και όλα τα έθνη. Στο προοίμιο της και στο Άρθρο 1, η Διακήρυξη δηλώνει κατηγορηματικά τα εγγενή δικαιώματα όλων των ανθρωπίνων όντων: «Η αδιαφορία και περιφρόνηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων οδήγησαν σε πράξεις βαρβαρότητας που εξεγείρουν την ανθρωπινή συνείδηση, και η προοπτική ενός κόσμου όπου οι άνθρωποι θα είναι ελεύθεροι να μιλούν και να πιστεύουν, απαλλαγμένοι από την αθλιότητα και τον φόβο, έχει διακηρυχθεί ως η πιο υψηλή επιδίωξη του ανθρώπου. Όλοι οι άνθρωποι γεννήθηκαν ελεύθεροι και ίσοι όσον αφορά τα δικαιώματα και την αξιοπρέπεια τους».¹²⁵ Πιο συγκεκριμένα:

Στο άρθρο 1 αναφέρεται η ισότητα, η αξιοπρέπεια και η ελευθερία ως δικαίωμα. Όλοι οι άνθρωποι έχουν δικαίωμα στα δικαιώματα. Στο άρθρο 2 αναφέρεται η αρχή της μη διάκρισης συνεπάγεται την εξάλειψη των διακρίσεων. Στο άρθρο 3 αναφέρει ότι κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία και την προσωπική του

¹²³ Leah Levin Δικαιώματα του Ανθρώπου: Ερωτήσεις και Απαντήσεις, Ελληνική Εθνική Επιτροπή Ουνέσκο, μτφ. Νάσκου-Περράκη Π., Ταραράς Κ., Χαϊνογλου Κ., Αθήνα 2012, Θέμις, σελ.16

¹²⁴ Ενωμένοι για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ιστότοπος: <https://gr.humanrights.com/what-are-human-rights/universal-declaration-of-human-rights/>

¹²⁵ Ενωμένοι για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Διεθνείς Νόμοι για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, ιστότοπος: <https://gr.humanrights.com/what-are-human-rights/international-human-rights-law/>

ασφάλεια. Στο άρθρο 4 απαγορεύει τη δουλεία και στο 5 τα βασανιστήρια. Στο άρθρο 6, 7 και 8 αναφέρεται η ισονομία και η νομική προστασία. Στο άρθρο 9 απαγορεύεται η αυθαίρετη κράτηση και εξορία και στο άρθρο 10 και 11, αναφέρονται τα δικαιώματα σε δίκαιη δίκη. Στο άρθρο 12 κατοχυρώνεται η ιδιωτικότητα, στο άρθρο 13 το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας, στο άρθρο 14 το δικαίωμα του ασύλου και στο 15 το δικαίωμα στην ιθαγένεια. Στο άρθρο 16 ορίζει το δικαίωμα στο γάμο και της δημιουργίας οικογένειας και στο 17 το δικαίωμα της ιδιοκτησίας. Στο άρθρο 18 και 19 κατοχυρώνεται το δικαίωμα της στην ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και η ανεξιθρησκεία καθώς και το δικαίωμα της ελεύθερης γνώμης και έκφρασης, η αναζήτηση και η διάδοση ιδεών και πληροφοριών με οποιοδήποτε μέσο έκφρασης. Στο άρθρο 20 και 21, κατοχυρώνεται το δικαίωμα του καθένα να συνέρχεται και συνεταιρίζεται και να συμμετέχει σε σωματεία, στη διακυβέρνηση της χώρας και να γίνεται δεκτός επί ίσους όρους στις δημόσιες υπηρεσίες. Στο άρθρο 22 αναφέρει το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση ενώ στο 23 το δικαίωμα στην εργασία και να επιλέγει κανείς το επάγγελμά του, καθώς και της ίσης αμοιβής για ίση εργασία. Το άρθρο 24 αναφέρεται στο δικαίωμα της ανάπαυσης και του ελεύθερου χρόνου, το 25 στο δικαίωμα ασφάλισης και ικανοποιητικού βιοτικού επιπέδου. Στο άρθρο 26 αναφέρεται το δικαίωμα όλων στη δωρεάν εκπαίδευση, στο 27 αναφέρει για το δικαίωμα στην πνευματική ιδιοκτησία και να χαίρεται τις καλές τέχνες. Τα τελευταία άρθρα αναφέρουν το δικαίωμα να ζει κάποιος σε μια κοινότητα που υπάρχουν ελευθερίες και δικαιώματα που τίθενται μόνο σε περιορισμό όταν καταπατώνται τα δικαιώματα των άλλων σύμφωνα πάντα με τους νόμους δικαίου.

3.5 Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού

Στο προοίμιο της Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού, αναφέρεται η σύνδεσή της με την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και με τις διεθνείς συνθήκες για τα ανθρώπινα δικαιώματα ότι ο κάθε άνθρωπος δικαιούται να απολαμβάνει όλα τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που αναφέρονται σε αυτές, ότι τα παιδιά δικαιούνται ειδική βοήθεια και στήριξη. Μέσω της διεθνούς συνεργασίας θα βελτιωθούν οι συνθήκες ζωής των παιδιών και ιδιαίτερα στις υπό ανάπτυξη χώρες.

Η Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού (ΣΔΠ), υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, το 1989, για να αλλάξει τον τρόπο που αντιμετωπίζονται τα παιδιά.¹²⁶ Αποτελείται από 54 άρθρα και δύο προαιρετικά Πρωτόκολλα το 2000, που αναφέρονται στην προστασία των παιδιών από ένοπλες συγκρούσεις και από τη σεξουαλική κακοποίηση. Η Σύμβαση αποτελεί μια προσπάθεια κατοχύρωσης του συνόλου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για τα παιδιά σε παγκόσμια κλίμακα. Έχει επικυρωθεί από όλες τις χώρες, με εξαίρεση τις Ηνωμένες Πολιτείες, καθιστώντας τη ως την πιο ευρέως επικυρωμένη συμφωνία για τα ανθρώπινα δικαιώματα.¹²⁷

Η Σύμβαση αναγνωρίζει ότι η παιδική ηλικία είναι ευάλωτη γι' αυτό και τα παιδιά χρειάζονται ειδική προστασία και φροντίδα. Χωρίζεται σε τρία μέρη. Στην εισαγωγή που περιλαμβάνει τη φιλοσοφία, τους βασικούς σκοπούς και τις γενικές αρχές της Σύμβασης. Στο κυρίως μέρος που περιγράφονται τα δικαιώματα του παιδιού (Άρθρα 1-42). Το τρίτο μέρος περιγράφει τις οργανωτικές και λειτουργικές διαδικασίες. Τα

¹²⁶ Unicef, Σύμβαση για τα Δικαιώματα του παιδιού, <https://uni.cf/3H5xTcs>

¹²⁷ Aequitas, Τμήμα Εκπαίδευσης στα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Ιστότοπος: <https://www.aequitas-humanrights.org/el/ekpaideusi-sta-anthropina-dikaiwmata/>

άρθρα της Σύμβασης αναφέρονται όχι μόνο στην ανάγκη παροχών, για προστασία και για φροντίδα των παιδιών, αλλά και για την προώθηση της αυτονομίας τους. Πολλοί μελετητές διαχωρίζουν τα δικαιώματα αυτά με βάση τρεις μεγάλες κατηγορίες:

- **Παροχές (provisions)** που αποσκοπούν στην ανατροφή και ανάπτυξη των παιδιών, όπως για παράδειγμα τροφή, στέγη, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, εκπαίδευση, ψυχαγωγία, πρόνοια.
- **Προστασία (protection)** δηλαδή δικαιώματα που αποσκοπούν στην παρεμπόδιση της εκμετάλλευσης και κακοποίησης των παιδιών: σωματική βία, ψυχολογική βία, συναισθηματική βία, σεξουαλική κακοποίηση και εκμετάλλευση, καθώς επίσης και παραμέληση, εγκατάλειψη των παιδιών ή συναισθηματική παραμέληση.
- **Συμμετοχή (participation)**, δηλαδή δικαιώματα που διασφαλίζουν την άμεση εμπλοκή των παιδιών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, στην ελευθερία να εκφράζουν τη γνώμη τους και να αναγνωρίζεται η εξελισσόμενη ικανότητά τους να παίρνουν αποφάσεις από κοινού με τους ενήλικες για θέματα που τους αφορούν.¹²⁸

Το σύνολο των δικαιωμάτων βρίσκονται μεταξύ τους σε δυναμική αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση και θεμελιώνονται στη βασική αρχή ότι τα παιδιά είναι ανεπανάληπτες, μοναδικές προσωπικότητες με εγγενή αξιοπρέπεια. Ως αποτέλεσμα το κείμενο της Σύμβασης πρέπει να αντιμετωπίζεται όχι αποσπασματικά αλλά ενιαία.

Ο Lenhart προτείνει την κατηγοριοποίηση των Δικαιωμάτων του Παιδιού της Διεθνούς Σύμβασης σε θεματικές που είναι οι εξής:

- Βασικές αρχές και ορισμός της παιδικής ηλικίας (Άρθρα 1-3)
- Δικαιώματα κατά την ανάπτυξη (Άρθρα 5-11)
- Πολιτικά δικαιώματα (Άρθρα 12-17 και 31)
- Δικαιώματα προστασίας σε ιδιαίτερες καταστάσεις ζωής και προστασίας από την κακοποίηση και την εκμετάλλευση (Άρθρα 18-30, 32-40)
- Διαδικαστικές διατάξεις (Άρθρα 4, 41-54)¹²⁹

Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με τη Σύμβαση ως παιδί ορίζεται κάθε ανθρώπινο ον, από τη στιγμή της γέννησής του ως την ηλικία των δεκαοχτώ, εκτός και αν η ενηλικίωση επέρχεται πιο νωρίς ανάλογα με το νομοθετικό πλαίσιο ενός κράτους. Όλα τα παιδιά αντιμετωπίζονται χωρίς καμία διάκριση και πάντα τίθεται σε προτεραιότητα πρωτίστως το συμφέρον και η ευημερία του παιδιού. Τα παιδιά έχουν δικαίωμα να έχουν ταυτότητα δηλαδή όνομα, επώνυμο και ιθαγένεια.

Τα κράτη οφείλουν να διασφαλίζουν ότι τα δικαιώματα του παιδιού εφαρμόζονται, αλλά και να διασφαλίζει ότι τα δικαιώματα, οι ευθύνες και τα καθήκοντα των

¹²⁸ Verhellen, Eugene, 1996, Ξεκλειδώνοντας τα δικαιώματα του παιδιού, Coram Children's Legal Centre, σελ.8 The Convention on the Rights of the Child, in Understanding Children's Rights, University of Ghent, σελ. 37, ιστοσελίδα: https://coraminternational.org/wp-content/uploads/UCR-M1_gr.pdf

¹²⁹ Lenhart, V., Παιδαγωγική των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, μτφ. Ε. Γεμεντζή, Αθήνα, 2006, Gutenberg, σελ. 223

παιδιών εφαρμόζονται από τους γονείς ή τους νόμιμους κηδεμόνες τους. Επίσης οφείλει να εξασφαλίζει υπηρεσίες παιδικής μέριμνας και φροντίδας, κοινωνική πρόνοια και ασφάλιση.

Κάθε παιδί οφείλει να προστατεύεται από κάθε μορφή εκμετάλλευσης και εργασίας που θα μπορούσαν να βλάψουν την εκπαίδευση και την ανάπτυξη ή την υγεία του, καθώς και από διάφορες άλλες μορφές εκμετάλλευσης όπως η επαιτεία, σεξουαλική εκμετάλλευση, πορνεία, παραγωγή και εμπόριο παράνομων ουσιών, κλπ. Το κράτος είναι υπεύθυνο και για προστασία των παιδιών από κάθε μορφή κακοποίησης, είτε αυτή προέρχεται από τους γονείς ή άλλους ανθρώπους.

Κάθε παιδί έχει δικαίωμα πρόσβασης στα μέσα ενημέρωσης, ηλεκτρονικά μέσα, τηλεόραση, ραδιόφωνο αλλά και να προστατεύεται από αυτά. Δικαίωμα επίσης στο παιχνίδι, την ψυχαγωγία και την ανάπαυση. Να μπορεί να εκφράζει ελεύθερα για όλα τα θέματα που αφορούν τη ζωή του αλλά και τις απόψεις και πεποιθήσεις του με τέτοιο τρόπο που να σέβεται τα δικαιώματα των άλλων. Έχει δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας.

Κάθε παιδί έχει δικαίωμα στην **εκπαίδευση**. Το κράτος έχει καθήκον να παρέχει δωρεάν και υποχρεωτική πρωτοβάθμια εκπαίδευση και να κάνει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση προσιτή σε όλους. Έχει ακόμη υποχρέωση να εξασφαλίζει ότι τα παιδιά έχουν την κατάλληλη αντιμετώπιση και ότι δεν παραβιάζονται τα δικαιώματά τους στο σχολικό περιβάλλον.

Στόχος της σχολικής εκπαίδευσης είναι να αναπτύσσει τα ταλέντα και την προσωπικότητα του κάθε παιδιού, να προετοιμάσει κάθε παιδί για την ενήλικη ζωή, και να τα ενθαρρύνει να σέβονται τις αξίες και τις πεποιθήσεις και τους πολιτισμούς των άλλων και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Η Διεθνής Συνθήκη για τα Δικαιώματα του Παιδιού υιοθετήθηκε και επικυρώθηκε στην Ελλάδα το 1992 με το νόμο 2101/92 (ΦΕΚ 192).

3.6 Ανθρώπινα δικαιώματα και Ευρωπαϊκή Ένωση

Τα δικαιώματα των παιδιών είναι ανθρώπινα δικαιώματα. Κάθε παιδί μέσα στην Ευρώπη και σε ολόκληρο τον κόσμο πρέπει να απολαμβάνει τα ίδια δικαιώματα και να είναι σε θέση να ζήσει χωρίς διακρίσεις, κατηγορίες ή κάθε είδους εκφοβισμό. Η διασφάλιση των παιδιών, που αποτελούν σχεδόν ένα στα πέντε άτομα που ζει στην ΕΕ και ένας στους τρεις στην και η ευρύτερη κοινότητα, είναι μια κοινωνική, ηθική και ανθρώπινη επιταγή στην οποία παιδιά μπορούν να εκπληρώσουν τις δυνατότητές τους και να παίξουν πρωταγωνιστικό ρόλο κοινωνία.¹³⁰

Γι' αυτό η προστασία και η προαγωγή των δικαιωμάτων του παιδιού αποτελεί βασικό στόχο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατοχυρώνεται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ που εγγυάται την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών κατά την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης.

Στη **Συνθήκη της Λισαβόνας** το 2007-2009, στα άρθρα 3 και 21, τονίζεται η ανάγκη για την προστασία και προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στο επίκεντρο της

¹³⁰ European Commission, EU Strategy on the RIGHTS OF THE CHILD, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/child_rights_strategy_version_with_visuals3.pdf

εξωτερικής δράσης της ΕΕ, υπογραμμίζεται ότι πρέπει να δοθεί προτεραιότητα και καλείται η Ευρωπαϊκή Επιτροπή να διεξάγει εμπεριστατωμένη ανάλυση, όσον αφορά την ικανοποιητική εφαρμογή της πολιτικής στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τονίζεται η σημασία που έχουν οι ρήτρες για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τονίζουν ότι αποτελούν συστατικό στοιχείο για τις σχέσεις μεταξύ των μερών. Προτείνεται η καθιέρωση «αξιολόγησης για τα ανθρώπινα δικαιώματα» και επαναλαμβάνεται η έκκληση για συστηματικό διορισμό σε κάθε χώρα, ενός πολιτικού υπαλλήλου υψηλής ειδίκευσης με αρμοδιότητα στη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα, για την ενσωμάτωση κατευθυντήριων γραμμών και την ανάπτυξη βέλτιστων πρακτικών και την εφαρμογή τους, και στις διαδικασίες αξιολόγησης.¹³¹

Με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, ο Χάρτης Θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, απέκτησε το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες, αφού αποκτά πλέον νομική δεσμευτικότητα με την αναγνώρισή του στο πρωτογενές δίκαιο.¹³² Η ΕΕ έθεσε το θέμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον πυρήνα των σχέσεων της και με άλλες χώρες και περιφέρειες. Στην ετήσια έκθεσή της αξιολογεί το έργο της παγκοσμίως και επέβαλλε κυρώσεις για παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε χώρες όπως το Ιράν, η Λευκορωσία.

Η **ατζέντα του 2030 για τη βιώσιμη ανάπτυξη**, αναγνωρίζει του ισχυρούς δεσμούς μεταξύ βιώσιμης ανάπτυξης και ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το πλαίσιο των στόχων που προβλέπονται είναι στενά ευθυγραμμισμένοι με τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ανάγκη καταπολέμησης των διακρίσεων και της προώθησης της ισότητας.¹³³

Το **Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης** (ΔΕΕ), στο Λουξεμβούργο, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην προάσπιση των ΑΔ, διασφαλίζει ομοιόμορφη ερμηνεία και εφαρμογή της Ευρωπαϊκής νομοθεσίας σε κάθε κράτος μέλος και μπορούν να προσφύγουν σε αυτό εταιρίες, οργανώσεις αλλά και απλοί πολίτες.¹³⁴

Στις 24 Μαρτίου η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε τη **Στρατηγική για τα δικαιώματα του παιδιού** και πρόταση για Σύσταση Συμβουλίου για τη θέσπιση **Ευρωπαϊκής Εγγύησης για το Παιδί**. Σύμφωνα με τη αυτή κάθε παιδί στην Ευρώπη και σε ολόκληρο τον κόσμο πρέπει να ζει απαλλαγμένο από κάθε διάκριση και εκφοβισμό και να απολαμβάνει τα ίδια δικαιώματα. Η Επιτροπή προτείνει συγκεκριμένες δράσεις για την ενδυνάμωση των παιδιών ως μέλη δημοκρατικών κοινωνιών και ενεργοί πολίτες. Η Επιτροπή επιδιώκει να θεσπίσει μια εγγύηση για τα παιδιά ώστε να αξιοποιούν πλήρως τις δυνατότητές τους ανεξάρτητα από το κοινωνικό τους υπόβαθρο και θα επιδιώξει υψηλότερα επίπεδα **προσχολικής εκπαίδευσης και φροντίδας** σε ολόκληρη την ΕΕ καθώς επίσης και ποιοτική εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς. Επιπλέον η Επιτροπή προτείνει νομοθεσία για την

¹³¹ Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Πολιτικές της ΕΕ για τους υπερασπιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, 12.8.2011, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:236E:0069:0076:EL:PDF>

¹³² Ζαρκαδούλας Ε., Η ιστορική εξέλιξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ΟΔΕΘ, Όμιλος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Θεμάτων, 22 Ιουνίου 2019, ιστότοπος: <https://bit.ly/3n8W5Te>

¹³³ Zamfir I., Prpic M., Shreeves, R., 2019, Ανθρώπινα Δικαιώματα, EPRS, Υπηρεσία Έρευνας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

¹³⁴ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Πολιτικές της ΕΕ – Μέριμνα για τους πολίτες, Ανθρώπινα Δικαιώματα, <https://www.consilium.europa.eu/media/46838/st12848-en20.pdf>

αποτροπή της έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας. Τα κράτη μέλη καλούνται να θεσπίσουν συστήματα προστασίας των παιδιών ώστε να αντιμετωπιστεί η βία στα σχολεία, να θεσπίσουν εθνική νομοθεσία για τον τερματισμό της σωματικής τιμωρίας.¹³⁵

Μια ακόμη προτεραιότητα της Επιτροπής είναι να συμβάλλει στην κατάρτιση των δικαστικών ώστε να εξασφαλίζεται το δικαίωμα των παιδιών στη φιλική προς αυτά δικαιοσύνη ως μάρτυρες, ύποπτοι, θύματα, κατηγορούμενοι ή διάδικοι σε οποιαδήποτε νομική διαδικασία.

Μια από τις προτεραιότητες που θέτει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είναι η πλοήγηση των παιδιών με ασφάλεια στο διαδίκτυο και το ποιοτικό περιεχόμενο του διαδικτύου. Τα παιδιά στην Ευρώπη χρησιμοποιούν πολλές συσκευές για να συνδεθούν στο διαδίκτυο, πολλά από αυτά πολύ πριν μπορέσουν να διαβάσουν και να γράψουν. Η Επιτροπή καθόρισε μια ευρωπαϊκή στρατηγική για ένα καλύτερο διαδίκτυο για τα παιδιά με τους ακόλουθους στόχους:

- τόνωση της παραγωγής δημιουργικού και εκπαιδευτικού διαδικτυακού περιεχομένου για παιδιά, καθώς και προώθηση θετικών διαδικτυακών εμπειριών για μικρά παιδιά αύξηση της ευαισθητοποίησης και της ενδυνάμωσης, συμπεριλαμβανομένης της διδασκαλίας του ψηφιακού γραμματισμού και της διαδικτυακής ασφάλειας σε όλα τα σχολεία της ΕΕ
- δημιουργία ενός ασφαλούς περιβάλλοντος για τα παιδιά μέσω ρυθμίσεων απορρήτου που είναι κατάλληλες για την ηλικία, ευρύτερη χρήση των γονικών ελέγχων και βαθμολογία ηλικίας και ταξινόμηση περιεχομένου
- καταπολέμηση διαδικτυακού υλικού σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και κακοποίησης παιδιών.¹³⁶

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει δεσμευτεί πλήρως να υποστηρίξει τα παιδιά να αναπτύξουν τις δυνατότητές τους ως ενεργοί, υπεύθυνοι πολίτες. Για να συμβεί αυτό, η δημοκρατική ζωή χρειάζεται να ξεκινήσει από την παιδική ηλικία.

3.7 Ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA)

Ο οργανισμός θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι ένα ανεξάρτητο κέντρο αναφοράς και αριστείας που προωθεί και προστατεύει τα θεμελιώδη δικαιώματα τα οποία κατοχυρώνονται στο Χάρτη Θεμελιωδών της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ολόκληρη την επικράτεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Καταρτίζεται από μια ομάδα κοινωνικών και πολιτικών επιστημόνων, νομικών εμπειρογνώμων, στατιστικολόγους και ειδικούς σε θέματα επικοινωνίας που ανταλλάσσουν συμβουλές, εμπειριστατωμένα στοιχεία και συμβουλές με τους υπεύθυνους λήψης αποφάσεων και χάραξης πολιτικής. Κύριος στόχος του οργανισμού είναι να συμβάλλει ώστε να γίνει η Ευρώπη ένας καλύτερος τόπος όπου όλοι οι πολίτες της ΕΕ ζουν και εργάζονται με αξιοπρέπεια.¹³⁷ Δημοσιεύει

¹³⁵ Τα νέα του ΕΣΠΑ, Στρατηγική της ΕΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού – Ευρωπαϊκή Εγγύηση για το Παιδί, 29/3/2021, <https://www.espa.gr/el/Pages/NewsFS.aspx?item=1348>

¹³⁶ European Commission, Shaping Europe's digital future, A European Strategy for a better Internet for our children, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/european-strategy-better-internet-children>

¹³⁷ https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2019-eu-rights-agency_el.pdf

ετήσια έκθεση και θεματικές εκθέσεις σχετικά με θέματα που απορρέουν από τους τομείς δράσης του σχετικά με τα θεμελιώδη δικαιώματα.

3.8 Εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα (ΕΑΔ)

Σύμφωνα με το χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης, **εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα** «σημαίνει εκπαίδευση, επιμόρφωση, ενημέρωση, ευαισθητοποίηση, καθώς και όλες εκείνες οι δραστηριότητες και πρακτικές που αποσκοπούν στην ενδυνάμωση των εκπαιδευόμενων, έτσι ώστε να συμβάλλουν στην οικοδόμηση και την υπεράσπιση μιας καθολικής κουλτούρας ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην κοινωνία, με στόχο την προώθηση και την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών του». ¹³⁸ Η Διεθνής Αμνηστία ορίζει για την ΕΑΔ ότι «είναι μια σκόπιμη συμμετοχική πρακτική με στόχο την ενδυνάμωση των ατόμων, των ομάδων και των κοινοτήτων μέσω της προώθησης της γνώσης, των δεξιοτήτων και των συμπεριφορών σύμφωνα με τις διεθνώς αναγνωρισμένες αρχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων». ¹³⁹

Η παιδεία και η εκπαίδευση είναι το βασικότερο μέσο για την θεμελίωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το αντίστροφο, τα ανθρώπινα δικαιώματα δίνουν την ευκαιρία για ίση και δίκαιη πρόσβαση στην παιδεία που συντελεί στην διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης προσωπικότητας με αξίες και ιδανικά. Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι κύριο θέμα στα σύγχρονα εκπαιδευτικά συστήματα και βρίσκονται μαζί με τη δημοκρατία στο επίκεντρο της μάθησης. Η εκπαίδευση μπορεί να συμβάλει στη διαμόρφωση ενός υπεύθυνου και ικανού ατόμου-πολίτη, που θα συμμετέχει στα κοινά με σεβασμό στις οικουμενικές δημοκρατικές αξίες. Η εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα έχει ως στόχο πρωταρχικά να καλλιεργήσει στάσεις ζωής και έπειτα την παροχή γνώσης, καθώς αποτελεί το θεμέλιο και τον καταλύτη για την εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε ολόκληρο τον πλανήτη και έχει ως στόχο να ενημερωθούν τα παιδιά για τα δικαιώματά τους και να τα ενισχύσει να αγωνίζονται για αυτά.

Με την εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα (ΕΑΔ), οι άνθρωποι εξοικειώνονται με τη διαφορετικότητα και τον πλουραλισμό της κοινωνίας, με φαινόμενα όπως η μετανάστευση καθώς και παγκόσμια ζητήματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν όπως η παγκοσμιοποίηση, η τρομοκρατία, οι ένοπλες συρράξεις, οι εχθροπραξίες, τα περιβαλλοντικά ζητήματα κ.α. Το σχολείο θεωρείται ο πιο σημαντικός φορέας ανθρωπισμού και σεβασμού της ανθρωπίνης φύσης.

Όπως έγινε αναφορά και πιο πάνω στο καταστατικό των Ηνωμένων Εθνών το 1946, δόθηκε έμφαση για την προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μέσα από την εκπαίδευση, ενώ αργότερα ανακήρυξαν τα έτη 1995-2004 ως **Δεκαετία της Εκπαίδευσης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα**. Στη δεκαετία αυτή τα Έθνη καλούνται να εφαρμόσουν την εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα σε όλες τις δομές της κοινωνίας τους και να στηρίζεται στις βασικές αρχές της δημοκρατίας, της

¹³⁸Τμήμα Εκπαίδευσης, Συμβούλιο της Ευρώπης, EDC/HRE, 2010, Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Παιδεία της Δημοκρατίας και την Εκπαίδευση στα Ανθρώπινα Δικαιώματα , σελ.7

¹³⁹Πίτσου Χ., Βοϊνέσκου, Ζ., Έχω, Έχεις, Έχουμε Δικαίωμα, Επιμόρφωση, Εκπαίδευση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Σχολική Σύμβουλος 16^{ης} Περιφέρειας, Πάτρα, 2015, σελ.10, <https://bit.ly/3kANHKy>

δικαιοσύνης, της ειρήνης, της ισότητας. Ο Ύπατος Αρμοστής για τα ανθρώπινα δικαιώματα των Ηνωμένων Εθνών, ορίζει ως εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα την προσπάθεια διάδοσης, πληροφόρησης και διαπαιδαγώγησης και διαμόρφωσης στάσεων που επιδιώκουν:

- Την ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας και του αισθήματος της αξιοπρέπειας.
- Την προσφορά της δυνατότητας των ατόμων να συμμετέχουν ενεργά σε μια κοινωνία ελεύθερη.
- Την ανάπτυξη του σεβασμού για τις θεμελιώδεις ελευθερίες και για τα ανθρώπινα δικαιώματα.
- Την προάσπιση και διατήρηση της ειρήνης.
- Την καλλιέργεια του σεβασμού, της κατανόησης, της φιλίας μεταξύ των κρατών, φυλετικών, εθνικών, γλωσσικών και θρησκευτικών ομάδων και αυτοχθόνων κατοίκων.¹⁴⁰

Συγκεκριμένα η παιδεία για τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι μια έννοια που προήλθε από την κοινωνική και πολιτική αγωγή, την αντιρατσιστική εκπαίδευση, την εκπαίδευση για τη δημοκρατία, την ειρήνη, την ανεκτικότητα. Θα πρέπει ανάλογα με τις εκάστοτε επικρατούσες κοινωνικές, οικονομικές, πολιτισμικές, πολιτικές συνθήκες κάθε χώρας, να επικεντρώνεται και να αντιλαμβάνεται τα προβλήματα κατοχύρωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και να προσαρμόζεται στις ανάγκες των ανθρώπων.¹⁴¹

Μέσω της παιδείας για τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν επιδιώκεται μόνο η μετάδοση γνώσεων αλλά κυρίως η εφαρμογή των γνώσεων που αποκτούν στην τάξη στην πραγματική ζωή, η αλλαγή στάσεων και η αποβολή προκαταλήψεων και στερεοτύπων.

3.9 Μοντέλα εκπαίδευσης στα ανθρώπινα δικαιώματα.

1. Μοντέλο της «γνωστικής πυραμίδας»

Σύμφωνα με το μοντέλο της «γνωστικής πυραμίδας», η Tibbitts διαμορφώνει τρία επιμέρους επίπεδα ακολουθώντας μια ιστορική – φιλοσοφική προσέγγιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στη βάση της πυραμίδας βρίσκεται το **γνωστικό επίπεδο** στο οποίο παρέχονται γνώσεις και πληροφορίες την εξέλιξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την ιστορία τους, τα δικαστήρια που τα προστατεύουν, περιπτώσεις καταπάτησής τους όπως παιδική εργασία, γενοκτονίες, εμπόριο ανθρώπων.

Στο δεύτερο επίπεδο βρίσκεται το επίπεδο **αξιών και συνειδητοποίησης**, όπου επιδιώκεται η ανάπτυξη ευθύνης απέναντι στις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μέσα από προσωπικά συναισθήματα που νιώθει κάποιος όταν έρχεται

¹⁴⁰ Φραντζή Κ. Α., Ανθρώπινα Δικαιώματα και Εκπαίδευση, Επιστημονικό βήμα, τ. 5, Φεβρουάριος 2006, σελ.28-29, https://www.syllogosperiklis.gr/old/ep_bima/epistimoniko_bima_5/fratzi.pdf

αντιμέτωπος με περιστατικά που προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και καταπατούν κάθε είδους δικαίου.

Το τρίτο επίπεδο είναι το **μετασηματιστικό** όπου προσεγγίζονται θύματα καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά και ευάλωτες κοινωνικά ομάδες ώστε να δραστηριοποιηθούν και να εμπλακούν στην προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τόσο σε προσωπικό επίπεδο μέσα από ακτιβιστικές ομάδες όσο και σε επαγγελματικό επίπεδο με σκοπό την αλλαγή συμπεριφοράς.¹⁴²

2. Μοντέλο του Συμβουλίου της Ευρώπης

Το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει εκδώσει ένα εγχειρίδιο κατάρτισης των παιδιών στα ανθρώπινα δικαιώματα, το **Compasito-Μικρή Πυξίδα** και ένα εγχειρίδιο κατάρτισης των νέων στα ανθρώπινα δικαιώματα, το **Compass**. Τα δύο αυτά εγχειρίδια σχεδιάστηκαν ώστε να βοηθήσουν τους εκπαιδευτικούς να βρουν διαδραστικό υλικό, καινοτόμες ιδέες, τεχνικές και μεθόδους που θα μπορούν να εφαρμόσουν μέσα και έξω από την τάξη, και θα τους βοηθήσει να προσεγγίσουν τα ανθρώπινα δικαιώματα ως αντικείμενο διδασκαλίας. Ανώτερος στόχος τους είναι να δημιουργήσουν ενεργούς πολίτες που θα ασχολούνται με τα κοινά, θα ενδιαφέρονται για την επίλυση κοινωνικών προβλημάτων και τέλος θα υπερασπίζονται τόσο με το λόγο όσο και με τις πράξεις τους τα πανανθρώπινα, οικουμενικά ιδεώδη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹⁴³

Το Compasito παρέχει στα παιδιά, στους γονείς, τους εκπαιδευτικούς μεθόδους και δραστηριότητες εισαγωγής των παιδιών στα ανθρώπινα δικαιώματα με ενδιαφέρον και δημιουργικό τρόπο. Το Compass περιέχει πλούσιο υλικό σε ιδέες, εφαρμογές, τεχνικές, μεθόδους για την εξοικείωση των νέων στα ανθρώπινα δικαιώματα, ενώ παράλληλα υιοθετεί μια πολυδιάστατη πολιτική, οικονομική, θεωρητική, κοινωνική προσέγγιση για το ρόλο, το περιεχόμενο και την αξία τους στην κοινωνική ζωή.

3.10 Συμπεράσματα

Στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ), στο άρθρο 26 διατυπώθηκε για πρώτη φορά η αξία της παιδείας και της εκπαίδευσης για την προώθηση και θεμελίωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η παιδεία για τα

¹⁴² Πίτσου Χ., Βοϊνέσκου Ζ., Έχω, έχεις, έχουμε δικαίωμα, Επιμόρφωση Εκπαίδευση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Αύγουστος 2015, Πάτρα, σελ. 12-13

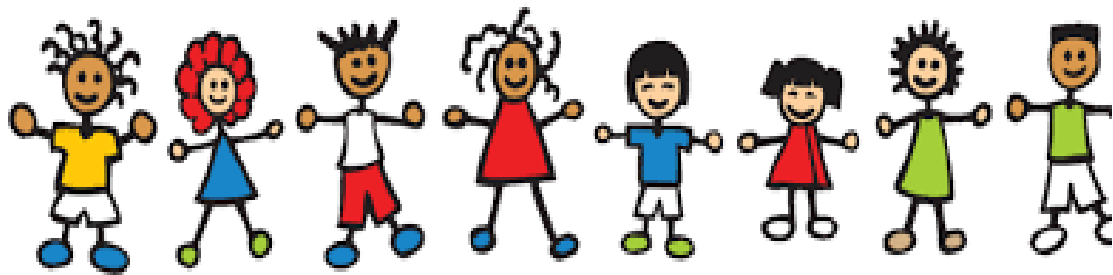
¹⁴³ Όπως 142

ανθρώπινα δικαιώματα είναι μια έννοια που προήλθε από την κοινωνική και πολιτική αγωγή, την αντιρατσιστική εκπαίδευση, την εκπαίδευση για τη δημοκρατία, την ειρήνη, την ανεκτικότητα. Θα πρέπει ανάλογα με τις εκάστοτε επικρατούσες κοινωνικές, οικονομικές, πολιτισμικές, πολιτικές συνθήκες κάθε χώρας, να επικεντρώνεται και να αντιλαμβάνεται τα προβλήματα κατοχύρωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και να προσαρμόζεται στις ανάγκες των ανθρώπων.

Με δεδομένο ότι η εκπαίδευση πάνω στα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελεί μια καινοτομία των τελευταίων δεκαετιών, είναι αναπόφευκτο να υπάρχουν σχετικά περιορισμένες πηγές από τις οποίες μπορεί να αντλήσει υλικό και ιδέες ο εκπαιδευτής που θέλει να διδάξει στους μαθητές του τα δικαιώματά τους. Αυτό ακριβώς το κενό έρχεται να καλύψει η έκδοση του *Comprasito*. Ο άμεσος σκοπός του είναι να αποτελέσει ένα εύχρηστο εργαλείο στο οποίο ο εκπαιδευτής να μπορεί να ανατρέχει για να αντλήσει πληροφορίες, ιδέες και υλικό το οποίο να χρησιμοποιήσει με τους μαθητευόμενους. Ο απώτερος στόχος του εγχειριδίου είναι να συμβάλει στη διαμόρφωση της συνείδησης των παιδιών και των νέων ανθρώπων κατά τέτοιο τρόπο, έτσι ώστε αυτοί να αποτελέσουν αύριο ενεργούς πολίτες που θα ασχολούνται με τα κοινά, θα ενδιαφέρονται για την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων και θα υπερασπίζονται τόσο με το λόγο, όσο και με τις πράξεις τους τα πανανθρώπινα, οικουμενικά ιδεώδη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹⁴⁴

Η παιδεία και η εκπαίδευση είναι το βασικότερο μέσο για την θεμελίωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το αντίστροφο, τα ανθρώπινα δικαιώματα δίνουν την ευκαιρία για ίση και δίκαιη πρόσβαση στην παιδεία που συντελεί στην διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης προσωπικότητας με αξίες και ιδανικά. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει δεσμευτεί πλήρως να υποστηρίξει τα παιδιά να αναπτύξουν τις δυνατότητές τους ως ενεργοί, υπεύθυνοι πολίτες. Για να συμβεί αυτό, η δημοκρατική ζωή χρειάζεται να ξεκινήσει από την παιδική ηλικία.

¹⁴⁴ Βλέπε όπως 122, σελ.8

4. Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, Η ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ ΚΑΙ ΤΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

4.1 Ο Ρόλος του Εκπαιδευτικού στην προσχολική εκπαίδευση για την δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Σε μία δημοκρατική τάξη ο ρόλος του εκπαιδευτικού είναι συχνά διαμεσολαβητικός, υποστηρίζει τα παιδιά καθώς μαθαίνουν να διαπραγματεύονται, να αξιολογούν στοιχεία, να λαμβάνουν από κοινού αποφάσεις, να λύνουν προβλήματα και να εργάζονται τόσο αυτοτελώς όσο και με τους άλλους.¹⁴⁵ Η δημοκρατική λειτουργία της τάξης εξαρτάται κατά μεγάλο βαθμό από τις αντιλήψεις, τις στάσεις και δεξιότητες

Ο εκπαιδευτικός οφείλει να δίνει προτεραιότητα στο κοινωνικοπολιτισμικό υπόβαθρο, τις ιδιαιτερότητες, τα αποθέματα προγενέστερων εμπειριών και γνώσεων των παιδιών που απαρτίζουν την τάξη του. Ο¹⁴⁶ ρόλος του σε μεγάλο βαθμό καθορίζεται από παράγοντες όπως η διοίκηση, η σχολική κοινότητα, οι γονείς, οι υπόλοιποι εκπαιδευτικοί. Σε όποιο εκπαιδευτικό περιβάλλον βρίσκεται πολύ συχνά καλείται να αντιμετωπίσει διλήμματα και να προσπεράσει διάφορες δυσκολίες. Ακόμη η στάση του οφείλει να είναι κριτική και εποικοδομητική απέναντι σε καινούριες ιδέες και καινοτόμες δράσεις. Για αυτό οι παιδαγωγικές γνώσεις του εκπαιδευτικού πρέπει να είναι δυναμικές, όχι στατικές και να ανανεώνονται συνεχώς.

Τα ελληνικά σχολεία θεωρείται πως ακολουθούν και υποστηρίζουν τις δημοκρατικές αρχές, αλλά σπάνια βρίσκει κανείς δημοκρατικές δομές σε αυτά. Η δημοκρατία στα ελληνικά σχολεία βασίζεται κυρίως στο αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών που

¹⁴⁵ Smith, A, Interpreting and Supporting Participation Rights: Contributions from Sociocultural Theory. International Journal of Children 's Rights, 2002, σελ. 73-84

¹⁴⁶ Σακελαρίου Μ, Βάσση Χ, Γκέσιου Γ, Τσιάρρα Ε, Από την ενεργητική συμμετοχή και το συμμετοχικό σχεδιασμό των χώρων μάθησης στη διαμόρφωση του ενεργού πολίτη, Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού, 2016, Τεύχος 15, σελ. 58,

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/omep/issue/view/1358>

σχετίζεται με την αγωγή του πολίτη και την πολιτειότητα και όχι στην άσκηση της μέσα στην τάξη, και σίγουρα δεν αφορά μια ισότιμη σχέση μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών. Παρά το δεδομένο κρατικό εκπαιδευτικό πρότυπο, ένας μικρός αριθμός ελληνικών δημοσίων σχολείων καταφέρνουν να συμπεριλάβουν ορισμένες από τις αρχές αυτές στην καθημερινή σχολική ζωή, κυρίως λόγω συγκεκριμένων κοινωνικών συνθηκών που ευνοούν τις φωτισμένες πρωτοβουλίες κάποιων αφιερωμένων στο έργο τους παιδαγωγών.¹⁴⁷

Αν και το αναλυτικό πρόγραμμα περιλαμβάνει διαθεματική προσέγγιση και μάθηση βασισμένη σε σχέδια εργασίας, στην πράξη μόνο μια μειοψηφία σχολείων εφαρμόζει αυτή την προσέγγιση, κυρίως από τον ιδιωτικό τομέα. Δεν δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην ουσιαστική συμμετοχή των μαθητών στη διαδικασία της συνδημιουργίας της μαθησιακής πορείας. Οι μαθητές πρέπει να έχουν λόγο για το πώς μαθαίνουν και για το αντικείμενο της μάθησής τους. Αποτελεί θέμα προτεραιότητας για τον Έλληνα συνήγορο του παιδιού, η καθιέρωση της άμεσης και ενεργούς συμμετοχής και ο σεβασμός της άποψης όλων των μαθητών σχετικά με θέματα που άμεσα ή έμμεσα επηρεάζουν τη ζωή τους.¹⁴⁸

Η συχνή εμπλοκή των παιδιών στη λήψη αποφάσεων, ιδιαίτερα σε ένα ευέλικτο πρόγραμμα όπως αυτό της προσχολικής εκπαίδευσης, όπου υπάρχουν αυξημένες πιθανότητες για συχνές και επαναλαμβανόμενες ευκαιρίες συμμετοχής των παιδιών στη λήψη αποφάσεων οδηγούν στη διαμόρφωση του αυριανού ενεργού πολίτη. Όταν τα παιδιά δεν έχουν την ευκαιρία να παρεμβαίνουν στο σχολικό περιβάλλον και δεν έχουν αρκετές ευκαιρίες να εκφράσουν τις επιλογές και τις προτιμήσεις τους, υποβαθμίζεται η σημασία της ενεργητικής συμμετοχής και κυριαρχεί η δασκαλοκεντρική διαδικασία σε βάρος της μαθητοκεντρικής.¹⁴⁹

Ο εκπαιδευτικός οφείλει να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες ώστε να εξασφαλίζονται οι συνθήκες για μάθηση μέσα σε πνεύμα συνεργασίας, αποδοχής, εμπιστοσύνης και ανταλλαγής απόψεων. Το κλίμα αποδοχής με λιγότερες εντολές, μειωμένη αίσθηση ελέγχου και εποπτείας από τον εκπαιδευτικό, οδηγεί στη δημιουργία ισχυρού δεσμού των μαθητών με τον εκπαιδευτικό με αποτέλεσμα την προαγωγή της μάθησης και την θεμελίωση αξιών δικαιοσύνης, ισότητας και σεβασμού.¹⁵⁰ Επίσης είναι σκόπιμο να αφιερώνουμε χρόνο κάθε εβδομάδα ή το μήνα στην επικοινωνία προσωπικών ανησυχιών στο μοίρασμα πληροφοριών και την εμπύχωση της ομάδας ώστε να δημιουργηθεί η κατάλληλη βάση για τη διδασκαλία των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Τα παιδιά μαθαίνουν καλύτερα γνώσεις, δεξιότητες και αξίες που έχουν γνωρίσει μέσω μια ζεστής και άμεσης επικοινωνίας και ασφαλών σχέσεων. Γνώσεις που έχουν συνδεθεί με συναισθήματα είναι εμπειρίες με βέβαιο αποτέλεσμα.

Τα καθημερινά προβλήματα που προκύπτουν μεταξύ μαθητών και εκπαιδευτικών, μπορούν να μειώσουν τα μηνύματα που θέλουμε να μεταδώσουμε για τα ανθρώπινα δικαιώματα και το δημοκρατικό κλίμα της τάξης. Δημιουργούν συναισθηματική ανασφάλεια σε κάποια παιδιά, εμποδίζουν το σεβασμό και την επικοινωνία, μετατρέπουν τον εκπαιδευτικό σε μη δημοκρατικό ηγέτη. Για αυτό το

¹⁴⁷ Ευρωπαϊκή Κοινότητα για τη Δημοκρατική Παιδεία, EUDEC Greece, <https://www.eudec.gr/dimokratiki-paideia/>

¹⁴⁸ Βλέπε όπως 146

¹⁴⁹ Βλέπε όπως 131, σελ. 49,

¹⁵⁰ Βλέπε όπως 124, σελ.21

λόγο είναι σημαντικό να αναπτυχθεί μια ενιαία στρατηγική αντιμετώπισης των μη επιθυμητών συμπεριφορών στην τάξη. Όταν χρησιμοποιούμε τεχνικές για να διαχειριστούμε τις δύσκολες στιγμές και τις αξιοποιούμε με συνέπεια στην τάξη για αρκετό διάστημα, αυτή η τεχνική μπορεί να γίνει δεύτερη φύση και σημαντική δεξιότητα ζωής. Είναι αναγκαίο οι εκπαιδευτικοί να παραμένουν ανοιχτοί στο διάλογο ή ακόμη και στις συγκρούσεις. Να τονίζουν την άποψη ότι για όλα τα προβλήματα υπάρχει και λύση. Να βοηθούν τα παιδιά να σκέφτονται ένα πρόβλημα με την προοπτική ότι θα βρουν τη λύση του. Προσδιορίζουμε λοιπόν και αναγνωρίζουμε ένα πρόβλημα, διακόπτουμε οποιαδήποτε λεκτική ή σωματική αντιπαράθεση και ζητάμε από τα παιδιά να συζητήσουν όλα μαζί τη συμπεριφορά τους. Δίνουμε το λόγο σε όλα τα παιδιά αλλά παραμένουμε ουδέτεροι. Εξερευνούμε μια σειρά από λύσεις και ζητάμε από τους άμεσα εμπλεκόμενους να μας πουν πως θα λυθεί το πρόβλημα. Αν δεν μπορούν τα παιδιά να βρουν λύση τότε προτείνει κάποιος ο εκπαιδευτικός. Τα βήματα που θα ακολουθηθούν προς τη λύση θα επιλεγθούν κατόπιν αμοιβαίας συμφωνίας. Όταν η σύγκρουση οφείλεται σε συμπεριφορά διάκρισης εις βάρος κάποιου, δεν είναι εύκολο να βρεθεί λύση. Τα παιδιά δεν κατανοούν εύκολα τη διάκριση και πάλι σε αυτό το σημείο η δράση του εκπαιδευτικού είναι ιδιαίτερα σημαντική. Συνιστάται ο εκπαιδευτικός να επικρίνει ρατσιστικές συμπεριφορές και να καθιστά σαφές ότι δεν είναι αποδεκτές.

Τα παιδιά που υπήρξαν θύματα ρατσιστικής οφείλουν να βοηθηθούν από τους εκπαιδευτικούς ώστε να κατανοήσουν ότι η αρνητική συμπεριφορά λόγω της φυλής, της γλώσσας, της εμφάνισης οφείλεται σε ρατσιστικές στάσεις. Όπου είναι δυνατόν, η εθνική διαφορετικότητα στο νηπιαγωγείο θα πρέπει να είναι συνειδητή, κατανοητή, ακόμη και γιορταστικά αποδεκτή σε κάθε ευκαιρία. Πρέπει να θυμόμαστε ότι ο ρατσισμός και ο σεξισμός εμφανίζονται σε πολύ μικρή ηλικία στα παιδιά οπότε η μέθοδος αυτή λειτουργεί προληπτικά ως προς τις κοινωνικές της προεκτάσεις.

Οι πρωτοβουλίες που μπορεί να αναλάβει ένας εκπαιδευτικός για να ευαισθητοποιήσει τα παιδιά στα ανθρώπινα δικαιώματα, συμπληρώνουν μια λίστα από δραστηριότητες όπως η προβολή ταινιών με θέμα την καταπάτηση των δικαιωμάτων, η επίσκεψη στα γραφεία μιας οργάνωσης που μάχεται για τα ανθρώπινα δικαιώματα ή η επίσκεψη σε χώρους που διαπράχθηκαν παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η συζήτηση με μέλη που έχουν ζήσει καταστάσεις προσβολής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, βγάζει τα παιδιά από τα στενά όρια της τάξης και τα βοηθά να διευρύνουν τους ορίζοντές τους και όχι απλά να ακούνε προτάσεις από τον εκπαιδευτικό.

Συμπερασματικά οι αρχές αλληλεπίδρασης και επικοινωνίας μπορούν να αποτελέσουν την πρώτη ύλη διαλόγου και συνδιαβούλευσης για τη δημιουργία ενός δημοκρατικού κλίματος στην τάξη με σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα είναι:

1. Η ελευθερία και η ισοτιμία έκφρασης. Ο δίκαιος επιμερισμός εργασιών, ρόλων και επιδοκμασίας από τη μεριά του εκπαιδευτικού μπορεί να συμβάλλει ουσιαστικά στην έμπρακτη εφαρμογή της αρχής αυτής.
2. Η αρχή ότι επιτρέπεται η διαφωνία και ο αντίλογος με επιχειρήματα απέναντι σε διαφορετικές απόψεις, σε καμιά όμως περίπτωση δεν επιτρέπεται η ηθική απαξίωση του ατόμου που τις εκφράζει. Η υποστήριξη της αρχής αυτής προϋποθέτει την ανάπτυξη της ικανότητας του διαλόγου, τη σημασία και τα όρια της διαφωνίας και εμπάθυνση στις δημοκρατικές διαδικασίες λήψης

αποφάσεων. Δηλαδή οι μαθητές θα πρέπει να βιώνουν σε όλο το χάσμα της σχολικής ζωής, τη δυνατότητα να διαφωνούν με τους άλλους χωρίς αυτό να τους δίνει το δικαίωμα να τους απαξιώνουν επειδή έχουν διαφορετικές αντιλήψεις.

3. Η απαγόρευση οποιασδήποτε μορφής λεκτικής ή φυσικής βίας. Η ενθάρρυνση της αλληλοβοήθειας και της συλλογικότητας, η διερεύνηση της αλληλεξάρτησης μεταξύ των μελών της ομάδας και η ανάδειξη κοινών στόχων είναι στοιχεία που μπορούν να αναδείξουν εναλλακτικούς τρόπους ως προς τη διαχείριση της βίας.¹⁵¹

4.2 Η έννοια της Δημοκρατίας και της ιδιότητας του πολίτη στην προσχολική εκπαίδευση

Οι έννοιες της δημοκρατίας και της εκπαίδευσης είναι άρρηκτα συνδεδεμένες εδώ και αιώνες: η δημοκρατία ως βασική αξία και πρακτική στην εκπαίδευση και η εκπαίδευση ως μέσο ενίσχυσης και διατήρησης της δημοκρατίας. Η δημοκρατία υπήρξε κεντρικό θέμα για σημαντικούς παιδαγωγούς όπως ο John Dewey, ο Paulo Freire, ο Loris Malaguzzi και πολλές χώρες αναλαμβάνουν στα προγράμματα σπουδών ή σε άλλα προγράμματα εκπαιδευτικής πολιτικής, συγκεκριμένη δέσμευση για τη δημοκρατία. Ωστόσο ο λόγος της δημοκρατικής εκπαίδευσης, περιθωριοποιείται από δύο άλλους λόγους, αυτόν της ποιότητας και εκείνων των αγορών. Ο λόγος για την ποιότητα είναι έντονα διαχειριστικός και κατανοεί την εκπαίδευση ως τεχνολογία για την παροχή προκαθορισμένων αποτελεσμάτων. Ενδιαφέρεται να φέρει τους εκπαιδευτικούς, τα παιδιά και τα σχολεία σε συμμόρφωση με πρότυπα που προέρχονται από ειδικούς. Ενώ ο λόγος των αγορών κατανοεί την εκπαίδευση ως ένα εμπόρευμα προς πώληση στους γονείς-καταναλωτές, εκτιμώντας το προσωπικό συμφέρον, τους υπολογισμούς και τις προσωπικές επιλογές.¹⁵²

Όπως παρατηρούν οι Carr και Hartnett, στο βιβλίο τους *Education and the Struggle for Democracy: Οποιοδήποτε όραμα για την εκπαίδευση που παίρνει στα σοβαρά τη δημοκρατία δεν μπορεί παρά να έρχεται σε αντίθεση με τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που ενστερνίζονται τη γλώσσα και τις αξίες των δυνάμεων της αγοράς και αντιμετωπίζουν την εκπαίδευση ως αγαθό που πρέπει να αγοραστεί και να καταναλωθεί. Στη δημοκρατία, τα άτομα δεν εκφράζουν μόνο προσωπικές προτιμήσεις, κάνουν επίσης δημόσιες και συλλογικές επιλογές που σχετίζονται με το κοινό καλό της κοινωνίας τους.¹⁵³*

Το παιδαγωγικό πλαίσιο του νηπιαγωγείου είναι ιδανικό για την ανάπτυξη δημοκρατικών πρακτικών και εννοιών καθώς προάγει μεταξύ άλλων τον διάλογο, την ανταλλαγή απόψεων και ιδεών, τη διαπραγμάτευση προτεραιοτήτων, αναπτύσσει την υπευθυνότητα εμπλέκοντας τα παιδιά στο σχεδιασμό και τη δράση μέσα από

¹⁵¹ Τσιρώνης Χρ., Κοινωνική αλληλεπίδραση και κοινωνικές σχέσεις στο σχολείο. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στην ενσωμάτωση των μαθητών, Οδηγός επιμόρφωσης, Διαπολιτισμική εκπαίδευση και αγωγή, 2008, Θεσσαλονίκη, σελ. 123-140

¹⁵² Moss, P., Bringing politics into the nursery, Early childhood education as a democratic practice, June, 2007, Bernard Van Lee Foundation, σελ.13

¹⁵³ Carr W., Hartnett A., Εκπαίδευση και αγώνας για τη δημοκρατία, Buckingham, 1996, Open University Press, UK

δραστηριότητες που ενισχύουν την αυτορρύθμιση. Το νηπιαγωγείο ως χώρος του εκπαιδευτικού συστήματος, οφείλει να ακολουθεί τις βασικές αρχές της εκπαίδευσης, όπου μια από αυτές είναι η διαμόρφωση δημοκρατικών και υπεύθυνων πολιτών και μπορεί να συμβάλλει σε αυτήν μέσω της διαπαιδαγώγησης των παιδιών σε βασικές αξίες της δημοκρατίας όπως συμμετοχή, ισότητα, ισονομία, σεβασμός σε δικαιώματα και ελευθερίες.

Ωστόσο, τα περισσότερα προγράμματα δεν εμπεριέχουν στόχους που αφορούν άμεσα τη δημοκρατία και την ιδιότητα του πολίτη αλλά έμμεσα μέσα από την ανάπτυξη κοινωνικών και την πραγμάτευση θεμάτων που αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα, την διαπολιτισμική ή την περιβαλλοντική εκπαίδευση.¹⁵⁴

Η διδασκαλία της δημοκρατίας, αποκτά ουσιαστικό νόημα όταν λαμβάνει χώρα σε ένα δημοκρατικό σχολικό κλίμα. Αυτό συνεπάγεται την ανάγκη διαμόρφωσης ενός δημοκρατικού νηπιαγωγείου όσον αφορά το παιδαγωγικό κλίμα, τον τρόπο οργάνωσης της παιδαγωγικής διαδικασίας και της σχολικής ζωής. Το δημοκρατικό κλίμα στο νηπιαγωγείο επιτυγχάνεται με την κατάλληλη σκοποθεσία, μεθόδευση και χρήση κατάλληλου εκπαιδευτικού υλικού.

Εκπαιδευτικά προγράμματα που προάγουν την προώθηση της δημοκρατίας και την ενεργό ιδιότητα του πολίτη στα παιδιά προσχολικής ηλικίας και μπορούν να καθοδηγούν εκπαιδευτικά προγράμματα συνοψίζονται στα εξής:

- Υποστήριξη στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού και εστίαση στο παιδί ως ολότητα.
- Οι καθημερινές εμπειρίες των παιδιών και το πλαίσιο της κοινωνικής ζωής αποτελούν σημαντικά στοιχεία για τη δόμηση του εκπαιδευτικού προγράμματος.
- Η ανάπτυξη των παιδιών δεν αντιμετωπίζεται ως ξεχωριστή σφαίρα από αυτή των ενηλίκων.
- Η αντίληψη των δικαιωμάτων του παιδιού είναι ευρεία και λαμβάνει υπόψη κοινωνικές και πολιτισμικές παραμέτρους και όχι μόνο επίσημες-τυπικές και πολιτικές διαστάσεις.
- Δίνεται έμφαση στην εργασία σε ομάδες και στην από κοινού αντίληψη των νοημάτων.
- Η εργασία με τα παιδιά ατομικά και ομαδικά έχει σχεσιακή και χειραφετική χροιά.
- Οι ενήλικες που εργάζονται με τα παιδιά υιοθετούν αναστοχαστικές πρακτικές τόσο σε επίπεδο θεωρίας όσο και πράξης.
- Οι κοινωνικές και επικοινωνιακές δεξιότητες αναπτύσσονται μέσα από εποικοδομητικές και υποστηρικτικές σχέσεις.

¹⁵⁴ Delanty, G. Models of citizenship: Defining European identity and citizenship. *Citizenship Studies*, 1997, σελ. 285-303. <https://doi.org/10.1080/13621029708420660>

Ιδιαίτερα χρήσιμη για την κατανόηση της ιδιότητας του πολίτη στην προσχολική ηλικία είναι η πρόταση 4 μοντέλων πολιτειότητας¹⁵⁵

1. Το μοντέλο των δικαιωμάτων: δίνει έμφαση στη θέση των παιδιών στην κοινωνία και εστιάζει στα δικαιώματα προστασίας και συμμετοχής των παιδιών.
2. Το συντηρητικό μοντέλο: εστιάζει στις υποχρεώσεις που προκύπτουν από τη συμμετοχή στην κοινωνία και στις επιμέρους κοινωνικές ομάδες.
3. Το συμμετοχικό ή ριζοσπαστικό μοντέλο: προάγει μια κριτική στάση απέναντι στη συμμετοχή στα κοινωνικά αγαθά και στις ανισότητες.
4. Το κοινοτικό μοντέλο: αναδεικνύει τη σημασία της ιστορικής παράδοσης και των πολιτισμικών δεσμών.

Η Penderi¹⁵⁶ υποστηρίζει ότι θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και τα τέσσερα μοντέλα στην ανάπτυξη προγραμμάτων στην προσχολική εκπαίδευση. Βασικό κριτήριο δε για την προαγωγή της ιδιότητας του δημοκρατικού πολίτη στα μικρά παιδιά, αποτελεί το κατά πόσο τα ίδια τα παιδιά νιώθουν ότι η συμμετοχή τους έχει νόημα και μπορεί να οδηγήσει σε αλλαγές.

Προτείνει μάλιστα ένα μοντέλο για τον στόχο αυτό όπου σύμφωνα με αυτό οι εκπαιδευτικοί διευκολύνουν τη συμμετοχή των παιδιών όταν διερευνούν το ενδιαφέρον των παιδιών για ένα θέμα, καταγράφουν και συζητούν τις ιδέες και τα ερωτήματά τους. Παρέχουν ερεθίσματα και βοηθούν τα παιδιά να αναδείξουν τις διαστάσεις του θέματος, να εντοπίσουν ενδεχόμενες αντικρουόμενες απόψεις και προτεραιότητες. Ενθαρρύνουν τα παιδιά να θέσουν κοινούς στόχους και να σχεδιάσουν τη δράση τους (π.χ. θέλουμε να φτιάξουμε μια καινούργια περιοχή παιχνιδιού). Ακόμη υποστηρίζουν τα παιδιά να εφαρμόσουν τον σχεδιασμό, βήμα-βήμα και να παρουσιάσουν και να αξιολογήσουν τη δράση τους. Τέλος ανατροφοδοτούν τα παιδιά σε σχέση με την πορεία και την πρόοδό τους και διευκολύνουν τη διάχυση των αποτελεσμάτων της δράσης των παιδιών στη σχολική και την ευρύτερη κοινότητα (π.χ. διανέμουμε ένα φυλλάδιο με τις δράσεις μας για την ανακύκλωση και το αναρτούμε στην ιστοσελίδα του σχολείου).

Η εκπαίδευση για τη δημοκρατία και την ιδιότητα του πολίτη από πολύ μικρή ηλικία έχει ιδιαίτερη σημασία για την αίσθηση του «ανήκειν» και της προσωπικής ταυτότητας, η οποία αναπτύσσεται ταχύτατα κατά την προσχολική περίοδο, στη βάση των εμπειριών του παιδιού μέσα από οργανωμένες δραστηριότητες και τη σχέση που αναπτύσσει με τους σημαντικούς άλλους, συνομηλικούς και ενήλικες, όπως γονείς και εκπαιδευτικούς.¹⁵⁷

Η εισαγωγή της δημοκρατικής πολιτικής στο νηπιαγωγείο σημαίνει πολίτες, παιδιά και ενήλικες που συμμετέχουν σε διάφορους τύπους δραστηριοτήτων. Πρώτον η

¹⁵⁵Delanty G., *Models of citizenship: Defining European identity and citizenship*, 1997, Published online: 16 Nov 2007, σελ.285-303, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13621029708420660>

¹⁵⁶ Penderi, E., *Theoretical and practical issues concerning young children's citizenship education: The program "Learn, Care and Act about my City"*, 2018, *Journal of Education and Training*, σελ

¹⁵⁷ Ben-Arieh, A., & Boyer, Y., *Citizenship and childhood: The state of affairs in Israel*, 2005; Brooker & Woodhead, Bruce, B. & Easley, J. (2000). *Emerging communities of practice: collaboration and communication in action research. Educational Action Research*, σελ.243-259, <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09650790000200118?needAccess=true>

λήψη αποφάσεων σχετικά με το περιβάλλον, τις πρακτικές και τους σκοπούς του νηπιαγωγείου. Αυτό είναι πιο κοντά στην ιδέα της δημοκρατίας ως αρχής διακυβέρνησης, στην οποία είτε οι εκλεγμένοι εκπρόσωποι είτε όλα τα μέλη της ομάδας έχουν κάποια συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων σε συγκεκριμένους τομείς. Παιδιά και ενήλικες πρέπει να συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων για καθημερινά ή σημαντικά ζητήματα.

Δεύτερον η αξιολόγηση της προσχολικής ηλικίας μέσω συμμετοχικών μεθόδων. Ο Dahlberg και Moss¹⁵⁸ αντιπαραβάλλουν την «ποιότητα» ως τεχνική γλώσσα αξιολόγησης με δημοκρατική γλώσσα: τη δημιουργία νοήματος. Η γλώσσα της «ποιότητας» περιλαμβάνει έναν υποτιθέμενο αντικειμενικό παρατηρητή εφαρμόζοντας εξωτερικά καθορισμένους κανόνες για το νηπιαγωγείο, για να αξιολογήσει τη συμμόρφωση με αυτούς τους κανόνες. Αντίθετα, η «γλώσσα του νοήματος» μιλά για την αξιολόγηση ως μια διαμορφωτική, δημοκρατική διαδικασία ερμηνείας, που περιλαμβάνει όλους τους ενδιαφερόμενους φορείς, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών, καθιστά την πρακτική ορατή και επομένως υπόκειται σε προβληματισμό, διάλογο και αλλαγή.

Τρίτον η δημοκρατική πρακτική υπερβαίνει το να βλέπει τη μάθηση αποκλειστικά ως αναπαραγωγή προκαθορισμένου περιεχομένου και δεξιοτήτων, αλλά βλέπει τα παιδιά ως «ενεργούς κατασκευαστές της δικής τους μάθησης και παραγωγούς πρωτότυπων απόψεων για τον κόσμο».¹⁵⁹

Η συμβολή των εκπαιδευτικών για την ανάπτυξη της δημοκρατίας και την ταυτότητα του πολίτη στο νηπιαγωγείο είναι καθοριστική. Προϋποθέτει τη βαθιά κατανόηση της έννοιας της παιδικότητας και της πολιτεότητας, την αποδοχή της ενεργού συμμετοχής του παιδιού και το σχεδιασμό δραστηριοτήτων που δημιουργούν συνδέσεις με την καθημερινή ζωή των παιδιών, τα ενδιαφέροντά τους, τις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας και προάγουν την υπεύθυνη και ενημερωμένη λήψη αποφάσεων. Ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώνει ο εκπαιδευτικός τη διδασκαλία του μέσα από την επιλογή των θεμάτων, των δραστηριοτήτων και την υλοποίησή τους, καθώς και ο τρόπος που αντιμετωπίζει κάθε παιδί ως ξεχωριστό ον και ως μέλος μιας ομάδας με τις σχέσεις που αναπτύσσονται, θεμελιώνουν τον δημοκρατικό τρόπο λειτουργίας του νηπιαγωγείου και δίνουν ένα ισχυρό μήνυμα στα παιδιά σχετικά με τις αξίες της δημοκρατικής κοινωνίας. Σε μια δημοκρατική τάξη η νηπιαγωγός:

- υποστηρίζει ενεργά την ατομική αξία και την προσωπική αξιοπρέπεια κάθε παιδιού χωριστά και ταυτόχρονα προστατεύει και προωθεί την ευτυχία όλης της σχολικής ομάδας.
- παρέχει στα παιδιά ευκαιρίες να κάνουν επιλογές για το αντικείμενο της απασχόλησής τους, το περιεχόμενο της μάθησης, τον τρόπο και τους συνεργάτες τους στη διαδικασία της μάθησης, σχεδιάζοντας ανοιχτές και ευέλικτες διδασκαλίες δίδοντας έμφαση στην εφαρμογή μαθητοκεντρικών και έμμεσων μορφών διδασκαλίας.
- μοιράζεται τον έλεγχο, τη διαχείριση της τάξης με τα παιδιά δίνοντάς τους βασικό ρόλο στη διαμόρφωση και τήρηση των κανόνων της τάξης και στην

¹⁵⁸ Dahlberg, G., Moss, P. and Pence, A., *Beyond Quality on Early Childhood Education and Care: Languages of Evaluation*, 2nd edition, 2006, Routledge, London

¹⁵⁹ Moss, P., *Early Childhood Provision* UCL Institute of Education, University College London, 2021, UK

αντιμετώπιση καταστάσεων που δημιουργούν πρόβλημα στις σχέσεις των μαθητών και στην εύρυθμη λειτουργία της ομάδας.

- προωθεί την ελευθερία της σκέψης και της έκφρασης δίνοντας τη δυνατότητα στα παιδιά να εκφράσουν ελεύθερα απόψεις, ιδέες, επιχειρήματα, συναισθήματα, να χρησιμοποιήσουν ποικιλοτρόπως ποικίλους τρόπους και υλικά για να εκφραστούν στο πλαίσιο του δημοκρατικού διαλόγου και του σεβασμού των άλλων.
- οδηγεί τα παιδιά της τάξης της στη σταδιακή διαμόρφωση της έννοιας της κοινότητας οδηγώντας τη μεταμόρφωση της τάξης της από σύνολο ατόμων σε κοινότητα προσώπων, βοηθώντας τα παιδιά να επιλέγουν και να υιοθετούν κοινούς σκοπούς και να εργάζονται για την επίτευξή τους και προσφέροντας ευκαιρίες ισότιμης συμμετοχής στην αντιμετώπιση προβλημάτων που αναδύονται στην ομάδα.
- λειτουργεί ως πρότυπο δημοκρατικού ανθρώπου και πολίτη για τα παιδιά της τάξης της συνεργαζόμενη δημοκρατικά μαζί τους, όπως και με τους συναδέλφους, τους γονείς και τους κοινωνικούς φορείς αποσκοπώντας στο κοινό καλό του νηπιαγωγείου.¹⁶⁰

Τα παιδιά της προσχολική ηλικίας μπορούν να αποκτήσουν ορισμένες βασικές γνώσεις για το πολίτευμα της δημοκρατίας, την ιστορία, τη λειτουργία του, τη θέση του πολίτη σε αυτό με αφορμή επίκαιρα γεγονότα όπως ο εορτασμός της εξέγερσης του Πολυτεχνείου τη 17η Νοέμβρη 1973, η διεξαγωγή εκλογών για το Εθνικό, για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ή για την Τοπική Αυτοδιοίκηση, η συνέλευση συνδικαλιστικών οργανώσεων γονέων ή εκπαιδευτικών, οι απεργιακές κινητοποιήσεις, διαδηλώσεις, καταλήψεις σχολείων.

4.3 Ανθρώπινα δικαιώματα στην προσχολική εκπαίδευση

Τα εκπαιδευτικά προγράμματα και τα εγχειρίδια για τα ανθρώπινα δικαιώματα, απευθύνονται κατά κύριο λόγο για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αφήνοντας έξω την πρωτοβάθμια βαθμίδα που είναι πολύ σημαντική για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ανθρώπου. Θεωρώ ότι είναι λάθος να φτάνουν τα παιδιά στην εφηβεία για να διδαχθούν βασικές αξίες όπως η ειρήνη, η δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η συνείδηση του σωστού και του λάθους, η ενσυναίσθηση, ο σεβασμός, η αλληλεγγύη διαπλάθονται από τη νηπιακή ηλικία. Η κοινωνική αλλαγή μπορεί να προέλθει από στάδιο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης χρησιμοποιώντας την προ-κοινωνική συμπεριφορά των παιδιών ως φορέα αλλαγής. Η παιδική ηλικία είναι πολύ κρίσιμη περίοδος για την ανάπτυξη πεποιθήσεων, γιατί τότε συντελείται ραγδαία γνωστική ανάπτυξη. Ανάληψη ρόλων, παγκόσμια συνείδηση, υπευθυνότητα, ενδιαφέρον για τη δικαιοσύνη, πολιτική κοινωνικοποίηση αναπτύσσονται βαθμιαία στα παιδιά της παιδικής ηλικίας, ενώ δεκτικότητα στη μάθηση, περιέργεια, προθυμία, εμφανίζονται κυρίως στη προσχολική ηλικία κατά την περίοδο φοίτησης στο νηπιαγωγείο.¹⁶¹

¹⁶⁰ Οικονομίδης Β., Το νηπιαγωγείο ως χώρος διαμόρφωσης του δημοκρατικού πολίτη και εκπαίδευσης στα ανθρώπινα δικαιώματα, 2009, Αθήνα, Ατραπός, σελ.214-246

¹⁶¹ Όπως 94, σελ.30

Η μάθηση σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι συνυφασμένη με την καλλιέργεια στάσεων όπως η ανάληψη ρόλων, η συμπάθεια, η υπευθυνότητα. Η ανάληψη ρόλων είναι η ικανότητα να δουν τα παιδιά μια κατάσταση από την οπτική γωνία ενός άλλου ανθρώπου, την οποία δεν μπορούν άμεσα να βιώσουν. Τα παιδιά νιώθουν συμπάθεια για άλλους ανθρώπους ή παιδιά που υποφέρουν και αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μειωθεί μακροπρόθεσμα ο στερεοτυπικός τρόπος σκέψης, ο εγωκεντρισμός και ο εθνικισμός. Η υπευθυνότητα μέσα στην τάξη, ενισχύει τα παιδιά να ενδιαφέρονται να συμμετέχουν ενεργά και να αναπτύξουν θετικές, εξωστρεφείς προσωπικότητες με αυτοπεποίθηση.

Το νηπιαγωγείο είναι ο πρώτος οργανωμένος χώρος όπου τα παιδιά βιώνουν την εφαρμογή και τον σεβασμό των δικαιωμάτων τους. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού ως ισχυρός ενήλικας, μπορεί να αγνοήσει και να καταπατήσει ή να τα σεβαστεί και να αναδείξει τα ανθρώπινα δικαιώματα των μαθητών στα πλαίσια του σχολικού περιβάλλοντος.

Απαραίτητη συνθήκη που πρέπει να τηρείται στο νηπιαγωγείο, σύμφωνα με τα άρθρα 1, 2 της ΟΔΔΑ και τα άρθρα 2, 6 της ΣΔΠ, είναι η ισότητα όλων των παιδιών ανεξάρτητα από τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, θρησκεία, γλώσσα και ο σεβασμός της αξιοπρέπειάς τους, καθώς στις πολυπολιτισμικές τάξεις αποκτά ιδιαίτερη σημασία η αντιμετώπιση του διαφορετικού ως ίσου. Η ισότιμη μεταχείριση όλων των παιδιών, με την παροχή κατάλληλων και ισάριθμων ευκαιριών μάθησης σε όλες τις δραστηριότητες και η δίκαιη εφαρμογή των κανόνων της τάξης, αποτελεί ουσιαστική εφαρμογή όλων στο νηπιαγωγείο. Ο εκπαιδευτικός οφείλει να εμψυχήσει στα παιδιά την αποδοχή και το σεβασμό σε όλους τους ανθρώπους που προέρχονται από διαφορετικά πλαίσια ή έχουν ιδιαίτερες ανάγκες.¹⁶²

Σύμφωνα με το άρθρο 18 της ΟΔΔΑ και τα άρθρα 12, 14, 29, 30 της ΣΔΠ, η ελευθερία στη θρησκεία κάθε παιδιού πρέπει να βρίσκει εφαρμογή στο νηπιαγωγείο την ώρα της προσευχής, της επίσκεψης χώρων λατρείας, της οργάνωσης σχολικών γιορτών, της γνωριμίας με άλλα δόγματα και θρησκείες, της συζήτησης θεμάτων θρησκευτικού περιεχομένου.

Βασικό θεμέλιο του νηπιαγωγείου θεωρείται η ελευθερία σκέψης και έκφρασης, σύμφωνα με τα άρθρα 19 της ΟΔΔΑ και 12, 13 της ΣΠΔ. Η ελευθερία των παιδιών να εκφράζουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους και η δυνατότητα να επιλέγουν τρόπους έκφρασης μέσα από τα εικαστικά, τη δραματοποίηση τα εικαστικά, τη μουσική, τα υλικά με τα οποία θα εκφραστούν, αποτελεί στοιχείο ενός κλίματος ελευθερίας και δημοκρατίας.

Μέσα από τον σχηματισμό ομάδων με επιλογή των ίδιων των παιδιών με σκοπό το παιχνίδι, θεωρείται ως μια πρώτη εφαρμογή του δικαιώματος του συνέρχεσθε σύμφωνα με το άρθρο 20 της ΟΔΔΑ και 15 της ΣΔΠ με βάση τα χαρακτηριστικά των παιδιών της ηλικίας αυτής. Στο σχολικό περιβάλλον του νηπιαγωγείου, η εφαρμογή των κανόνων και η ισότιμη αντιμετώπιση των παιδιών χωρίς προκαταλήψεις από την πλευρά του εκπαιδευτικού ή σχέσεις φιλίας ή δύναμης των παιδιών, εξασφαλίζει την ισονομία σύμφωνα με τα άρθρα της ΟΔΔΑ και 2, 28 παρ. 2, 37, 40 της ΠΔΣ.

Ο εκπαιδευτικός οφείλει να προασπίζει το δικαίωμα όλων των παιδιών στην εκπαίδευση και να απορρίπτει στερεότυπα γονέων, άλλων εκπαιδευτικών, που

¹⁶² Οικονομίδης Β., Ελευθεράκης Θ., Εκπαίδευση, Δημοκρατία και Ανθρώπινα Δικαιώματα, Ατραπός, 2011

εμποδίζουν την εγγραφή μεταναστών ή άλλων μειονοτικών ομάδων στο νηπιαγωγείο, θεωρώντας ότι υποβιβάζουν το επίπεδο του σχολείου.

Η εκτεταμένη προσέγγιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο νηπιαγωγείο, βοηθά τα παιδιά να αντιμετωπίζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα ως κανόνες που συνδέονται με συγκεκριμένες πτυχές της ζωής όπως η εκπαίδευση, η οικογένεια, η εργασία που τελικά συνδέονται με την ίδια τη ζωή.

Η εκπαίδευση είναι ανθρώπινο δικαίωμα. Ως σημαντικό όχημα για τη διατήρηση και τη διάδοση άλλων δικαιωμάτων η εκπαίδευση, παίζει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο. Το νηπιαγωγείο αναμένεται να παρέχει ένα περιβάλλον εμπροσθόμορφο με ανθρώπινα δικαιώματα. Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών υποστηρίζει αυτού του είδους την εκπαίδευση μέσω του παγκόσμιου προγράμματος για την εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα που περιλαμβάνει τρία στοιχεία:

- γνώσεις και δεξιότητες. Εκμάθηση για το τι είναι ανθρώπινα δικαιώματα και δυνατότητα άσκησης των δικαιωμάτων στην καθημερινή ζωή
- αξίες και στάσεις. Κατανόηση και υιοθέτηση των αξιών και στάσεων των ανθρώπινων δικαιωμάτων
- ικανότητα δράσης. Ανάπτυξη ικανότητας δράσης για τη διατήρηση και προάσπιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων.

Όπως ακριβώς τα ανθρώπινα δικαιώματα αναγνωρίστηκαν σε μια ιστορική μαθησιακή διαδικασία, θεμελιώθηκαν και αποκτήθηκαν με αγώνες, έτσι χρειάζεται μια ατομική διαδικασία μάθησης σε κάθε πολίτη, για να αποκτήσει γνώσεις σε ό,τι αφορά τα δικαιώματα που έχουν όλοι οι άνθρωποι. Διότι τα δικαιώματα που παραμένουν άγνωστα και ακατανόητα, δεν μπορούν να αναπτύξουν καμία δύναμη. Αυτή ακριβώς η μετάδοση της γνώσης και ανάπτυξη της συνείδησης που ξεκινά από την προσχολική ηλικία χαρακτηρίζεται ως παιδεία για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Πριν επιλέξει το θέμα στο οποίο θα εργαστεί ο εκπαιδευτικός, εξετάζει όλους τους παράγοντες που θα επηρεάσουν την αποδοχή και τη δεκτικότητα των μαθητών. Για παράδειγμα είναι σημαντικό να γνωρίζουμε αν υπάρχουν μαθητές που βιώνουν τη στέρηση κάποιου δικαιώματός τους ή βιώνουν συνθήκες διακρίσεων. Οι σχέσεις των μαθητών μεταξύ τους, η οργάνωση της τάξης, και όλοι οι παράγοντες που διαμορφώνουν το πρόγραμμα είναι η πρώτη μέριμνα του εκπαιδευτικού. Η διδασκαλία στα ανθρώπινα δικαιώματα στο νηπιαγωγείο, στοχεύει περισσότερο στην ανάπτυξη στάσεων και δεξιοτήτων, στην υιοθέτηση προτύπων και αξιών, συνεργασίας και σεβασμού και λιγότερο σε γνωστικούς στόχους.¹⁶³

4.4 Συμπεράσματα

Ο πυρήνας του γνωστικού αντικείμενου της παιδαγωγικής εστιάζεται σε ένα πλέγμα αλληλεπιδράσεων και διαπροσωπικών σχέσεων. Στη βάση αυτού του πλέγματος βρίσκεται ο παιδαγωγός που διαπαιδαγωγεί, ο παιδαγωγούμενος που μαθαίνει και το περιβάλλον στο πλαίσιο του οποίου συντελείται η παιδαγωγική διαδικασία.

Το νηπιαγωγείο ως μέρος του Ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος ακολουθεί τις βασικές αρχές εκπαίδευσης, μία από τις οποίες είναι η διαμόρφωση υπεύθυνων και

¹⁶³ Διεθνής Αμνηστία, Πως να ξεκινήσω ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης για τα ανθρώπινα δικαιώματα στην τάξη μου, <https://www.amnesty.gr/pos-na-xekiniso-ena-programma-ekpaideysis-gia-ta-anthropina-dikaiomata-stin-taxi-moy>

δημοκρατικών πολιτών μέσω της διαπαιδαγώγησης των παιδιών σε βασικές αξίες της δημοκρατίας όπως: ισότητα, συμμετοχή, ισοτιμία, σεβασμός σε ελευθερίες και δικαιώματα.

Η συμβολή των εκπαιδευτικών για την ανάπτυξη της δημοκρατίας και την ταυτότητα του πολίτη στο νηπιαγωγείο προϋποθέτει τη βαθιά κατανόηση της έννοιας της παιδικότητας και της πολιτειότητας, την αποδοχή της ενεργού συμμετοχής των παιδιών καθώς και το σχεδιασμό δραστηριοτήτων που δημιουργούν συνδέσεις με την καθημερινή ζωή των παιδιών, τα ενδιαφέροντά τους, τις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας. Ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώνει ο εκπαιδευτικός τη διδασκαλία του, καθώς και ο τρόπος που αντιμετωπίζει κάθε παιδί ως ξεχωριστό ον και ως μέλος μιας ομάδας, θεμελιώνουν τον δημοκρατικό τρόπο λειτουργίας του νηπιαγωγείου και τις αξίες της δημοκρατικής κοινωνίας.

Η συνείδηση του σωστού και του λάθους, η ενσυναίσθηση, ο σεβασμός, η αλληλεγγύη διαπλάθονται από τη νηπιακή ηλικία. Η κοινωνική αλλαγή μπορεί να προέλθει από στάδιο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης χρησιμοποιώντας την προκοινωνική συμπεριφορά των παιδιών ως φορέα αλλαγής. Το νηπιαγωγείο είναι ο πρώτος οργανωμένος χώρος όπου τα παιδιά βιώνουν την εφαρμογή και τον σεβασμό των δικαιωμάτων τους. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού ως ισχυρός ενήλικας, μπορεί να αγνοήσει και να καταπατήσει ή να τα σεβαστεί και να αναδείξει τα ανθρώπινα δικαιώματα των μαθητών στα πλαίσια του σχολικού περιβάλλοντος. Η εκτεταμένη προσέγγιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο νηπιαγωγείο, βοηθά τα παιδιά να αντιμετωπίζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα ως κανόνες που συνδέονται με συγκεκριμένες πτυχές της ζωής όπως η εκπαίδευση, η οικογένεια, η εργασία που τελικά συνδέονται με την ίδια τη ζωή.

5. Επίλογος

Το νηπιαγωγείο είναι μέρος του σχολικού συστήματος και βασίζεται στην αρχή της δημοκρατίας. Ο νόμος για την εκπαίδευση ορίζει ότι σκοπός της εκπαίδευσης στο νηπιαγωγείο είναι να διασφαλίσει ότι τα παιδιά αποκτούν και αναπτύσσουν γνώσεις και αξίες. Θα πρέπει να προωθήσει την ολόπλευρη ανάπτυξη και μάθηση των παιδιών και τη δια βίου επιθυμία για μάθηση. Η εκπαίδευση στην προσχολική αγωγή θα πρέπει επίσης να μεταφέρει και να καθιερώνει το σεβασμό για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις δημοκρατικές αξίες στις οποίες βασίζεται η κοινωνία της Ευρώπης.

Το νηπιαγωγείο οφείλει να αντικατοπτρίζει τις αξίες και τα δικαιώματα που εκφράζονται στη Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού (CRC). Επομένως, η εκπαίδευση πρέπει να βασίζεται σε αυτό που θεωρείται ότι είναι το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού, ότι τα παιδιά έχουν δικαίωμα συμμετοχής και επιρροής, και ότι πρέπει να γνωρίζουν τα δικαιώματά τους.¹⁶⁴

Η δημοκρατία ως πολίτευμα προϋποθέτει την άμεση και ενεργό συμμετοχή των πολιτών στα κοινά. Οι πολίτες σε μια δημοκρατική κοινωνία, έχουν γνώση των υποχρεώσεων αλλά και των δικαιωμάτων τους και αντιστέκονται σε διάφορους δογματισμούς και το φανατισμό που διαβρώνουν την κοινωνική και πολιτική ζωή. Η δημοκρατία εκφράζει την ελευθερία της σκέψης, της έκφρασης και του λόγου γι' αυτό και χρειάζεται άτομα που μπορούν να εκφράζουν προσωπικές θέσεις και μπορούν να συνδιαλέγονται μεταξύ τους. Η παιδεία αποτελεί τον πιο σημαντικό παράγοντα ατομικής εξέλιξης, κοινωνικής άνθησης και οξυγόνωσης της δημοκρατίας.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα συνδέονται με τις ανθρώπινες αξίες όπως η δικαιοσύνη, η ελευθερία, η ισότητα, η ισονομία, η αξιοπρέπεια, η ασφάλεια, ο σεβασμός, η αλληλεγγύη. Η μετάδοση και προώθηση των αξιών και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων διασφαλίζεται μέσα από το δικαίωμα της εκπαίδευσης τόσο μέσα από τη διδασκαλία όσο μέσα και από τις εκπαιδευτικές πολιτικές και πρακτικές.

Η εκπαίδευση μπορεί να συμβάλει στη διαμόρφωση των συνθηκών ώστε να αναπτύξουν οι άνθρωποι τις ικανότητες, στάσεις και δεξιότητες που θα τους οδηγήσουν στην πνευματική ολοκλήρωση. Ένας πνευματικά καλλιεργημένος άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να βοηθήσει στη στήριξη και ανανέωση της δημοκρατίας, την εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τη μετάδοση των ανθρωπίνων αξιών.¹⁶⁵ Να τονίσουμε εδώ ότι οι άνθρωποι μαθαίνουν για τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα μέσα από τις εμπειρίες τους και όχι από αυτά που θα ακούσουν. Βασική επιδίωξη της σύγχρονης εκπαίδευσης είναι δημιουργία ικανών ατόμων που κατανοούν το τρόπο λειτουργίας της κοινωνίας, προσεγγίζουν ολιστικά ζητήματα, διερευνώντας σε βάθος τόσο το σύστημα αξιών που τα προκαλούν όσο και τις επιλογές που γίνονται σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο και αναπτύσσουν στρατηγικές για την αντιμετώπισή τους.

¹⁶⁴ Curriculum for the Preschool, Lpfö 18, 2019, Stockholm, <https://www.skolverket.se/download/18.6bfaca41169863e6a65d897/1553968298535/pdf4049.pdf2019>

¹⁶⁵ Βλέπε όπως 43

Όλοι όσοι εργάζονται στο νηπιαγωγείο πρέπει να προάγουν το σεβασμό για την εγγενή αξία κάθε ανθρώπου και να επιδιώκουν τη βιώσιμη ανάπτυξη. Η εκπαίδευση πρέπει να δίνει στα παιδιά την ευκαιρία να αναπτύξουν την ικανότητά τους να εκφράζονται με ενσυναίσθηση και εκτίμηση για τους άλλους ενισχύοντάς τους συμπόνια και διορατικότητα για την κατάσταση των άλλων ανθρώπων. Η εκπαίδευση πρέπει να χαρακτηρίζεται από διαφάνεια και σεβασμό για τις διαφορές στις αντιλήψεις και τους τρόπους των ανθρώπων της ζωής. Θα πρέπει να δίνει στα παιδιά την ευκαιρία να αναλογιστούν και να μοιραστούν τις σκέψεις τους για θέματα που σχετίζονται με τη ζωή με διαφορετικούς τρόπους.

Η αυξανόμενη διεθνοποίηση της Ελληνικής κοινωνίας θέτει υψηλές απαιτήσεις στους ανθρώπους όπως την ικανότητα να ζεις και να κατανοείς τις αξίες που απορρέουν από την πολιτιστική πολυμορφία. Το νηπιαγωγείο είναι ένας χώρος κοινωνικής και πολιτιστικής συνάντησης που πρέπει να προάγει στα παιδιά την κατανόηση της αξίας της διαφορετικότητας. Η επίγνωση διαφορετικών συνθηκών διαβίωσης και οι πολιτισμοί μπορούν να βοηθήσουν στην ανάπτυξη της ικανότητας κατανόησης και ενσυναίσθησης με τους άλλους τις συνθήκες και τις αξίες των ανθρώπων.

Το νηπιαγωγείο θα πρέπει να προωθεί ενεργά και συνειδητά ίσα δικαιώματα και τις ευκαιρίες όλων των παιδιών, ανεξαρτήτως φύλου. Έχει ευθύνη καταπολεμήσει τα πρότυπα φύλου που περιορίζουν την ανάπτυξη, τις επιλογές και τη μάθηση των παιδιών. Ο τρόπος που το νηπιαγωγείο οργανώνει την εκπαίδευση, πώς αντιμετωπίζονται τα παιδιά, τι απαιτεί και οι προσδοκίες που δημιουργούνται από τα παιδιά, συμβάλλουν στη διαμόρφωση των αντιλήψεών τους για το τι είναι θηλυκό και τι είναι αρσενικό. Το νηπιαγωγείο λοιπόν θα πρέπει να οργανώσει την εκπαίδευση έτσι ώστε τα παιδιά ανακατεύονται, παίζουν και μαθαίνουν μαζί και δοκιμάζουν και αναπτύσσουν τις ικανότητες και τα ενδιαφέροντά τους, με τις ίδιες ευκαιρίες και με ίσους όρους, ανεξαρτήτως φύλου.

Προκειμένου τα άτομα να προσεγγίζουν τα ζητήματα ολιστικά έχει σημασία από μικρή ηλικία να εμπλέκονται στη λήψη αποφάσεων και να μάθουν να διερευνούν τον κόσμο και το ρόλο που διαδραματίζει ο άνθρωπος μέσα σε αυτόν. Ο ρόλος της προσχολικής εκπαίδευσης σε αυτό είναι καθοριστικός γιατί καλλιεργεί την επικοινωνία και τη συνεργασία και θέτει τα θεμέλια της γνωστικής και κοινωνικής ανάπτυξης των παιδιών. Η καθημερινή εμπλοκή των παιδιών στη λήψη αποφάσεων για θέματα που τα αφορούν, καλλιεργούν την ιδιότητα του ενεργού, δημοκρατικού πολίτη. Η διαμόρφωση συνεπώς του ενεργού δημοκρατικού πολίτη ξεκινά από τις κοινωνικές επιδράσεις μέσα στη σχολική τάξη του νηπιαγωγείου, όπου τα παιδιά μαθαίνουν να αποδίδουν αξία στη συμμετοχή τους στη δημοκρατική κοινωνία του σχολείου τους.¹⁶⁶ Η μάθηση και κατ' επέκταση η γνώση πραγματοποιείται από τις προσωπικές εμπειρίες του μαθητή αφού αφορούν καθημερινές πραγματικές καταστάσεις. Οι δασκαλοκεντρικές διαδικασίες μάθησης, υποβαθμίζουν την ενεργό συμμετοχή των παιδιών όταν αυτά δεν έχουν την ευκαιρία να εκφράσουν τις ιδέες τους, να κάνουν τις δικές τους επιλογές και να διαμορφώσουν τη σχολική διαδικασία σύμφωνα με τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες τους. Τα σύγχρονα μαθησιακά και διδακτικά μοντέλα, στηρίζονται στο πλαίσιο σύμφωνα με το οποίο «η μάθηση δεν

¹⁶⁶ Οικονομίδης Β., Ελευθεράκης Θ., Εκπαίδευση Δημοκρατία και Ανθρώπινα Δικαιώματα, Αθήνα, 2016, Διάδραση, σελ.208-214

είναι μια παθητική αποδοχή έτοιμης γνώσης αλλά μια διαδικασία κατασκευής στην οποία οι ίδιοι οι μαθητές πρέπει να είναι οι βασικοί πρωταγωνιστές».¹⁶⁷

Η εκπαίδευση περιλαμβάνει τη διδασκαλία. Διδασκαλία σημαίνει τόνωση και πρόκληση των παιδιών, παίρνοντας τους στόχους του προγράμματος σπουδών ως αφετηρία και κατεύθυνση, στοχεύει στην ενθάρρυνση της ανάπτυξης και της μάθησης μεταξύ των παιδιών. Η διδασκαλία πρέπει να είναι με βάση το περιεχόμενο που έχει προγραμματιστεί ή εμφανίζεται αυθόρμητα, ως ανάπτυξη των παιδιών και η μάθηση γίνεται ανά πάσα στιγμή. Το νηπιαγωγείο πρέπει να είναι μια ζωντανή κοινωνική κοινότητα που παρέχει ασφάλεια και δημιουργεί θέληση και επιθυμία για μάθηση.

Η εκπαίδευση στο νηπιαγωγείο πρέπει να σχεδιάζεται και να εφαρμόζεται με τέτοιο τρόπο ώστε προάγει την ανάπτυξη, την υγεία και την ευημερία των παιδιών. Με το Νέο Αναλυτικό πρόγραμμα γίνεται προσπάθεια της προσέγγισης της γνώσης με ολιστικό τρόπο, διαθεματικά ώστε να αντανακλά σε πραγματικές καταστάσεις ζωής και να έχει νόημα και ενδιαφέρον για τα παιδιά. Η διαθεματική προσέγγιση διατείνεται να έχει αρχικά παιδοκεντρικό χαρακτήρα, προσπαθώντας να αναπτύξει όλες τις πλευρές της παιδικής προσωπικότητας, συναισθηματική, γνωστική, κοινωνική, έχοντας άξονα αναφοράς τα ενδιαφέροντα και τις εμπειρίες των παιδιών.¹⁶⁸ Πρέπει να δίνει στα παιδιά την ευκαιρία να βιώσουν, να απεικονίσουν και να επικοινωνήσουν μέσω διαφορετικών αισθητικών μορφών έκφρασης όπως εικόνα, δράμα, κίνηση, τραγούδι, μουσική και χορός.

Το νηπιαγωγείο οφείλει να συνεργαστεί με την οικογένεια για να δώσει στα παιδιά την ευκαιρία να αναπτύσσονται ανάλογα με τις συνθήκες τους. Πρέπει να κάνει ξεκάθαρο στα παιδιά στους κηδεμόνες των παιδιών ποιοι είναι οι στόχοι της εκπαίδευσης. Είναι σημαντικό όλοι όσοι συμμετέχουν στην εκπαίδευση να έχουν την ικανότητα να κατανοούν και να αλληλοεπιδρούν με τα παιδιά και να δημιουργούν σχέσεις εμπιστοσύνης με τους σπίτι, ώστε ο χρόνος παραμονής στο νηπιαγωγείο να είναι θετικός για τα παιδιά.

Εκτός από τις δραστηριότητες που αναπτύσσονται με τα παιδιά μέσα στο σχολείο, μπορεί να επιτευχθεί μια εφαρμογή δράσεων που αναφέρονται στους γονείς και την τοπική κοινωνία, με αφετηρία τις δραστηριότητες του νηπιαγωγείου. Μερικές δράσεις είναι:

- Ενημέρωση για τη δράση φορέων αρχών και οργανισμών που εργάζονται υπέρ του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της δημοκρατικής διακυβέρνησης (Συμβούλιο της Ευρώπης, Unicef, Σύνήγορος του πολίτη κλπ.).
- Οργάνωση εκδηλώσεων για την ενίσχυση ανθρώπων που βρίσκονται σε κατάσταση ανάγκης στο εγγύς και το ευρύτερο περιβάλλον του νηπιαγωγείου και της τοπικής κοινωνίας (λόγω φτώχειας, ασθένειας, πολέμου κλπ.).

¹⁶⁷ Μπαρालός Γ., Φωτοπούλου Χ., 2012, Οι διαπροσωπικές σχέσεις εκπαιδευτικών-μαθητών στη σχολική τάξη και ο ρόλος του εκπαιδευτικού στη διαμόρφωσή τους, Glaserfeld, E., 1995, Radical Constructivism, London, Palmer Press, από την ιστοσελίδα: <https://filologostpe.files.wordpress.com/2012/02/ceb4ceb9ceb1cf80cf81cebfcf83cf89cf80ceb9cebaceadcf82-cf83cf87ceadcf83ceb5ceb9cf82-ceb5ceb9cf80ceb1ceb9ceb4ceb5cf85cf84ceb9ceb9cf88cebd.pdf>

¹⁶⁸ Μάνεση, Σ., 2011, Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού, τ.10, σελ.29, Μασσαγούρας, Η., 2009, Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση, 2^η έκδοση, εκδόσεις: Γρηγόρη, σελ.25

- Οργάνωση ομιλιών με ειδικούς για θέματα σχετικά με τη λειτουργία της δημοκρατίας και το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην καθημερινή ζωή και ειδικότερα στη σχολική πραγματικότητα.
- Επικοινωνία με σχολεία από άλλα πολιτισμικά περιβάλλοντα, ανάληψη κοινών δράσεων και ανταλλαγή μηνυμάτων και έργων μεταξύ των παιδιών.
- Συμμετοχή του Νηπιαγωγείου σε προγράμματα για την προαγωγή της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
- Δημοσιοποίηση δράσεων και δραστηριοτήτων του νηπιαγωγείου σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατία με σκοπό όχι την προβολή των εκπαιδευτικών και των παιδιών, αλλά την ευαισθητοποίηση των γονέων και της τοπικής κοινωνίας στα θέματα αυτά.¹⁶⁹

Το Αναλυτικό Πρόγραμμα ως ο κορμός του εκπαιδευτικού συστήματος, οφείλει να αναδιοργανώνεται και να αναπροσαρμόζεται σε τακτά διαστήματα προκειμένου η εκπαιδευτική πρακτική να συνδέεται με τον πραγματικό κόσμο και να έχει νόημα για το παιδί.¹⁷⁰ Καθοριστικό ρόλο μπορεί να παίξει και ο εκπαιδευτικός ώστε να γεφυρώσει το κενό ανάμεσα σε συχνά άκαμπτα αναλυτικά προγράμματα και τα ενδιαφέροντα των μαθητών.

Η δωρεάν υποχρεωτική δίχρονη προσχολική εκπαίδευση και η λειτουργία προαιρετικού ολοήμερου προγράμματος βοηθάει στην άμβλυση των μορφωτικών και κοινωνικών ανισοτήτων και του κοινωνικού αποκλεισμού. Ο μεγάλος αριθμός μεταναστών, η αύξηση της φυλετικής και γλωσσικής ποικιλότητας, το χάσμα ανάμεσα σε φτωχούς και πλούσιους, ενισχύουν τον αντισταθμιστικό ρόλο που καλείται να παίξει το νηπιαγωγείο.¹⁷¹ Επιπλέον το διετές πρόγραμμα επιτρέπει την ομαλότερη μετάβαση των νηπίων στο δημοτικό, την αλληλεπίδραση και συνεργασία ανάμεσα στα μεγαλύτερα και μικρότερα παιδιά και ενδεχομένως τον πιο έγκαιρο εντοπισμό τυχόν μαθησιακών αναγκών ή δυσκολιών.

Συνολικά τα κράτη μέλη δαπανούν πολύ λιγότερα χρήματα για την προσχολική εκπαίδευση σε σύγκριση με την πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η επένδυση στη προσχολική εκπαίδευση έχει θετικά αποτελέσματα μόνο αν οι παρεχόμενες υπηρεσίες είναι υψηλής ποιότητας, προσβάσιμες και χωρίς αποκλεισμούς. Οι υπηρεσίες χαμηλής ποιότητας έχουν σημαντικά αρνητική επίπτωση στα παιδιά και στην κοινωνία γενικότερα.¹⁷²

Η έλλειψη επαρκούς και σταθερής δημόσιας χρηματοδότησης, οι χαμηλά αμειβόμενοι και συχνά ανεπαρκώς καταρτισμένοι εκπαιδευτικοί καθώς και ο πολύ μεγάλος αριθμός παιδιών ανά εκπαιδευτικό μέσα στα πλαίσια της σχολικής τάξης, επηρεάζουν αναμφισβήτητα την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης στην προσχολική εκπαίδευση. Ακόμη συχνά οι νέες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες

¹⁶⁹ Βλέπε όπως 165, σελ.236

¹⁷⁰ Μάνεση, Σ., 2011, Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού, τ. 10, σελ.26, Kysilka, M., 1998, Understanding integrated curriculum, The Curriculum Journal, σελ. 197-209

¹⁷¹ Αλευριάδου Α., Βруниώτη, Κ., Κυρίδης, Α., Θεοδοσιάδου, Ε., Χρυσάφιδης, Κ., 2017, Οδηγός Ολοήμερου Νηπιαγωγείου, Πατάκης, σελ.10-11

¹⁷² Βλέπε όπως 122, σελ.5

αγνοούν εντελώς τις προηγούμενες, χωρίς να προσπαθούν να τις βελτιώσουν ή να κρατήσουν τα θετικά χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα.¹⁷³

Τα κράτη μέλη οφείλουν να αναθεωρούν και επικαιροποιούν την εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την παιδεία της δημοκρατίας παρέχοντας στους εκπαιδευτικούς συνεχή επιμόρφωση και να ενθαρρύνουν την περιφερειακή και διεθνή συνεργασία και την ανταλλαγή καλών πρακτικών. Συνεπώς μπορούμε να πούμε ότι η εκπαίδευση πρέπει συνεχώς να ανανεώνεται να σχεδιάζεται και χρηματοδοτείται επαρκώς.

Πιο συγκεκριμένα σε σχέση με τον σχεδιασμό των αναλυτικών προγραμμάτων σπουδών στην Ελλάδα, φαίνεται να είναι «αποκλειστική αρμοδιότητα κεντρικών φορέων, επιτροπών και οργάνων που ανήκουν στο Υπουργείο Παιδείας και των οποίων βασική προτεραιότητα είναι η δημιουργία των σχολικών εγχειριδίων». Φαίνεται επομένως ότι «παρά τις κυβερνητικές δηλώσεις για εκπαιδευτικό εκσυγχρονισμό οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες έχουν παραμείνει μέχρι σήμερα σε επίπεδο πολιτικής ρητορείας και δεν έχουν μετουσιωθεί σε συγκεκριμένες πρακτικές με απτά αποτελέσματα. Από τη μελέτη της βιβλιογραφίας προκύπτει ότι το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα υπήρξε πάντα εξόχως συγκεντρωτικό, ενώ ο διαρκής γραφειοκρατικός συγκεντρωτισμός αναπόφευκτα οδήγησε σε σημαντική έλλειψη ενδιαφέροντος ανάληψης πρωτοβουλιών.

Η Νομοθετική Πράξη για τα Παιδιά (Children Act) του 2004 αποτέλεσε προάγγελο μιας ουσιαστικής αλλαγής «στον τρόπο, με τον οποίο οι υπηρεσίες καλούνται να οργανώνουν, να διευθετούν και να προσφέρουν τη μέριμνά τους», γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την διαμόρφωση ενός νέου προγράμματος με τον τίτλο «Every Child Matters».

Η ταυτότητα του Ευρωπαϊού Πολίτη για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας είναι μια έννοια καινούρια που περιγράφει τη θέση των παιδιών στην κοινωνική και πολιτική σφαίρα και προσφέρει ερείσματα για την ανάπτυξη σχετικών θεωρητικών προγραμμάτων. Υπάρχουν βέβαια περιορισμοί στον τρόπο που τα προτεινόμενα μοντέλα για την έννοια της ιδιότητας του πολίτη γίνονται κατανοητά από τα μικρά παιδιά. Ακόμη οι διάφοροι περιορισμοί στην εκπαίδευση των εκπαιδευση των εκπαιδευτικών και η έλλειψη συγκεκριμένων και εστιασμένων στόχων και αρχών στα αναλυτικά προγράμματα έχουν οδηγήσει σε μικρής έκτασης εφαρμογή σχετικών προγραμμάτων και αμφισβητήσιμα αποτελέσματα αναφορικά με την ενεργό συμμετοχή των παιδιών.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης θεωρεί σημαντική την προάσπιση της δημοκρατίας και των ανθρώπινων αξιών, το σεβασμό των ανθρώπινων δικαιωμάτων και της πολιτιστικής πολυμορφίας μέσω της εκπαίδευσης. Είναι βαθύτατα πεπεισμένο ότι η επίτευξη μιας κοινωνίας στη βάση της δημοκρατίας όπου μπορούμε να ζήσουμε όλοι ίσοι και με αξιοπρέπεια, είναι κοινή ευθύνη όλων των κρατών μελών.

Μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος, το νηπιαγωγείο οφείλει να είναι χώρος για όλους, ένας τόπος συνάντησης με κοινωνική, πολιτιστική και κοινωνική σημασία. Ένας τόπος συνάντησης όπου παιδιά και ενήλικες συναντιούνται και δεσμεύονται σε

¹⁷³Μάνεση Σ.,2011, Η διαθεματικότητα των αναλυτικών προγραμμάτων στην προσχολική και πρώτη σχολική ηλικία στην Ελλάδα και στο Ηνωμένο Βασίλειο, Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού,τ.10,σελ.33, Chrysostomou, S., 2006. Interdisciplinary Approaches in the New Curriculum in Greece: A Focus on Music Education, Arts Education Policy Review, σ. 23-29.

κάτι, όπου μπορούν να κάνουν διάλογο και να ανταλλάξουν ιδέες, ένας τόπος με άπειρες γλωσσικές, πολιτιστικές, κοινωνικές, αισθητικές, οικονομικές δυνατότητες, ένας χώρος ηθικής και πολιτικής πράξης, ένας χώρος για δημοκρατία και μάθηση. Ένα μέρος για δημιουργικότητα, έρευνα, συνύπαρξη, ευχαρίστηση, κριτική σκέψη και χειραφέτηση.

Βιβλιογραφία

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλευριάδου, Α. Β. (2017). *Οδηγός Ολοήμερου Νηπιαγωγείου*. Αθήνα: Πατάκης.

Αναστασοπούλου Ε, Ζ. Ε. (2014). *Κοινωνική μάθηση και κοινωνικές δεξιότητες: Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας για την εφαρμογή του Αναλυτικού Προγράμματος στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων*. Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού, σ. 19.

Ανάκτηση από

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/omep/article/view/17912/16319>

Βασίλειος, Ο. (2009). *Το νηπιαγωγείο ως χώρος διαμόρφωσης του δημοκρατικού πολίτη και εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα*. Αθήνα : Ατραπός.

Βασίλειος, Π. (2006). *Παιδαγωγική των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων*. Αθήνα: Gutenberg.

Βενέτη, Μ. (2017, 08 01). *Η έννοια του πολίτη και η συμβολή του Αριστοτέλη στη σύγχρονη πολιτική σκέψη*. Huffpost. Ανάκτηση από

https://www.huffingtonpost.gr/maria-veneti/-_12662_b_17570060.html

Βοϊνέσκου, Χ. Π. (2015). *Έχω, Έχεις, Έχουμε Δικαίωμα*, Επιμόρφωση, Εκπαίδευση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. Πάτρα: Σχολική Σύμβουλος 16ης Περιφέρειας. Ανάκτηση από <https://bit.ly/3kANHKy>

Βουλή των Ελλήνων. *Σύνταγμα της Ελλάδας Άρθρο 16: Παιδεία, Τέχνη, Επιστήμη*, .Ανάκτηση από Βουλή των Ελλήνων,: <https://www.Hellenic-parliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-16/>

Γιαννακόπουλος, Η. (2019, 04 03). *Παιδεία και δημοκρατία, δρόμοι παράλληλοι*, SLpress.GR. Ανάκτηση από <https://slpress.gr/idees/paideia-kai-dimokratia-dromoi-paralliloi/>

Δημητρίου Α, Σ. Χ. (2017). *Εκπαιδεύοντας πολίτες για ένα αειφόρο μέλλον: Ο ρόλος της προσχολικής και της πρώτης σχολικής εκπαίδευσης*, Τόμος Α΄, Θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις. Αλεξανδρούπολη: Σχολή Επιστημών Αγωγής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης,.

Δημούλης, Δ. (2017). *Η Ιδιότητα του Πολίτη και Πολιτικά Δικαιώματα*, περιοδικό Θέσεις, τ 55. Ανάκτηση από:

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=550

Διαβόλου, Μ. (2020). *Η σημασία της υποχρεωτικής διетуός προσχολικής αγωγής και εκπαίδευσης στο Νηπιαγωγείο*. Εισήγηση για την εκδήλωση που διοργάνωσε ο Α΄ Σύλλογος Αθηνών Εκπαιδευτικών Π.Ε. για τη δίχρονη προσχολική Αγωγή και Εκπαίδευση στον Δήμο Ζωγράφου. Ανάκτηση από: [https://e-paideia.org/2020/03/18/i-simasia-tis-ypochreotikis-dietoys-pr/](https://e-paideia.org/2020/03/18/i-simasia-tis-ypochreotikis-kis-dietoys-pr/)

Ελευθεράκης Θ., (2009). *Παιδαγωγικές Αντιλήψεις και Κοινωνική Δικαιοσύνη: Από τη Σχολική Κοινότητα του Μαρασλείου Διδασκαλείου (1923-26) στις Μαθητικές Κοινότητες του σύγχρονου Ελληνικού Σχολείου*. Ανάκτηση από https://foundation.parliament.gr/VoulhFoundation/VoulhFoundationPortal/images/site_content/voulhFoundation/file/Ekpaideytika%20

Ενωμένοι για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, *Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*. Ανάκτηση από : <https://gr.humanrights.com/what-are-human-rights/universal-declaration-of-human-rights/>

Ευρωπαϊκή Ένωση. *Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. (ΕΕ C 202 της 7.6.2016, σ. 389-405) Ανάκτηση από: Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:133501&from=EL>

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Μάρτιος 2020), σχέδιο δράσης της Ε. Ε. για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατία 2020-2024, *Ανθρώπινα δικαιώματα και δημοκρατία: στόχος η αξιοπρέπεια και η ισότητα σε όλο τον κόσμο*. Ανάκτηση από Social policy.gr: <https://bit.ly/3krXtyN>

Ευρωπαϊκή Επιτροπή . *Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση*, (2021, Μάρτιος 12), Eurydice. Ανάκτηση από Επίσημος ιστότοπος της Ευρωπαϊκής Ένωσης: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/primary-education-20_el

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *Η υποστήριξη της δημοκρατίας σε ολόκληρο τον κόσμο*. Ανάκτηση από: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/el/democracy-and-human-rights/global-democracy>

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. *Απόφαση 1983/2006/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 18ης Δεκεμβρίου 2006, σχετικά με το Ευρωπαϊκό Έτος Διαπολιτισμικού Διαλόγου (2008)*. Ανάκτηση από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:129017&from=EL>

Ευρωπαϊκή Κοινότητα για τη δημοκρατική παιδεία, (2018), (EUDEC), *Τι είναι δημοκρατική παιδεία;*. Ανάκτηση από Eudec Greece: <https://www.eudec.gr/dimokratiki-paideia/>

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, (2019). Πρόταση σύστασης του Συμβουλίου σχετικά με συστήματα προσχολικής εκπαίδευσης και φροντίδας υψηλής ποιότητας. Ανάκτηση από <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/38e20eca-876b-11e9-9f05-01aa75ed71a1/language-el>

Εφημερίδα Έθνος. *Περικλής: Θεμελιωτής της δημοκρατίας-πέντε σημαντικά επιτεύγματα του*. (2020). Έθνος. Ανάκτηση από <https://www.ethnos.gr/allabouthistory/article/84925/periklhisothemeliosthsdhdemokratiaspenteshmantikaepiteygmataoy>

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, αριθμός φύλλου 133. (2020, Ιούλιος 14). *Νόμος 4704/2020 : Επιτάχυνση και απλούστευση της ενίσχυσης οπτικοακουστικών έργων, ενίσχυση της Ψηφιακής Διακυβέρνησης και άλλες διατάξεις*. Ανάκτηση από <https://www.e-nomothesia.gr/enemerose-tupos-radiophonoteleorase/nomos-4704-2020-phek-133a-14-7-2020.html>

Ζαρκαδούλας, Ε. (2019). *Η ιστορική εξέλιξη των ανθρώπινων δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. ΟΔΕΘ, Όμιλος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Θεμάτων. Ανάκτηση από <https://bit.ly/3n8W5Te>

Ζαφειρόπουλος, Γ Καπλάνη Κ. (2017). *Εκπαιδύοντας πολίτες για ένα αειφόρο μέλλον, Ο ρόλος της προσχολικής και της πρώτης σχολικής εκπαίδευσης*, Διερεύνηση των αντιλήψεων των νηπιαγωγών για την ιδιότητα του Ευρωπαίου Πολίτη στο Νηπιαγωγείο. Θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις, 10ο Συνέδριο ΟΜΕΡ-ΔΠΘ. Α', σ. 172. Αλεξανδρούπολη: ΔΠΘ.

Ημεροδρόμος. (2021, 08 26). *1789: Η Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη*. Ανάκτηση από <https://www.imerodromos.gr/1789-i-diakiryxi-twn-dikeomaton-tou-anthropou-ke-tou-pol>

Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. (2018). *Σύγχρονος κόσμος, Πολίτης και Δημοκρατία*, Β Γενικού Λυκείου, Αθήνα 2018, σελ.22. (Γ. Κουζέλης, Επιμ.) Αθήνα: Διόφαντος.

Καλογιάννης, Ν. (2013, Δεκέμβριος). *Η ιδιότητα του Ευρωπαίου Πολίτη από την αρχαιότητα έως τη σύγχρονη Ευρωπαϊκή εκδοχή της: ιστορική εξέλιξη, χωροχρονικές εκφάνσεις και συνοδευτικές αξίες*, Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης. (41), σ. 143-144. Ανάκτηση από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/hpsa/article/viewFile/14541/13140>

Κουσκουβέλης, Η. (2017). *Εισαγωγή στην πολιτική*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

Κυριακίδης, Π. (1997). *Παθολογία της Δημοκρατίας*. Ανάκτηση από : <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/jret/article/view/939>

Κωνσταντίνου, Σ. Δ. (2018). *Σύμπραξη σχολείων για τη δημοκρατία και την εκπαίδευση.*, (σ. 5). Αθήνα. Ανάκτηση από EUDEC GREECE:
https://sympraxisxoleiwnhome.files.wordpress.com/2019/06/cea3cf8dcebccf80cf81ceb1cebeceb7_ cea3cf87cebfcebbceb5ceafcf89cebd_ ceb3

Μαντζουράνης Γ18/12/2020., (2020, 12 18). *ΜΜΕ και Δημοκρατία.*
Efsyn.gr. Ανάκτηση από
https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/273519_mme-kai-dimokratia

Μάραντος, Φ. *Πολιτική Παιδεία.* Α. Λυκείου, (2014). Αθήνα: Διάφοτος.

Μηλίτσης, Π. Μ. *Πολιτική Παιδεία.* Β, Λυκείου, (2015). Αθήνα: Πατάκης.

Μπάλλιας, Σ. (2008), *Ενεργός Πολίτης και εκπαίδευση.* Αθήνα: Παπαζήσης.

Μπαραλός Γ, Φ. Χ. (2012). *Οι διαπροσωπικές σχέσεις εκπαιδευτικών-μαθητών στη σχολική τάξη και ο ρόλος του εκπαιδευτικού στη διαμόρφωσή τους.*
Ανάκτηση από:
<https://filologostpe.files.wordpress.com/2012/02/ceb4ceb9ceb1cf80cf81cebfcf83cf89cf80ceb9cebaceadcf82-cf83cf87ceadcf83ceb5ceb9cf82-ceb5cebacf80ceb1ceb9ceb4ceb5cf85cf84ceb9cebacf8eceed.pdf>

Μπουζάκης, Σ. (2011). *Εκπαίδευση, Δημοκρατία και Ανθρώπινα Δικαιώματα.* Διάδραση.

Μπουλέκου, Μ. (2020, 01). *Η ιδεώδης πολιτεία και η κριτική του δημοκρατικού πολιτεύματος κατά τον Πλάτωνα.*, epilogou.gr. Ανάκτηση από
<https://epilogou.gr/%CE%B7%CE%B9%CE%B4%CE%B5%CF%89%CE%B4%CE%B7%CF%83%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%BA%CF%81%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B4/>

Νικολάου, Σ. (2006). *Κριτική δημιουργική διαλεκτική σκέψη στην εκπαίδευση: θεωρία και πράξη.* Αθήνα: Ελληνικό Ινστιτούτο Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης, (ΕΛΛ. Ι. Ε.Π. ΕΚ).

Ντολιοπούλου Ε, Σ. Κ. *Απόψεις Νηπιαγωγών για την Εφαρμογή του ΔΕΠΠΣ στο Νηπιαγωγείο.* ejournals. Epublishing. Ανάκτηση από
<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/omep/article/viewFile/18227/16187>

Οικονομίδης Β, Ε. Θ. (2016). *Εκπαίδευση Δημοκρατία και Ανθρώπινα Δικαιώματα.* Αθήνα: Διάδραση.

Οικονόμου Γ. (Οκτώβριος 2016) *.Ο Αριστοτέλης και η δημοκρατία.* Ανάκτηση από : Εφημερίδα των Συντακτών
https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/87056_o-aristotelis-gia-ti-dimokratia

Οικονόμου, Β.(2020) *Οι προβολές του Δημοκρατικού Πολιτεύματος από την αρχαιότητα στο σήμερα*, Ναυτική Επιθεώρηση τ.611

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. *Β΄ Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών για το Νηπιαγωγείο*. Ανάκτηση από,
http://users.sch.gr/simeonidis/paidagogika/27deppsaps_Nipiagogiou.pdf

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο,. (2014). *Πρόγραμμα Σπουδών Νηπιαγωγείου*. Αθήνα: *Νέο Σχολείο (Σχολείο 21ου αιώνα)* – Νέο Πρόγραμμα Σπουδών. Ανάκτηση από:
http://www.iep.edu.gr/images/IEP/programmata_spoudon/prosxoliki_elpaid_eysi/meros_1_paidagogiko_plaisio.pdf

Παπαγεωργίου Ν. (2015). Digital Education. *Living Democracy .Ζώντας και μαθαίνοντας τη δημοκρατία*. Ανάκτηση από Living Democracy:
<https://www.living-democracy.gr/about-the-project-living-democracy/>

Πεντέρη Ε., (2021). *Σκοπός, Βασικές αρχές και λειτουργία του νηπιαγωγείου. Αναπτύσσοντας την ταυτότητα του παγκόσμιου πολίτη στο νηπιαγωγείο: Η εισαγωγή*. ΠΕ.Κ.Ε.Σ. ΑΜΘ. Κατερίνα Σαραφίδου

Περράκης, Σ. (2009). *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*. Αθήνα: Σιδέρης.

Προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία. Ανάκτηση από
<https://bit.ly/3ojxZ7F>

Σακελαρίου Μ, Β. Χ. (2016). *Από την ενεργητική συμμετοχή και το συμμετοχικό σχεδιασμό των χώρων μάθησης στη διαμόρφωση του ενεργού πολίτη*. Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού, 15, σ. 58. Ανάκτηση από
<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/ind>

Σουλτάνα, Μ. (2011). *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση*. Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού (10), σ. 25-29.

Σουλτάνα, Μ. (2011). *Η διαθεματικότητα των αναλυτικών προγραμμάτων στην προσχολική και την πρώτη παιδική ηλικία*. Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού (10), σ. 30.

Σουλτάνα, Μ. (2011). *Η διαθεματικότητα των αναλυτικών προγραμμάτων στην προσχολική και πρώτη σχολική ηλικία στην Ελλάδα και στο Ηνωμένο Βασίλειο*. Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού,(10), σ. 33.

Σουνόγλου Μ, & Μ. (2014). *Η έννοια του πολίτη στο έργο του John Rawls: προτάσεις και προοπτικές στο νηπιαγωγείο*. Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού, σ. 13. Ανάκτηση από
<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/omep/article/view/22188/19046>

Στάθης, Κ. Θ. (2010). *Ιδιότητα του Πολίτη και Δια Βίου Εκπαίδευση στις Σύγχρονες Δημοκρατικές Κοινωνίες*. Ανάκτηση από <https://bit.ly/3bTfGRb>

Στεργιόπουλος, Β. (2019). Πολύτιμα διδάγματα από την Αθηναϊκή δημοκρατία. Ανάκτηση από <https://www.in.gr/2019/02/18/apopsi/polytima-didagmata-apo-tin-athinaiki-dimokratia/>

Συμβούλιο της Ευρώπης, (2008). *Λευκή Βίβλος για τον πολιτισμικό διάλογο. Ζώντας μαζί ως ίσοι με αξιοπρέπεια*. Στρασβούργο: Συμβούλιο της Ευρώπης.

Συμβούλιο της Ευρώπης, (2010). *Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Δημοκρατία της Ευρώπης και την Εκπαίδευση στα Ανθρώπινα Δικαιώματα*. Στρασβούργο: Συμβούλιο της Ευρώπης. Ανάκτηση από <https://rm.coe.int/1680487828>

Συμβούλιο της Ευρώπης, (2010). *Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την παιδεία της δημοκρατίας και την εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα*. Ανάκτηση από <https://rm.coe.int/1680487828>

Συμβούλιο της Ευρώπης, (2012). Σειρά Pestalozzi, επιμέλεια, Huber Josef, *Διαπολιτισμικές δεξιότητες για όλους- Προετοιμασία για τη ζωή μέσα σε ένα ετερογενή κόσμο*. (Κ. Π. Χιονά Β, Μετάφραση) Στρασβούργο: Εκδόσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ανάκτηση από <https://rm.coe.in>

Τερέζης, Χ. (1995). *Η πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη*. Αθήνα: Καρδαμίτσας

ΥΠΕΠΘ, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. (2018). *Σύγχρονος κόσμος, Πολίτης και Δημοκρατία*, Διόφαντος, Αθήνα 2018, σελ.22.

Υπουργείο Ανάπτυξης και Επενδύσεων. (2021). Τα νέα του ΕΣΠΑ, 2014-2020. Σ. τ.-Ε. Ανάκτηση από <https://www.espa.gr/el/Pages/NewsFS.aspx?item=1348>

Φραντζή Αικ. (2006, Φεβρουάριος). *Ανθρώπινα Δικαιώματα και Εκπαίδευση*. Επιστημονικό βήμα (5), σ. 28-29.

Χατζηγεωργίου, Γ. (2000). *Κείμενα παιδείας, John Dewey*. Αθήνα: Ατροπός.

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Aequitas. (2019). Τμήμα Εκπαίδευσης στα Ανθρώπινα Δικαιώματα,. Λεμεσός, Κύπρος. Ανάκτηση από <https://www.aequitas-humanrights.org/el/ekpaideusi-sta-anthropina-dikaiwmata/>

Amosa, W. &. (2012). *Directions and mis-directions in multicultural education: An analysis of session offerings at the annual Conference of the National Association for Multicultural Education*. Ανάκτηση από https://www.researchgate.net/publication/234767151_Directions_and_Mis-Directions_in_Multicultural_Education_An_Analysis_of_Session Offerings_at_the_Annual_Conference_of_the_National_Association_for_Multicultural_Education

Banks, A. J. (2004). *Εισαγωγή στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Birdwell J, F. S. (2013). *Democracy in Europe can no longer be taken for granted*. London: Demos.

Coombs P., (1968), *The World Educational Crisis: A System Analysis*, 1968, σελ. 9. New York: Oxford University Press.

Dobreva, A. (2019, 06). *Ανθρώπινα Δικαιώματα*. EPRS, Υπηρεσία Έρευνας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. (P. M. Zamfir I., Συντάκτης)

European Commission, (2020), *Tool kit for inclusive early childhood education and care* (σ. 7-9). Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Flowers, N. (2012). *Η μικρή πυξίδα Compasito*, Εγχειρίδιο εκπαίδευσης στα ανθρώπινα δικαιώματα για παιδιά, μτφ. Αγγελίδης Σ.,2012, Directorate of Youth and Sport of the Council of Europe, σελ.20, ιστότοπος: <https://bit.ly/3n2cicX>. Κύπρος: Council of Europe. Ανάκτηση από <http://noiazomaikaidrw.gr/wp-content/uploads/2015/07/Compasito-%CE%9C%CE%B9%CE%BA%CF%81%CE%AE-%CE%A0%CF%85%CE%BE%CE%AF%CE%B4%CE%B1.pdf>

Flygar, T. (2019). *Curriculum for the Preschool*, Lpfö 18. Stockholm,: Ab Typo form. Ανάκτηση από <https://www.skolverket.se/download/18.6bfaca41169863e6a65d897/1553968298535/pdf4049.pdf2019>

Gerard, D. (1997). *Models of citizenship: Defining European identity and citizenship*. Citizenship Studies. 1(3), σ. 285-303. Ανάκτηση από <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13621029708420660>

Gollob R., (2010). *Εκπαιδευόμαστε και εκπαιδούμε για τη δημοκρατία*. Συμβούλιο της Ευρώπης

- Hartnett, W. C. (1996). *The politics of educational ideas*, Buckingham: Open University Press.
- Kullmann, W. (1966). Ρεγκάκος Α. μτφ, *Η πολιτική σκέψη του Αριστοτέλη*, Αθήνα, 1996,. Αθήνα: Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Kysilka, M., (1998), *Understanding integrated curriculum*, The Curriculum Journal, σελ. 197-209. Μετάφραση από: Μάνεση Σ. ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού, τ. 10, σελ.26.
- Lanni, A., (2008), *Law and Justice in the Courts of Classical Athens*, σελ.136. Cambridge University Press.
- Lenhart, V., (2006), *Παιδαγωγική των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων*. (Β. Πανταζής, Επιμ., & Ε. Γεμενετζή, Μετάφραση) Αθήνα: GUTENBERG.
- Levin, L. (2012). *Δικαιώματα του Ανθρώπου: Ερωτήσεις και Απαντήσεις*. (Ε. Ουνέσκο, Επιμ., & Τ. Κ. Νάσκου-Περράκη Π, Μετάφραση) Αθήνα: Θέμις.
- Lightfoot, C. C. (2015). *Η ανάπτυξη των παιδιών*. (Μ. Ζωή, Επιμ.) Αθήνα: Gutenberg.
- Marshall T. H., B. T. (1996). *Ιδιότητα του πολίτη και κοινωνική τάξη*. (Στασινοπούλου Ο., Μετάφραση) Αθήνα: Gutenberg.
- Smith A., (2002), *Interpreting and Supporting Participation Rights: Contributions from Sociocultural Theory*. International Journal of Children's Rights.
- UNICEF, (1989). *Σύμβαση για τα Δικαιώματα του παιδιού*. Ανάκτηση από <https://www.unicef.org/greece>
- UNICEF, for every child, Europe and Central Asia. *Programme: Education. UNICEF works to ensure all children are in school, that they enrol in time and are receiving a quality education*. Ανάκτηση από <https://www.unicef.org/eca/education>